ФГБОУ ВО «УФИМСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ НАУКИ И ТЕХНОЛОГИЙ»
СИБАЙСКИЙ ИНСТИТУТ (ФИЛИАЛ) УУНиТ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Актуализировано:
на заседании кафедры
протокол №11 от «14» июня 2023 г.
Зав. кафедрой
/Х.Б. Нургалина

Согласовано:
Председатель УМК факультета
/ Л.Р. Сулейманова

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА ДИСЦИПЛИНЫ (МОДУЛЯ)

дисциплина «ПРАКТИЧЕСКИЙ КУРС БАШКИРСКОГО ЯЗЫКА»

Обязательная часть

(обязательная часть или часть, формируемая участниками образовательных отношений, факультатив)

программа бакалавриата

Направление подготовки
45.03.01. Филология

Направленность (профиль) подготовки
«Отечественная филология» (Башкирский язык и литература, русский язык и литература)

Квалификация
бакалавр

Разработчик (составитель)
доцент кафедры,
кандидат филологических наук
/Самирханова Г.Х.

Для приема 2023

Сибай 2023 г.

Рабочая программа дисциплины утверждена на заседании кафедры русской, башкирской и зарубежной филологии протокол от «_14_» _июня_ 2023 г. № 11.

Дополнения и изменения, внесенные в рабочую программу дисциплины, утверждены на заседании кафедры русской, башкирской и зарубежной филологии,
протокол № ___ от «___» _______ 20___ г.

Заведующий кафедрой ___________________/ Нургалина Х.Б./

Дополнения и изменения, внесенные в рабочую программу дисциплины, утверждены на заседании кафедры башкирской, русской и зарубежной филологии,
протокол № 1 от «31» августа 2018 г.

Заведующий кафедрой ___________________/ _____________Ф.И.О/

Дополнения и изменения, внесенные в рабочую программу дисциплины, утверждены на заседании кафедры ____,
протокол № ____ от «____» ____________ 20 _ г.

Заведующий кафедрой ___________________/ _____________Ф.И.О/

Дополнения и изменения, внесенные в рабочую программу дисциплины, утверждены на заседании кафедры ____,
протокол № ____ от «____» ____________ 20 _ г.

Заведующий кафедрой ___________________/ _____________Ф.И.О/

Список документов и материалов

1. Перечень планируемых результатов обучения по дисциплине, соотнесенных с планируемыми результатами освоения образовательной программы	
2. Цель и место дисциплины в структуре образовательной программы	
3. Содержание рабочей программы (объем дисциплины, типы и виды учебных занятий, учебно-методическое обеспечение самостоятельной работы обучающихся)	
4. Фонд оценочных средств по дисциплине	
4.1. Перечень компетенций с указанием этапов их формирования в процессе освоения образовательной программы. Описание показателей и критериев оценивания компетенций на различных этапах их формирования, описание шкал оценивания	
4.2. Типовые контрольные задания или иные материалы, необходимые для оценки знаний, умений, навыков и опыта деятельности, характеризующих этапы формирования компетенций в процессе освоения образовательной программы. Методические материалы, определяющие процедуры оценивания знаний, умений, навыков и опыта деятельности, характеризующих этапы формирования компетенций	
4.3. Рейтинг-план дисциплины	
5. Учебно-методическое и информационное обеспечение дисциплины	
5.1. Перечень основной и дополнительной учебной литературы, необходимой для освоения дисциплины	
5.2. Перечень ресурсов информационно-телекоммуникационной сети «Интернет» и программного обеспечения, необходимых для освоения дисциплины	
6. Материально-техническая база, необходимая для осуществления образовательного процесса по дисциплине	

1. Перечень планируемых результатов обучения по дисциплине, соотнесенных с планируемыми результатами освоения образовательной программы

В результате освоения образовательной программы обучающийся должен овладеть следующими результатами обучения по дисциплине:

Категория (группа) компетенций	Формируемая компетенция (с указанием кода)	Код и наименование индикатора достижения компетенции	Результаты обучения по дисциплине
	ОПК-4. Способен осуществлять на базовом уровне сбор и анализ языковых и литературных фактов, филологический анализ и интерпретацию текста	ИОПК-4.1. Владеет методикой сбора и анализа языковых и литературных фактов.	Знает методику сбора и анализа языковых и литературных фактов.
		ИОПК-4.2. Осуществляет филологический анализ текста разной степени сложности.	Умеет осуществлять филологический анализ текста разной степени сложности.
		ИОПК-4.3. Интерпретирует тексты разных типов и жанров на основе существующих методик	Владеет навыками интерпретации текстов разных типов и жанров на основе существующих методик
	ОПК-5. Способен использовать в профессиональной деятельности, в том числе педагогической, свободное владение основным изучаемым языком в его литературной форме, базовыми методами и приемами различных типов устной и письменной коммуникации на данном языке	ИОПК-5.1. Демонстрирует знание норм основного изучаемого языка в его литературной форме и базовых методов и приемов различных типов устной, письменной и виртуальной коммуникации. профессиональной деятельности	Знает нормы основного изучаемого языка в его литературной форме и базовые методы и приемы различных типов устной, письменной и виртуальной коммуникации. профессиональной деятельности
		ИОПК-5.2. Демонстрирует представление о стандартных ситуациях устной, письменной и виртуальной коммуникации в профессиональной деятельности, том числе педагогической, и умеет использовать в них уместные средства основного изучаемого языка.	Умеет вести себя в стандартных ситуациях устной, письменной и виртуальной коммуникации в профессиональной деятельности, том числе педагогической, и умеет использовать в них уместные средства основного изучаемого языка.
		ИОПК-5.3. Использует в профессиональной деятельности, том числе педагогической, базовые методы и приемы различных типов устной, письменной и виртуальной коммуникации на основном изучаемом	Владеет базовыми методами и приемами различных типов устной, письменной и виртуальной коммуникации на основном изучаемом языке

		языке	

2. Цель и место дисциплины в структуре образовательной программы

Дисциплина «Практический курс башкирского языка» относится к базовой части.

Дисциплина изучается на I курсе в 1-2 семестрах.

Основная цель дисциплины «Практический курс башкирского языка» – учебная программа по курсу практического башкирского языка предназначена для студентов 1 курса профиля Отечественная филология (башкирский язык и литература, русский язык и литература) филологического факультета, имеющих возможность поэтапного изучения башкирского языка от низшего (элементарного) до высшего (продвинутого) уровней знания. Программа рассчитана на большое количество аудиторных часов практических занятий и интенсивную самостоятельную подготовку.

Освоение «Практического курса башкирского языка» сопровождается освоением дисциплин «Современный башкирский язык», «Стилистика и культура (башкирской) речи», и «Башкирская диалектология», что позволяет студенту получить базовые профессиональные знания по основному изучаемому языку в целом.

Ее изучение опирается на сведения, полученные абитуриентами в курсе родного языка в средней школе.

3. Содержание рабочей программы (объем дисциплины, типы и виды учебных занятий, учебно-методическое обеспечение самостоятельной работы обучающихся)

Содержание рабочей программы представлено в Приложении № 1.

4. Фонд оценочных средств по дисциплине

4.1. Перечень компетенций и индикаторов достижения компетенций с указанием соотнесенных с ними запланированных результатов обучения по дисциплине. Описание критериев и шкал оценивания результатов обучения по дисциплине

Код и формулировка компетенции:

ОПК-4. Способен осуществлять на базовом уровне сбор и анализ языковых и литературных фактов, филологический анализ и интерпретацию текста

Этап (уровень) освоения компетенции	Планируемые результаты обучения (показатели достижения заданного уровня освоения компетенций)	Критерии оценивания результатов обучения			
		2 («Не удовлетворительно») (не зачтено)	3 («Удовлетворительно») (зачтено)	4 («Хорошо») (зачтено)	5 («Отлично») (зачтено)
Первый этап (уровень)	Знать: методику сбора и анализа языковых и литературных фактов.	Не знает методику сбора и анализа языковых и литературных фактов.	В общих чертах знает методику сбора и анализа языковых и литературных фактов.	Хорошо знает методику сбора и анализа языковых и литературных фактов.	Отлично знает методику сбора и анализа языковых и литературных фактов.

Второй этап (уровень)	Уметь: осуществлять филологический анализ текста разной степени сложности.	Не умеет осуществлять филологический анализ текста разной степени сложности.	Поверхностно умеет осуществлять филологический анализ текста разной степени сложности.	Хорошо умеет осуществлять филологический анализ текста разной степени сложности.	На высоком уровне осуществлять филологический анализ текста разной степени сложности.
Третий этап (уровень)	Владеть: навыками интерпретации текстов разных типов и жанров на основе существующих методик	Не владеет навыками интерпретаци и текстов разных типов и жанров на основе существующих методик	В общих чертах владеет навыками интерпретации текстов разных типов и жанров на основе существующих методик	Хорошо владеет навыками интерпретации текстов разных типов и жанров на основе существующих методик	Уверенно владеет навыками интерпретации текстов разных типов и жанров на основе существующих методик

ОПК-5. Способен осуществлять контроль и оценку формирования результатов образования обучающихся, выявлять и корректировать трудности в обучении

Код и наименование индикатора достижения компетенции	**Результаты обучения по дисциплине**	Критерии оценивания результатов обучения			
		2 («Не удовлетворитель но»)	3 («Удовлетворите льно»)	4 («Хорошо»)	5 («Отлично»)
ИОПК-5.1. Знать: нормы основного изучаемого языка в его литературной форме и базовые методы и приемы различных типов устной, письменной и виртуальной коммуникации. профессиональной деятельности	Знать нормы основного изучаемого языка в его литературной форме и базовые методы и приемы различных типов устной, письменной и виртуальной коммуникации. профессиональной деятельности	Не знает нормы основного изучаемого языка в его литературной форме и базовые методы и приемы различных типов устной, письменной и виртуальной коммуникации . профессиональной деятельности	В общих чертах знает или в общих чертах знает: нормы основного изучаемого языка в его литературной форме и базовые методы и приемы различных типов устной, письменной и виртуальной коммуникации. профессиональной деятельности	На хорошем уровне знает: нормы основного изучаемого языка в его литературной форме и базовые методы и приемы различных типов устной, письменной и виртуальной коммуникации. профессиональной деятельности	На высоком уровне знает: нормы основного изучаемого языка в его литературной форме и базовые методы и приемы различных типов устной, письменной и виртуальной коммуникации. профессиональной деятельности
ИОПК 5.2. Уметь: вести себя в стандартных ситуациях устной, письменной и виртуальной коммуникации в профессиональной деятельности, том	Уметь вести себя в стандартных ситуациях устной, письменной и виртуальной коммуникации в профессиональной деятельности, том числе	Не умеет вести себя в стандартных ситуациях устной, письменной и виртуальной коммуникации в профессиональн	В общих чертах умеет вести себя в стандартных ситуациях устной, письменной и виртуальной коммуникации в профессионально	На хорошем уровне умеет вести себя в стандартных ситуациях устной, письменной и виртуальной коммуникации в	На высоком уровне умеет вести себя в стандартных ситуациях устной, письменной и виртуальной коммуникации в профессионально

числе педагогической, и умеет использовать в них уместные средства основного изучаемого языка.	педагогической, и умеет использовать в них уместные средства основного изучаемого языка.	ой деятельности, том числе педагогической, и умеет использовать в них уместные средства основного изучаемого языка.	й деятельности, том числе педагогической, и умеет использовать в них уместные средства основного изучаемого языка.	профессионально й деятельности, том числе педагогической, и умеет использовать в них уместные средства основного изучаемого языка.	й деятельности, том числе педагогической, и умеет использовать в них уместные средства основного изучаемого языка.
ИОПК-5.3. Владеть базовыми методами и приемами различных типов устной, письменной и виртуальной коммуникации на основном изучаемом языке	Владеть базовыми методами и приемами различных типов устной, письменной и виртуальной коммуникации на основном изучаемом языке	Не владеет базовыми методами и приемами различных типов устной, письменной и виртуальной коммуникации на основном изучаемом языке	Поверхностно владеет базовыми методами и приемами различных типов устной, письменной и виртуальной коммуникации на основном изучаемом языке	На хорошем уровне владеет базовыми методами и приемами различных типов устной, письменной и виртуальной коммуникации на основном изучаемом языке	На высоком уровне владеет базовыми методами и приемами различных типов устной, письменной и виртуальной коммуникации на основном изучаемом языке

4.2. Типовые контрольные задания или иные материалы, необходимые для оценки знаний, умений, навыков и опыта деятельности, характеризующих этапы формирования компетенций в процессе освоения образовательной программы. Методические материалы, определяющие процедуры оценивания знаний, умений, навыков и опыта деятельности, характеризующих этапы формирования компетенций

Код и наименование индикатора достижения компетенции	Результаты обучения по дисциплине	Оценочные средства
ИОПК-4.1. Владеть методикой сбора и анализа языковых и литературных фактов.	Знает методику сбора и анализа языковых и литературных фактов.	Ответы на вопросы на практических занятиях, тестовые задания, анализ урока, портфолио, зачет, экзамен
ИОПК-4.2. Осуществлять филологический анализ текста разной степени сложности.	Умеет осуществлять филологический анализ текста разной степени сложности.	Ответы на вопросы на практических занятиях, тестовые задания, анализ урока, портфолио, зачет, экзамен
ИОПК-4.3. Интерпретировать тексты разных типов и жанров на основе существующих методик	Владеет навыками интерпритации текстов разных типов и жанров на основе существующих методик	Ответы на вопросы на практических занятиях, тестовые задания, анализ урока, портфолио, зачет, экзамен

ИОПК-5.1. Знать: нормЫ основного изучаемого языка в его литературной форме и базовые методы и приемы различных типов устной, письменной и	Знать нормЫ основного изучаемого языка в его литературной форме и базовые методы и приемы различных типов устной, письменной и виртуальной коммуникации. профессиональной деятельности	тесты, контрольные работы, практические задания, рефераты, дискуссии, эссе

виртуальной коммуникации. профессиональной деятельности ИОПК 5.2. Уметь: вести себя в стандартных ситуациях устной, письменной и виртуальной коммуникации в профессиональной деятельности, том числе педагогической, и умеет использовать в них уместные средства основного изучаемого языка. ИОПК-5.3. Владеть: базовыми методами и приемами различных типов устной, письменной и виртуальной коммуникации на основном изучаемом языке		
	Уметь вести себя в стандартных ситуациях устной, письменной и виртуальной коммуникации в профессиональной деятельности, том числе педагогической, и умеет использовать в них уместные средства основного изучаемого языка.	тесты, контрольные работы, практические задания, рефераты, дискуссии, эссе
	Владеть базовыми методами и приемами различных типов устной, письменной и виртуальной коммуникации на основном изучаемом языке	тесты, контрольные работы, практические задания, рефераты, дискуссии, эссе

Показатели сформированности компетенции (для студентов заочной формы обучения):

Критериями оценивания экзамена являются баллы, которые выставляются преподавателем за виды деятельности (оценочные средства) по итогам изучения разделов дисциплины.

Шкалы оценивания:

от 45 до 59 баллов – «удовлетворительно»;

от 60 до 79 баллов – «хорошо»;

от 80 баллов – «отлично».

Вопросы для устного опроса и экзамена
«Лексикология» һәм «Фонетика» бүлектәре буйынса

1. Тел тураһында дөйөм төшөнсә.
2. Башҡорт теле. Уның башҡа төрки телдәр ғаиләһендә тотҡан урыны.
3. Башҡорт әҙәби теле, уның йәшәү формалары.
4. Тел фәненең бүлектәре.
5. Лексикология. Лексика тураһында төшөнсә.
6. Һүҙ тураһында төшөнсә.
7. Һүҙҙең лексик мәғәнәһе.
8. Һүҙҙең грамматик мәғәнәһе.
9. Һүҙҙәрҙең стилистик төркөмдәре.
10. Һүҙҙең хис-тойғо (эмоциональ) биҙәге, һүҙҙең экспрессивмәғәнәһе. Экспрессив баһалау һүҙҙәре.
11. Һүҙҙең күп мәғәнәлелеге (полисемия).
12. Һүҙҙең тура һәм күсмә мәғәнәһе.
13. Күп мәғәнәлелек төрҙәре. Метафоралар.
14. Күп мәғәнәлелек төрҙәре. Метонимия. Синекдоха.
15. Омонимдар. Уларҙың төрҙәре: лексик омонимдар, лексик-грамматикомонимдар (омоформалар), грамматик омонимдар.
16. Омонимдарға оҡшаш тел күренештәре. Омографтар, омофондар.
17. Вариант һүҙҙәр. Паронимдар.

18. Синонимдар, уларҙың төрҙәре: лексик-фразеологик, грамматик синонимдар.
19. Синонимдар. Синонимик рәттәрҙең яһалыу юлдары.Синонимдарҙың ҡулланылышы һәм әһәмиәте.
20. Антонимдар, уларҙың бүленеше, яһалышы, сығышы (һүҙ төркөмдәре, мәғәнәләре буйынса).
21. Килеп сығышы яғынан хәҙерге башҡорт теленең лексикаһы. Төп башҡорт һүҙҙәре.
22. Килеп сығышы яғынан хәҙерге башҡорт теленең лексикаһы. Үҙләштерелгән һүҙҙәр. Рус теленән һәм рус теле аша үҙләштерелгән һүҙҙәр.
23. Килеп сығышы яғынан хәҙерге башҡорт теленең лексикаһы. Ғәрәп, фарсы телдәренән үҙләштерелгән һүҙҙәр.
24. Сит телдәрҙән һүҙ үҙләштереү юлдары (аралашыу нигеҙендә, һөйләү телмәре һәм яҙма юл менән, калька). Калькалар.
25. Активлыҡ һәм пассивлыҡ күҙлегенән хәҙерге башҡорт лексикаһы. Актив һүҙлек ҡатламы.
26. Башҡорт теленең пассив һүҙлек ҡатламы. Махсус һүҙҙәр (терминдар һәм профессионализмдар).
27. Башҡорт теленең пассив һүҙлек ҡатламы. Пассив һүҙлек ҡатламы булараҡ архаизмдар.
28. Башҡорт теленең пассив һүҙлек ҡатламы. Пассив һүҙлек ҡатламы булараҡ историзмдар.
29. Башҡорт теленең пассив һүҙлек ҡатламы. Пассив һүҙлек ҡатламы булараҡ жаргон һүҙҙәр һәм варваризмдар.
30. Башҡорт теленең пассив һүҙлек ҡатламы. Диалект һүҙҙәре, уларҙың төркөмдәре.
31. Башҡорт теленең пассив һүҙлек ҡатламы. Пассив һүҙлек ҡатламы булараҡ неологизмдар.
32. Башҡорт лексикаһының стилистик ҡатламдары.Битараф(стиль-ара) лексика.
33. Башҡорт лексикаһының стилистик ҡатламдары.Һөйләү телмәре лексикаһы.
34. Башҡорт лексикаһының стилистик ҡатламдары. Китапҡа хас лексика (фәнни, рәсми, публицистик лексика).
35. Фразеология тураһында дөйөм төшөнсә. Фразеологик берәмектәрҙең төп билдәләре, төрҙәре.
36. Фразеологик берәмектәрҙең төрҙәре (фразеологик берекмәләр, фразеологик берлектәр, фразеологик ҡушылмалар).
37. Фразеологик синонимдар. Фразеологик антонимдар. Фразеологик омононимдар.
38. Грамматик төҙөлөшө буйынса фразеологик берәмектәрҙең төрҙәре.
39. Фразеологик берәмектәрҙең килеп сығышы. Фразеологик һүҙбәйләнештәр һәм мәҡәлдәр.
40. Лексикография тураһында төшөнсә. Лингвистик һүҙлектәрҙең төрҙәре. Тәржемә һүҙлектәр. Энциклопедик һәм лингвистик һүҙлектәр.
41. Лексикография тураһында төшөнсә. Орфографик һүҙлектәр. Диалектологик һүҙлектәр. Ономастик һүҙлектәр. Аңлатмалы һүҙлектәр. Махсус һүҙлектәр (антонимдар, грамматика, кеше исемдәре, ҡыҫҡартмалар, омонимдар, паронимдар, синонимдар, тәлдәр-илдәр өйрәнеү, яҙыусылар теле).
42. Фонетика тураһында төшөнсә.
43. Хәҙерге башҡорт теленең фонемалар системаһы.
44. Телмәр өндәренең акустик билдәләре.
45. Телмәр өндәренең артикуляцион билдәләре. Телмәр аппараты.
46. Телмәр өндәренең функциональ билдәләре.
47. Фонология тураһында төшөнсә.
48.Һуҙынҡы өндәр системаһы (вокализм).
49. Дифтонгылар.
50. Тартынҡы өндәр системаһы (консонантизм). Тартынҡыларҙы классификациялау.

51. Тартынҡыларҙың артикуляция рәүеше буйынса төрҙәре (шартлаулы, ышҡыулы (фрикатив), ҡуш тартынҡылар (аффрикаттар), танау, тел эргәһе, ҡалтыраулы (вибрант).

52. Тартынҡыларҙың артикуляция урыны буйынса төрҙәре (ирен, тел алды, тел уртаһы, тел арты, теш, аңҡау, теш араһы(алғы, урта, артҡы), тамаҡ (фарингаль), тамаҡ төбө.

53. Тартынҡыларҙың тауыш һәм шау ҡатнашлығы буйынса төрҙәре.

54. Ижек, һүҙҙәрҙе ижектәргә бүлеү. Ижек төрҙәре.

55. Баҫым. Башҡорт телендә баҫымдың характеры һәм үҙенсәлектәре.

56. Интонация һәм уның элементтары.

57. Телмәр ағышында өндәрҙең (фонемаларҙың) үҙгәреше. Фонетик процестар.

58. Позицион үҙгәрештәр (редукция, элизия, протеза һәм эпентеза).

59. Комбинаторлы үҙгәрештәр. Ассимиляция. Диссимиляция.

60. Метатеза. Диэреза.

61. Сингармонизм законы. Башҡорт телендә уның үҙенсәлектәре. Аңҡау гармонияһы. Ирен гармонияһы, һуҙынҡы менән тартынҡының гармонияһы. Сингармоник параллелизмдар.

62. Орфоэпия тураһында төшөнсә. Хәҙерге башҡорт теленең орфоэпик нормалары, һуҙынҡы һәм тартынҡы өндәрҙең дөрөҫ әйтелеше.

63.Үҙләштерелгән һүҙҙәрҙең дөрөҫ әйтелешендәге үҙенсәлектәр.

64. Графика. Яҙыу төрҙәре. Башҡорт алфавиты һәм графика тураһында төшөнсә. Хәҙерге башҡорт алфавиты.

65. Хәҙерге башҡорт графикаһы.

66. Орфография тураһында төшөнсә. Башҡорт теле орфографияһының принциптары.

67. Хәҙерге башҡорт теленең орфографик нормалары.

68. Фонетик транскрипция.

«Морфемика», «Һүҙьяһалыш» һәм «Морфология» бүлектәре буйынса

1. Башҡорт телендә һүҙ яһалыу юлдары: аффиксация, һүҙ ҡушыу, конверсия. Уларҙың үҙенсәлектәре, һүҙ төркөмдәрендә ҡулланылышы.

2. Һүҙ төҙөлөшө. Морфема. Тамыр һәм аффикстар. Лексик, лексик-грамматикһәм грамматик аффикстар, уларҙың функцияһы. Нигеҙ: тамыр нигеҙ һәм яһалма нигеҙ.

3. Һүҙ төркөмдәре һәм уларҙы бүлеү принциптары. Үҙ аллы һәм ярҙамсы һүҙ төркөмдәре.

4. Исем, уның морфологик үҙенсәлектәре һәм синтаксик функциялары. Яңғыҙлыҡ һәм уртаҡлыҡ исемдәр, хис-тойғо биҙәкле исемдәр.

5. Исемдәрҙең яһалышы. Исем яһаусы аффикстар. Ҡушма һәм парлы исемдәр, уларҙың структур һәм мәғәнәүи төрҙәре. Ҡыҫҡартылған ҡушма исемдәр.

6. Исемдәрҙең грамматик категориялары.

7. Исемдәрҙең һан категорияһы һәм уның бирелеше. Индивидуаль күплек һәм төркөмлө күплек. Күплек ялғауҙарының варианттары.

8. Исемдәрҙең эйәлек категорияһы һәм уның бирелеше.

9. Исемдәрҙең хәбәрлек категорияһы.

10. Эйәлек һәм хәбәрлек ялғауҙарының башҡа һүҙ төркөмдәренә ҡушылыуы.

11. Килеш категорияһы. Килештәрҙең мәғәнәләре һәм функциялары. Килеш ялғауҙары.

12. Сифат, уның мәғәнәһе, морфологик үҙенсәлектәре һәм синтаксик функциялары. Төп һәм шартлы сифаттар. Сифат дәрәжәләре, уларҙа билдә төшөнсәһенең бирелеше. Сифат дәрәжәләренең яһалышы, синтаксик функциялары.

13. Сифаттарҙың яһалышы. Тамыр һәм яһалма сифаттар. Сифат яһаусы аффикстар. Сит телдәрҙән үҙләштерелгән сифаттар. Ҡушма сифаттар, уларҙың яһалыу үҙенсәлектәре һәм дөрөҫ яҙылышы.

14. Һан, уның семантик һәм морфологик үҙенсәлектәре, синтаксик функциялары. Һандарҙың дөрөҫ яҙылышы. Һан төркөмсәләре, уларҙың яһалышы, мәғәнә үҙенсәлектәре, үҙгәреше.

15. Нумератив һүҙҙәр, уларҙың лексик составы һәм ҡулланылышы.

16. Рәүеш, уның мәғәнәһе, морфологик үҙенсәлектәре һәм синтаксик функциялары. Рәүештәрҙең сағыштырыу һәм артыҡлыҡ дәрәжәләре, уларҙың бирелеше.

17. Рәүештәрҙең семантик төркөмсәләре, уларҙың синтаксик функциялары.

18. Рәүештәрҙең яһалышы. Тамыр һәм яһалма рәүештәр. Рәүеш яһаусы аффикстар. Ҡушма һәм парлы рәүештәр, уларҙың структур төрҙәре.

19. Алмаш, уның семантик һәм морфологик үҙенсәлектәре, синтаксик функциялары.

20. Алмаш төркөмсәләре, уларҙың башҡа һүҙ төркөмдәренә мөнәсәбәте, үҙгәреше, ҡулланылышы.

21. Теркәүестәр, уларҙың телмәрҙәге функцияһы, мәғәнәүи төркөмсәләре. Улар янында тыныш билдәләренең ҡуйылышы.

22. Бәйләүестәр, уларҙың телмәрҙәге функцияһы, ҡулланылышы, мәғәнәүи төркөмсәләре. Бәйләүестәрҙең килештәр буйынса бүленеше.

23. Киҫәксәләр, уларҙың телмәрҙәге функцияһы, мәғәнәүи төркөмсәләре, дөрөҫ яҙылышы.

24. Ымлыҡтар.

25. Модаль һүҙҙәр, уларҙың мәғәнә үҙенсәлектәре, телмәрҙәге функцияһы.

26. Оҡшатыу һүҙҙәре.

27. Ҡылым, уның семантик һәм морфологик үҙенсәлектәре, синтаксик функциялары. Ҡылымдың төп грамматик категориялары.

28. Ҡылымдың зат менән үҙгәреүсе формалары (һөйкәлештәре). Ҡылым һөйкәлештәренең эш-хәрәкәтте сағылдырыу үҙенсәлектәре, функцияһы.

29. Ҡылымдарҙың заман категорияһы. Заман формаларын төрлө принциптан сығып төркөмләү (мәғәнәһе, ҡулланылышы, яһалышы күҙлегенән).

30. Хәбәр һөйкәлеше, уның лексик-семантик һәм грамматик үҙенсәлектәре, синтаксик функцияһы. Заман формалары.

31. Хәбәр һөйкәлешенең ябай үткән заман формалары, уларҙың яһалышы, мәғәнәһе, үҙгәреше.

32. Хәбәр һөйкәлешенең тамамланмаған үткән заман формаһы, уның мәғәнәһе, ҡулланылышы, яһалышы.

33. Хәбәр һөйкәлешенең алда үткән заман формаһы, уның мәғәнәһе, ҡулланылышы, яһалышы.

34. Хәбәр һөйкәлешенең күптән үткән заман формаһы, уларҙың яһалышы, мәғәнә биҙәктәре.

35. Хәҙерге заман хәбәр һөйкәлеше, уның яһалышы һәм мәғәнәһе, ҡулланылышы.

36. Киләсәк заман хәбәр һөйкәлеше. Уның билдәле, билдәһеҙ һәм тамам булған формалары, уларҙың яһалышы, мәғәнәһе, ҡулланылышы.

37. Бойороҡ һөйкәлеше, уның зат-һан менән үҙгәреше. Бойороҡ һөйкәлешенең мәғәнә биҙәктәре.

38. Теләк һөйкәлеше, уның мәғәнәһе. Теләк һөйкәлешенең ябай һәм ҡушма формалары, уларҙың яһалышы һәм мәғәнә биҙәктәре. Зат-һан менән үҙгәреше.

39. Ниәт һөйкәлеше, уның ябай һәм ҡушма формалары, уларҙың яһалышы һәм үҙгәреше.

40. Шарт һөйкәлеше, уның яһалышы, мәғәнәһе. Зат-һан менән үҙгәреше.

41. Ихтималлыҡ һөйкәлеше, уның яһалышы, мәғәнәһе. Зат-һан менән үҙгәреше.

42. Ҡылым төркөмсәләре, уларҙың ҡылым һөйкәлештәренән айырмаһы.

43. Исем ҡылым, уның мәғәнәһе һәм яһалышы. Исем ҡылымдың исемгә һәм ҡылымға хас үҙенсәлектәре. Исем ҡылымдың һан, эйәлек заты, килеш менән үҙгәреше. Барлыҡ-юҡлыҡ формаһы. Синтаксик функциялары.

44. Сифат ҡылым, уның мәғәнәһе, сифатҡа һәм ҡылымға хас грамматик билдәләре. Үткән, хәҙерге, киләсәк заман сифат ҡылым формалары, уларҙың яһалышы, ҡулланылышы һәм синтаксик функциялары. Сифат ҡылымдың исемләшеүе һәм үҙгәреше.

45. Хәл ҡылым, уның ҡылымға һәм рәүешкә хас үҙенсәлектәре. Хәл ҡылымдың биш төрлө формаһы, уларҙың мәғәнә үҙенсәлектәре, яһалышы һәм һөйләмдәге роле.

46. Уртаҡ ҡылым, уның яһалышы, мәғәнәһе. Юҡлыҡ формаһы. Синтаксик функциялары.

47. Ҡылымдың йүнәлеш формалары, уларҙың мәғәнә үҙенсәлектәре һәм яһалышы.

48. Ҡылымдың күләм формалары, уларҙың мәғәнәһе. Ҡылым күләмдәренең яһалыу юлдары.

49. Ҡылымдарҙың модаллек формалары, уларҙың мәғәнә биҙәктәре һәм бирелеү юлдары.

50. Ҡылымдарҙың яһалышы. Тамыр, яһалма һәм ҡушма ҡылымдар. Ҡылым яһаусы продуктив аффикстар.

«Синтаксис» бүлегебуйынса

1. Грамматиканыңбер бүлегебулараҡсинтаксис, уныңөйрәнеүобъекты. Синтаксистыңморфологияһәмлексикаменәнбәйләнеше.

2. Төпсинтаксикберәмектәр: һүҙбәйләнеш, ябайһөйләм, ҡушмаһөйләм. Башҡорттелендәсинтаксикберәмектәрҙетөҙөүсаралары: һүҙформалары, ярҙамсыһүҙҙәр, интонация, һүҙҙәртәртибеһ.б.

3. Синтаксикбәйләнештиптары: теҙмәбәйләнешһәмэйәртеүлебәйләнеш.

4. Һүҙбәйләнеш, уныңтөҙөлөшө. Һүҙбәйләнештең һүҙгәһәмһөйләмгәмөнәсәбәте. Һүҙбәйләнеш компоненттары араһындағы мәғәнәүи мөнәсәбәттәр.

5. Һүҙбәйләнештәрҙең эйәреүсе һәм эйәртеүсе киҫәктәре араһындағы грамматик бәйләнеш төрҙәре: ярашыу, башҡарылыу, йәнәшәлек, һөйкәлеү. Уларҙың бирелеше, үҙенсәлеге.

6. Төп синтаксик берәмек булараҡ һөйләм һәм уның төп билдәләре: мәғәнәүи тамамланғанлыҡ, предикативлыҡ һәм модаллек, интонацион бөтөнлөк.

7. Һөйләмдәрҙең структур-семантик типтары. Ябай һәм ҡушма һөйләмдәр; функцияһы (һөйләү маҡсаты) буйынса уларҙың төрҙәре.

8. Һөйләмдең баш һәм эйәрсән киҫәктәре, уларҙың һөйләмдәге роле.

9. Һөйләмдең баш киҫәктәре (предикатив үҙәге): эйә менән хәбәр, уларҙың һөйләмдәге роле, мәғәнәһе, бирелеү саралары.

10. Аныҡлаусы, уның төрлө һүҙ төркөмдәре менән бирелеше. Тиң һәм тиң булмаған аныҡлаусылар.

11. Өҫтәлмәлек, уның мәғәнәүи үҙенсәлеге һәм грамматик бирелеше. Өҫтәлмәлек эргәһендә тыныш билдәләре.

12. Тултырыусы, уның грамматик бирелеше.

13. Хәл, уның мәғәнәүи төрҙәре: рәүеш хәле, күләм-дәрәжә хәле, ваҡыт хәле, сәбәп хәле, маҡсат хәле, шарт хәле, кире хәл. Уларҙың мәғәнә үҙенсәлектәре һәм бирелеү саралары.

14. Һөйләмдең тиң киҫәктәре. Тиң киҫәктәрҙең үҙ-ара бәйләнеү юлдары. Тиң киҫәктәр янында дөйөмләштереүсе һүҙҙәр һәм улар эргәһендә тыныш билдәләре.

15. Һөйләмдең айырымланған киҫәктәре. Айырымланыуҙың шарттары һәм функцияһы.

16. Аныҡланыусыларҙың айырымланыуы.

17. Өҫтәлмәлектәрҙең айырымланыуы.

18. Тултырыусыларҙың айырымланыуы.

19. Хәлдәрҙең айырымланыуы.

20. Өҫтәлмәлек рәүешендә айырымланған эйә һәм хәбәр.

21. Хәл әйтеме, уның төҙөлөшө, интонацион үҙенсәлеге, айырымланыуы.

22. Ябай һөйләмдәрҙең структур-семантик типтары: раҫлаусы һәм кире ҡағыусы һөйләмдәр, ике составлы һәм бер составлы, йыйнаҡ һәм таралҡау, тулы һәм кәм һөйләмдәр.

23. Ике составлы һөйләмдәр, уларҙың типтары. Йыйнаҡ һәм таралҡау һөйләмдәр, уларҙың төҙөлөшө.

24. Бер составлы һөйләмдәр, уларҙың структур-семантик төрҙәре: билдәле эйәле, билдәһеҙ эйәле, дөйөм эйәле, эйәһеҙ, инфинитив һәм атама һөйләмдәр. Вокатив һөйләм.

25. Өндәш һүҙ, инеш һүҙ һәм һүҙбәйләнеш, инеш һөйләмдәр. Уларҙың функцияһы һәм бирелеү юлдары.

26. Парцелляция, уның функцияһы һәм бирелеше.

27. Синтаксик берәмек булараҡ ҡушма һөйләм. Уның төҙөлөшө һәм грамматик бирелеше. Ҡушма һөйләмдәрҙең предикатив өлөштәре араһында мәғәнәүи һәм синтаксик бәйләнеш төрҙәре.

28. Теҙмә ҡушма һөйләмдәр, уларҙың төҙөлөшө. Теҙмә ҡушма һөйләмдәрҙе төҙөүсе ябай һөйләмдәрҙең үҙ-ара мәғәнә мөнәсәбәте һәм бәйләнеү юлдары. Теҙмә ҡушма һөйләмдәрҙә тыныш билдәләре.

29. Эйәртеүле ҡушма һөйләм, уның төҙөлөшө. Баш һөйләм һәм эйәрсән һөйләм, улар араһында мәғәнә мөнәсәбәттәре. Эйәрсән һөйләмдең баш һөйләмгә бәйләнеү юлдары.

30. Эйәрсән һөйләм төрҙәре, уларҙың мәғәнә үҙенсәлектәре һәм бирелеү юлдары.

31. Күп эйәрсәнле ҡушма һөйләмдәр. Тиң һәм тиң булмаған эйәрсән һөйләмдәр.

32. Ҡатнаш ҡушма һөйләмдәр, уларҙың структур-семантик төрҙәре.

33. Теҙемдәр, уларҙың семантик, интонацион һәм структур үҙенсәлектәре.

34. Сит кеше телмәрен биреү юлдары. Тура телмәр, уның синтаксик үҙенсәлектәре. Ситләтелгән телмәр. Диалог.

Перевод оценки из 100-балльной в четырехбалльную производится следующим образом:

- отлично – от 80 до 110 баллов (включая 10 поощрительных баллов);
- хорошо – от 60 до 79 баллов;
- удовлетворительно – от 45 до 59 баллов;
- неудовлетворительно – менее 45 баллов.

Образец экзаменационного билета:

Министерство науки и высшего образования Российской Федерации
федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение
высшего образования
«Уфимский университет науки и технологий»
Сибайский институт (филиал) УУНиТ
Педагогический факультет
Кафедра русской, башкирской и зарубежной филологии

ЭКЗАМЕНАЦИОННЫЙ БИЛЕТ № 1
по дисциплине «Практический курс башкирского языка»

Направление 45.03.01 Филология
Направленность (профиль) подготовки «Отечественная филология»
(Башкирский язык и литература, русский язык и литература), 1 курс

1. Эйәртеүле ҡушма һөйләм, уның төҙөлөшө. Баш һөйләм һәм эйәрсән һөйләм, улар араһында мәғәнә мөнәсәбәттәре. Эйәрсән һөйләмдең баш һөйләмгә бәйләнеү юлдары.
2. Парцелляция, уның функцияһы һәм бирелеше.
3. Аныҡланыусыларҙың айырымланыуы.

Утверждено на заседании кафедры _______, протокол № ____
Заведующий кафедрой ______________
Преподаватель _______________

Критерии оценки (в баллах):

- **<u>25-30</u> баллов** выставляется студенту, если студент дал полные, развернутые ответы на все теоретические вопросы билета, продемонстрировал знание функциональных возможностей, терминологии, основных элементов, умение применять теоретические знания при выполнении практических заданий. Студент без затруднений ответил на все дополнительные вопросы. Практическая часть работы выполнена полностью без неточностей и ошибок;
- **<u>17-24</u> баллов** выставляется студенту, если студент раскрыл в основном теоретические вопросы, однако допущены неточности в определении основных понятий. При ответе на дополнительные вопросы допущены небольшие неточности. При выполнении практической части работы допущены несущественные ошибки;
- **<u>10-16</u>** баллов выставляется студенту, если при ответе на теоретические вопросы студентом допущено несколько существенных ошибок в толковании основных понятий. Логика и полнота ответа страдают заметными изъянами. Заметны пробелы в знании основных методов. Теоретические вопросы в целом изложены достаточно, но с пропусками материала. Имеются принципиальные ошибки в логике построения ответа на вопрос. Студент не решил задачу или при решении допущены грубые ошибки;
- **<u>1-10</u> баллов** выставляется студенту, если ответ на теоретические вопросы свидетельствует о непонимании и крайне неполном знании основных понятий и методов. Обнаруживается отсутствие навыков применения теоретических знаний при выполнении практических заданий. Студент не смог ответить ни на один дополнительный вопрос.

Вопросы для аудиторной работы

Занятие № 1

1. Башҡорт теленең һуҙынҡы өндәр системаһы һәм уларҙың классификацияһы.
2. Башҡорт теленең тартынҡы өндәр системаһы һәм уларҙың классификацияһы.
3. Хәреф һәм өн. Уларҙың айырмаһы.

Занятие №2

4. Башҡорт теленең төп орфографик нормалары.
5. Рус теле һәм рус теле аша башҡа телдәрҙән үҙләштерелгән һүҙҙәрҙә ялғауҙарҙың дөрөҫ яҙылышы.
6. Һүҙҙәрҙе айырып, ҡушып, дефис аша яҙыу.
7. Һүҙ составы: тамыр, ялғау. Ялғауҙарҙың төрҙәре.

Занятие №3

8. Исем һүҙ төркөмө. Уның һан категорияһы.
9. Исемдәрҙең эйәлек категорияһы.
10. Исемдәрҙең хәбәрлек категорияһы.
11. Исемдәрҙең килеш категорияһы.
12. Эйәлек ялғаулы исемдәрҙең килеш менән үҙгәреше.

Занятие №4

13. Сифат. Төп һәм шартлы сифаттар. Сифат дәрәжәләре.
14. Һан. Һан төркөмсәләре. Һандарҙың дөрөҫ яҙылышы.
15. Алмаш. Алмаш төркөмсәләре. Уларҙың килеш менән үҙгәреше.

Занятие №5

16. Ҡылым. Ҡылым һөйкәлештәре.
17. Ҡылымдың зат һәм һан категорияһы.
18. Ҡылымдың йүнәлеш категорияһы.
19. Башҡорт телендә ҡылымдың затһыҙ формалары.Ҡылым төркөмсәләре.
20. Ҡылымдың барлыҡ-юҡлыҡ, күсемлелек-күсемһеҙлек категорияһы.

Занятие №6

21. Рәүеш. Рәүеш дәрәжәләре. Рәүеш төркөмсәләре.
22. Теркәүестәр. Теркәүестәрҙең бүленеше. Теҙеүсе теркәүестәрҙең төркөмдәре. Эйәртеүле теркәүестәрҙең төркөмдәре.
23. Бәйләүес. Бәйләүестәрҙең бүленеше.
24. Киҫәксәләр. Киҫәксәләрҙең бүленеше.

Занятие №7

25. Модаль һүҙҙәр.
26. Ымлыҡтар. Ымлыҡтарҙың дөрөҫ яҙылышы.
27. Оҡшатыу һүҙҙәре.

Занятие №8

28. Һүҙбәйләнеш. Теҙмә һәм эйәртеүле һүҙбәйләнеш.
28. Эйәртеүле һүҙбәйләнештә һүҙҙәрҙең бәйләнеш юлдары.

Занятие №9

29. Ике составлы һөйләм. Ябай һәм ҡушма эйә. Ябай һәм ҡушма хәбәр. Эйә менән хәбәр араһында һыҙыҡ.
30. Бер составлы һөйләмдәр. Баш киҫәк эйәнән торған бер составлы һөйләм, уның грамматик үҙенсәлектәре.
31. Баш киҫәге хәбәрҙән торған бер составлы һөйләмдәр.

Занятие №10

32. Һөйләмдең эйәрсән киҫәктәре: аныҡлаусылар (тиң һәм тиң булмаған аныҡлаусылар), өҫтәлмәлектәр, тултырыусылар (тура һәм ситләтелгән тултырыусылар).

33. Хәлдәр: рәүеш хәле, урын хәле, ваҡыт хәле, шарт хәле, сәбәп хәле, маҡсат хәле, кире хәл.

34. Тиң киҫәкле һөйләмдәр. Тиң киҫәктәрҙең үҙ-ара бәйләнеше. Тиң киҫәктәр эргәһендә дөйөмләштереүсе һүҙҙәр һәм тыныш билдәләренең ҡуйылышы.

Занятие №11

35. Өндәш һүҙҙәр. Өндәш һүҙҙәр эргәһендә тыныш билдәләре.

36. Инеш һүҙҙәр һәм инеш һөйләмдәр. Улар эргәһендә тыныш билдәләре.

Занятие №12

37. Айырымланған эйәрсән киҫәкле һөйләмдәр. Аныҡлаусыларҙың айырымланыуы. Өҫтәлмәлектәрҙең айырымланыуы. Хәл әйтемдәренең айырымланыуы.

38. Тура телмәр менән ситләтелгән телмәр. Тура телмәрҙә тыныш билдәләре.

Занятие №12

39. Теркәүесле теҙмә ҡушма һөйләм. Теркәүесле теҙмә ҡушма һөйләмдә тыныш билдәләре.

40. Теркәүесһеҙ теҙмә ҡушма һөйләм. Теркәүесһеҙ теҙмә ҡушма һөйләмдәрҙә тыныш билдәләре.

Занятие №13

41. Эйәртеүле ҡушма һөйләм. Баш һәм эйәрсән һөйләм.

42. Эйә һөйләм. Препозитив һәм постпозитив эйә һөйләм. Уларҙа тыныш билдәләре.

43. Препозитив һәм постпозитив хәбәр эйәрсән һөйләм. Уларҙа тыныш билдәләре.

44. Аныҡлаусы эйәрсән һөйләм.

45. Тултырыусы эйәрсән һөйләм.

46. Хәл эйәрсән һөйләмдәр. Уларҙың төрҙәре.

УПРАЖНЕНИЯ ДЛЯ ПРАКТИЧЕСКИХ ЗАНЯТИЙ

1. **Бирелгән һүҙҙәрҙе тейешле формаларҙа үҙгәртегеҙ. Һөйләм төҙөгөҙ.**

Йөрәк – берлек һанда, эйәлек категорияһының 1-се зат берлеге, сығанаҡ килештә.

Сәскә - күплек һанда, эйәлек категорияһының 3-сө зат берлеге, төбәү килештә.

Кеше – күплек һанда, эйәлек категорияһының 2-се зат күплеге, төшөм килештә.

Йондоҙ – берлек һанда, эйәлек категорияһының 2-се зат берлеге, хәбәрлек категорияһының 1-се зат берлеге.

Күҙ – күплек һанда, эйәлек категорияһының 1-се зат берлеге, төбәү килештә.

Юл – күплек һанда, төп килештә.

Моң – берлек һанда, эйәлек категорияһының 3-сө зат берлеге, төшөм килештә.

Шишмә – берлек һанда, эйәлек категорияһының 3-сө зат берлеге, төп килештә.

2. Өҙөктәрҙән исемдәрҙе табып, килешен, һанын, эйәлек һәм хәбәрлек затын билдәләгеҙ:

Рәхмәт һеҙгә...
Уны һеҙ үҫтергән:
Йөрәгендә һеҙҙең йылығыҙ,
Күңелендә – һеҙҙең иркенлектәр,
Күҙҙәрендә – һеҙҙең нурығыҙ.
Эйе, ул бит һеҙҙең ҡыҙығыҙ. (М.Кәрим.)

Үткәндәрҙән үкенсетәр ҡалған,
Үҙәктәргә үтеп көйөүҙән.
Һөйөүемдән һине мәхрүм итеп,
Үҙем мәхрүм ҡалдым һөйөүҙән.

(З.Алтынбаева.)

Илем әгәр сикһеҙ йыһан икән,
Мин – күгендә яңыр йондоҙмон.
Илебеҙҙең йөҙөн балҡытырлыҡ
Нур һибергә тыуған бер ҡыҙмын.
Башҡортостан күркәм туғай булһа,
Мин – ундағы наҙлы сәскәмен.
Тормошта бер биҙәк арттырырлыҡ
Изге орлоҡ ергә сәскәнмен.
Йылайырым гүҙәл баҡса икән,
Мин – һандуғас талда һайрарға.
Һыҙылып атҡан таңда йыр башлайым
Илкәйемде һөйөп данларға.

(Ф.Юлдашбаева.)

3. Бирелгән һүҙҙәрҙе килештә үҙгәртегеҙ:

Киоск, митинг, танк, ландшафт, Кирилл, Минск, кросс, жюри, автомобиль, лагерь, кафе, Юлдашев, артист, Брест, меню, металлург, БР.

4.Текстан сифаттарҙы табып, уларҙың дәрәжәләрен билдәләгеҙ.

Ныҡлы кәүҙәһенә килешеп торған зәңгәрһыу төҫтәге плащының яғаһындағы урмансы петлицаһына өсәр эре йондоҙ беркетелгән ир машинанан төштө. Яланбаш. Ҡап-ҡара ҡуйы сәстәре тигеҙ итеп ҡырҡылған ҡалын елкәһенә табан ишелеп-бөҙрәләнеп барып бөтә. Саҡ ҡына көмрәрәк тура танау, сирыш эҫәре булмаған ихтыяри йөҙ... (Н. Мусин.)

5. Сифаттарҙы табып, уларҙың төрөн билдәләгеҙ. Һөйләмдәге синтаксик функцияһын асыҡлағыҙ.

– Хөрмәтле ауылдаштар! Ҡасандыр, бик боронғо замандарҙа ерҙә йәшәгән барлыҡ әҙәм аллалар кеүек булған: көслө, аҡыллы, матур һәм камил. Сөнки кешене Аллаһ тәғәлә үҙенә оҡшаш итеп яратҡан! Мәгәр, миллион йылдар аралығында кеше төрлө сәбәптәр менән деградацияға дусар ителгән. Бик һирәк бәндәләренә генә асҡан үҙенең йөҙөн Илаһи – беҙ уларҙы пәйғәмбәрҙәр тибеҙ. Ләкин ваҡыт бөтөһөн дә үҙгәртә! Беҙ хәҙер, теләһәк, бөтәбеҙ ҙә бай ҙа, матур ҙа, көслө лә була алырыбыҙҙы аңланыҡ! (Т.Ғарипова.)

6.Тексты уҡығыҙ. Сифаттарҙы күсереп алығыҙ. Уларҙың яһалышы буйынса төрөн, дөрөҫ яҙылышын әйтегеҙ.

Урман ҡаты йоҡлай. Таң атыуға күп ваҡыт ҡалманы. Сатлама һыуыҡҡа сыҙамаған ағас олоно шартлай. Яп-яланғас ҡалған ҡайын һәм уҫаҡ ағастары, эре-эре ҡарағай һәм ҡарағастар, тау артынан сығып килгән айҙы күреп, юғары һуҙылған. Аяҙ күктә йымылдашҡан йондоҙҙар араһында яңғыҙ китек айҙың тоноҡ нурҙары ағас ботаҡтарына йәбешкән бәҫтәрҙе яҡтыртты. Был яҡтылыҡ ҡар өҫтөнә лә төштө. Һәр бер ҡар бөртөгө, сағылып, йондоҙға әйләнде. Ағас баштарында, ботаҡтарҙа, ерҙә – ҡайҙа ғына ҡарама, күктәге һымаҡ һанап бөткөһөҙ, күп, бик күп, алһыу, аҡһыл, күкһел һәм ялтыр төҫтәге ваҡ ҡына йондоҙҙар балҡыны. Әйтерһең, бөтә донъя тик шул йондоҙҙарҙан ғына тора! Урман тының. Аяҡ аҫтында шығырлаған ҡар тауышынан башҡа бер ни ҙә ишетелмәй. Бөтә нәмә урманда серле һымаҡ күренә...

(Я.Хамматов.)

7.Өҙөктән һандарҙы табып, төркөмсәләрен, яһалыштарын билдәләгеҙ. "Бер генә тапҡыр" һүҙбәйләнештәренең нисә тапҡыр һәм ни өсөн шул тиклем ҡабатланып килеүенең сәбәбен аңлатығыҙ.

...Бер тапҡыр ҡалас ашау өмөтө менән беҙ егерме биш саҡрым ергә йәйәү барырға әҙербеҙ. Тамаҡ һаулыҡмы, ҡомһоҙлоҡмо, иҫәрлекме был? Әллә башҡа берәй нәмәме? Мин хәҙер үткән ғүмерҙең сал түбәһенән артҡа әйләнеп

ҡарайым да шундай фекергә килəм: хикмәт беҙҙә, беҙҙең рухта булған. Ун михнəттең араһында бер рәхәттең ҡәҙерен, йөҙ эсенең эсендә бер татлының тәмен белеп үҫкәнбеҙ беҙ. Шуға күрә лә һуңыраҡ, башҡа аң, йөрәккә дәрт ингәс тә, беҙ әсәйҙәребеҙҙең бер фатихаһы хаҡына мең һынау үтергә әҙер булдыҡ; һөйгәндәребеҙҙең күҙҙәренә тик бер генә тапҡыр тултырып ҡарау өсөн, күкрәктәрҙәге асыҡ яраларҙы устарыбыҙ менән ҡыҫып, меңәр саҡрымлыҡ араларҙы араға һанамай, һуғыш яланынан бер генә көнгә, бер генә сәғәткә тыуған төйәктәребеҙгә ынтылдыҡ. Һәм, аҙаҡ килеп, Тыуған илдең бер генә ус тупрағы, бер генә тамсы һыуы, бер генә һулам һауаһы өсөн, Ватан ҡабул иткән саҡта, бөп-бөтөн көйө ғүмерҙәребеҙҙе бирҙек...

(М.Кәрим)

8. Түбәндә бирелгән нумератив һүҙҙәрҙе ҡулланып, һөйләмдәр төҙөгөҙ.

Бәйләм, грамм, дана, киҫәк, күтәрем, ҡалаҡ, ҡарыш, ҡосаҡ, өйкөм, өйөм, саҡрым, телем, тотам, ус, һыныҡ, эҫкерт.

9. Мәҡәлдәрҙе уҡығыҙ. Һандарҙың төркөмсәһен һәм синтаксик функцияһын билдәләгеҙ.

Алты көн ас булһаң да, ата ғәҙәтен ҡуйма. Алтмышҡа еткәс, атайыңдан аҡыл һорама. Утыҙ тештән сыҡҡан һүҙ утыҙ ырыуға етер. Бер ҡул менән төйөн бәйләнмәй. Биш мәртәбә уйла, бер мәртәбә эшлә. Берәү һүҙҙе күңеленә йыя, берәү һүҙҙе ҡарынына йыя. Берәүҙең ҡулы эшләй, икенсенең теле эшләй. Етеһендә ни булһа, етмешендә шул булыр.

10.Алмаштарҙы табып, төркөмсәләрен билдәләгеҙ.

Кешеләрҙең төрлөһө була. Кемдәр артыҡ оптимист, кемдәр үтә шомланыусан, кемдәр вайымһыҙ. Әммә ҡайһы бер мәсьәләләрҙә һәр кем бөтә ихтыярын йыйып, ялҡынлы йөрәк, һалҡын баш менән фекер йөрөтөргә тейеш. Шундай мәсьәләләрҙең береһе – халыҡ яҙмышы.

(Х.Барлыбаев.)

11. Кем, нимә, теге алмаштарын күплектә килеш менән үҙгәртеп яҙығыҙ. Береһен эйәлек, икенсеһен сығанаҡ, өсөнсөһөн төшөм килешенә килтереп, өс һөйләм төҙөгөҙ.

12. Тексты уҡығыҙ. Алмаштарҙы табып, ниндәй һүҙ төркөмөн алмаштырғанын, уларҙың төркөмсәһен, нимәлә үҙгәргәнен әйтегеҙ.

Дәрестәр тамамланғас, Байтүрә ауылынан Аҡбатырға юл алабыҙ. Ауылға етмәҫ элек үк беҙҙе минең этем Аҡтырнаҡ ҡаршы ала. Беҙҙең ҡайтып килгәнде нисек беләлер, әллә ҡайҙан уҡ сабып килә. Фәнисәне Аҡтырнаҡ миңә ҡарағанда ла ныҡыраҡ ярата: иң тәүҙә уға килеп аҫылына: шунан һуң ғына хужаһын, йәғни мине, иҫкә төшөрә. Юҡ, мин

үпкәләмәйем, Фәнисәгә иркәләнгәненә ҡыуанам ғына. Бына шулай йырлай-йырлай йәйәү ҡайтабыҙ...

(Ф. Аҡбулатова.)

13.Түбәндәге ҡылымдарҙың башланғыс формаһын билдәләгеҙ: алыҫайыу, асыу, баулау, бәхәсләшеү, инеү, йөрәкһеү, күгәреү, ҡулланыу, уҡыу, шатланыу, әйтеү, йылмайыу, көрһөнөү, ашығыу, уйлау, күрешеү, теҙләнеү.

14. Ҡылымдарҙы табып, һөйкәлешен, затын, төркөмсәһен, заманын билдәләгеҙ.

Ҡасмағыҙсы, төн пәрҙәһен ябынып,
Мин бит һеҙгә яңылыш юлыҡтым.
Колхоз ҡырҙарында үҫкән һылыу,
Оялдыңмы, әллә ҡурҡтың?
Һине беләм, көн дә һыйыр һауып,
Килтерәһең байлыҡ халҡыма.
Эргәңдәге барған монтер егет
Ниңә әле минән тартына...
Ҡасмағыҙсы, быны тик мин күрҙем,
Ишеткәндер шишмә ел менән.
Ел ҡырҙарға һөйләр серегеҙҙе,
Мин бер кемгә һөйләп йөрөмәм. (Р.Бикбаев.)

15. 25-се күнегеүҙән ҡылымдарҙы табып, уларҙың һөйкәлешен, төркөмсәһен, затын, һанын, заманын, йүнәлешен билдәләгеҙ.

16. Ҡылымдарҙы түбәндәге грамматик категорияларҙа үҙгәртегеҙ, һөйләмдәр төҙөгөҙ.

Төш – барлыҡта төп йүнәлештә хәбәр һөйкәлеше шаһитлы үткән заман 1-се зат берлектә.

Күр – бойороҡ һөйкәлеше 3-сө зат берлектә юҡлыҡта төп йүнәлештә.

Көт – шарт һөйкәлеше 2-се зат берлектә төп йүнәлештә

Эҙлә - хәбәр һөйкәлеше шаһитһыҙ үткән заман 2-се зат күплектә юҡлыҡта уртаҡлыҡ йүнәлешендә.

Йырла – үткән заман сифат ҡылым йөкмәтеү йүнәлешендә..

Түҙ – хәбәр һөйкәлеше билдәһеҙ киләсәк заман 1-се зат берлектә төп йүнәлештә.

Уҡы – юҡлыҡта хәбәр һөйкәлеше шаһитлы үткән заман 2-се зат күплектә йөкмәтеү йүнәлешендә.

Йыу – барлыҡта исем ҡылым ҡайтым йүнәлешендә.

Ҡурҡ – юҡлыҡта йөкмәтеү йүнәлешендә уртаҡ ҡылым.

Һөйлә – барлыкта хәбәр һөйкәлеше хәҙерге заман 2 –се зат берлектә төп йүнәлештә.

17. Күп нөктәләр урынына ҡылымдарҙы тейешле грамматик категорияларға ҡуйып яҙығыҙ, ниндәй категория ялғауҙары өҫтәгәнде билдәләгеҙ:

...Тәүге диләнкәгә, юл насар бул... ла, машина менән ыңғай ғына бар... ет.. . Уның тәртип буйынса ҡырҡ... бер күҙ ташла... уҡ күр... тор...; нәҙек йәки кәкре уҫаҡтар, ҡайындар, тирә-яғындағы ағастарҙы йыҡ... ботаҡтары һыпыр...-һын... бөт..., ҡолға кеүек йәмһеҙ һерәй... ултыр... . Имән, сағандар бөтөнләй ҡырҡ.... . Ос уртә... тирәгә күҙ һал..., яртылыш ян... бүрәнә торонбаштары, туҙ... ят... әллә ни хәтлем ботаҡ-сатаҡ күҙгә ташла... (Н.Мусин.)

18. Рәүештәрҙе төркөмсәләргә бүлегеҙ, уларҙы "рәүеш + ҡылым" һүҙбәйләнеше итеп яҙығыҙ.

Өлгө: аяҡ үрә баҫты, ...

Аяҡ үрә, аңламаҫтан, баштан-аяҡ, бер ни тиклем, йәйәү, быйыл, айыуҙай, юғары, аҙ, тәүҙә, йөҙ түбән, әле генә, буйы менән, көнө буйы, бер юлы, бер талай, бергә, юрамал, бөтөнләй, алыҫ, ашыҡ-бошоҡ, ҡышын, әленән-әле, бушҡа, яҡын, әрәмгә, тағы.

19. Текстан рәүештәрҙе һәм улар эйәреп килгән һүҙҙәрҙе табып, яҙып алығыҙ, һәр бер рәүештең ниндәй төркөмсәнән икәнен әйтегеҙ.

Көн буйы яуған ямғыр кискә ҡарай ҡапыл туҡтаны. Китмәҫкә килгәндәй түшәлеп торған болоттар әллә ни арала таралып та өлгөрҙө. Зәңгәр күккә ҡояш яңынан хужа булды. Тик ҡайҙалыр бейектә аҙашып ҡалған һуңғы тамсылар һирәк-мирәк тамғылап ҡуя.

Өй янындағы бүрәнә өҫтөндә Айҙар менә Ғабдулла байтаҡтан бирле һүҙһеҙ ултыра. Малайҙарҙың кәйефе һүрән күренә. Эшһеҙ ҡалған кешеләр шундайырыҡ булалар шул.

Айҙар һеңлеһе Гөлнурҙы саҡырып алды ла Яҡупты тиҙ генә алып килергә ҡушты. Ялан аяҡтары менән бысраҡҡа сәпелдәтә-сәпелдәтә, Гөлнур Яҡуптарға ҡарай шәп итеп йүгерҙе. (М. Кәрим.)

20. Түбәндәге рәүештәрҙе индереп, бәйләнешле текст төҙөгөҙ:

Аҙ, алыҫ, аяҡ үрә, баштан-аяҡ, бергә, бөтөнләй, йөҙтүбән, бушҡа, быйыл, тиҙ, хәҙер, шәп, юрамал.

21. Күп нөктәләр урынына тейешле бәйләүес йәки теркәүес ҡуйып, хикәйәне уҡығыҙ, йөкмәткеһен киңәйтеп һөйләгеҙ. Бәйләүестәрҙең ролен аңлатығыҙ.

ҮРЛӘҮ

Бер бала ағасҡа үрмәләй. Өҫкә менгән ... баҫҡан бер ботағын тырышып-тырышып һындырып төшөрә бара. Ағастың осона еткәс, ниндәйҙер ғорурлыҡ ... тирә-яҡты байҡап тора, ... кире төшә башлай. Аяҡтары ... һындырған ботаҡ урындарын һәрмәп ҡарай, ... улар таяныс булырлыҡ түгел ... инде. ... ул, олонға йәбешеп, ҙур ҡыйынлыҡ ... аҫҡа шыла, тотонорға хәле етмәй, шыуып төшөп китә ... ботон, беләктәрен ҡанға туҙҙырғансы һыҙырта.

Үрләгәндә баҫҡан ботаҡтарҙың төшкәндә лә кәрәк буласағын оноҡайны шул был бала...

(З.Ураксин.)

22. Ҡалын хәрефтәр менән бирелгән һүҙ һәм һүҙбәйләнештәрҙе бәйләүесле формалар менән алмаштырып яҙығыҙ.

Өлгө: ... ҡыҫҡартырға була... – ҡыҫҡартыу өсөн...

*Юлды **ҡыҫҡартырға була** урман һаҡсыһы тайғанан киткән. Ҡапыл яҡында ғына ниндәйҙер тауыш **ишетелгәндәй булған**. Урман һаҡсыһы тауыш килгән яҡҡа боролған һәм **бәләкәй быҙауҙай ғына** болан балаһын күргән. Ул болан балаһын яурынына һалған да күтәреп өйгә алып ҡайтҡан. **Көндәр үтә торған**, болан балаһы кешегә эйәләшә барған. Хатта бер ваҡыт урманда боландарға осраған, **шулай ҙа** уларҙан ҡасып киткән һәм хужаһы янына кире ҡайтҡан.*

(Ә.Вахитов буйынса.)

23. Киҫәксәләрҙе табып, төрҙәрен билдәләгеҙ, дөрөҫ яҙылышын аңлатығыҙ:

Юл буйҙары гөлгә тулған
Ике йәп-йәш кеше юлдан
Атлай тын ғына.
Алдарында ап-аҡ арба,
Ә арбала йәп-йәш бала
Йоҡлай тын ғына.
Уға ҡарап йотолғандар,
Икеһе лә тотонғандар
Көмөш арбаға.
Ҡараштары нурға тулған,
Әйтерһең дә, ҡояш ҡунған
Ошо арбаға. (Н.Нәжми.)

24. Күп нөктәләр урынына киҫәксәләр ҡуйып, йырҙарҙы күсереп яҙығыҙ. Киҫәксәләрҙең төрөн билдәләгеҙ.

Ике ... ... егет бесән саба
Урал буйында ... сабында.
Ҡайҙа ... ... йөрөмәй, ниҙәр күрмәй
Ир-егеткәй ицән ... сағында. ("Уйыл".)
Ҡурайсы ... менән , ай йырауcы
Тәҙ(е)рәләш ... торһа...
Ҡурайсы ... менән йырауcының
Ғүмерҙәре бөтмәҫ булһа... ("Мәжлес йәме".)
Ҡысҡырма..., кәкүк, ай, яҡында,
Кәкүк өсөн түгел тал-тирәк.
Яна ... тиһәң, ялҡыны юҡ,
Ялҡынһыҙ ... яна был йөрәк. ("Ҡысҡырмасы, кәкүк".)
Тау аҫтында һалҡын шишмә
Сылтыр-сылтыр аға...,
Ижтиһат ит, эшкә башла,
Ғүмер үтеп бара... ("Һалҡын шишмә")
Әрмеләрҙә йөрөп, сәс еткерҙем,
Сәс...йем етте ... үрмәгә.
Ризыҡ яҙған булһа, бер ҡайтырбыҙ
Тыуған еркәйҙәрҙе ... күрмәгә. ("Әрмә")
Айҡай ... ... сайҡай керҙәр йыуа,
Һай кем, керҙәр йыуғанда
Талмай... ... уның беләккәйҙәре.
Һай кем, сайҡағанда. ("Ҡаруанһарай")

25. Аҫтына һыҙылған һүҙбәйләнештәрҙе теркәүес ҡулланырлыҡ итеп үҙгәртегеҙ.

Ялсылар өйөндәге урындыҡҡа йөҙ түбән һуҙылып төшөп <u>ятҡан көйө</u> бик оҙаҡ һөйләштеләр. Уҡтар <u>һыҙғырыуынан</u> күк күкрәп торған. Тимеркәйҙең <u>көйө көйләнмәгәс</u> һүрәте лә матур булып төшмәне. Күнәк дөбөрләгәнен <u>ишетеү менән</u> һин артҡы ҡапҡаға кил.

26. Күп нөктәләр урынына мөнәсәбәт һүҙҙәрҙе ҡуйып, тексты күсереп яҙығыҙ.

Әле генә имән төбөндәге эскәмйәләрҙәге сүп-сарҙы һепереп ташланым, ..., был эште миңә анау күгәрсен күҙҙәре ҡушты. ..., башта уларҙың сафлығына һоҡланып ҡарап торҙом да, үҙем һиҙмәҫтән ҡулыма һепертке алдым. Һеперткегә мин былай һирәк тотонам. Донъя сүбен бер мин генә һепереп бөтөрә алмам, тим.

Ваҡ-төйәк нәмәләрҙең онотолмауы тураһындағы фекргә шуны өҫтәргә ...: күп йәһәттән хикмәт ваҡиғаларҙың ниндәй булыуында ..., һинең

рухыңдың, аңыңдың, хәтерләү аппаратыңдың нисек, ниндәй тулкынға көйләнеүендә. Улар бәғзе нәмәләрҙе ғүмерлеккә үҙләштереп кала, нимәләрҙелер үткәрә лә ебәрә. (М.Кәрим.)

27. Түбәндәге һөйләмдәрҙе күсереп яҙығыҙ, мөнәсәбәт һүҙҙәрҙең аҫтына һыҙығыҙ, уларҙың һөйләм киҫәге булыу-булмауын әйтегеҙ.

Бәлки, Таймаҫ беҙҙең исемдән ризалыҡ бирергә лә өлгөргәндер. (Б.Рафиҡов.) юҡ, бригадаға күмәк көс туплап ҡына әллә ни оло уңыштарға өлгәшеп булмай икән. ("Ағиҙел".) элекке яугир ҡатын-ҡыҙҙарҙан да буш ваҡытын ижади эштәргә арнаусылар юҡ түгел. ("Башҡортостан ҡыҙы".) эйә, йылмайып баш ҡағыу менән генә ҡотолорлоҡ түгел был йортта. (Б.Рафиҡов.) күп һуғыш тәжрибәһе туплаған Беренсе башҡорт полкы хәрәкәтһеҙ торорға тейеш түгел (Я.Хамматов.) мал аҫырарға кәрәкме – кәрәк, мал аҙығы әҙерләргә кәрәкме – кәрәк, иалды көтөүҙә йөрөтөргә кәрәкме – кәрәк. ("Совет башҡортостаны".) ысын дуҫлыҡ дан, дәрәжә һәм материаль яҡҡа нигеҙләнеп ҡоролорға тейеш түгел. (И.Абдуллин.)

28. Башҡорт яҙыусыларының эҫәрҙәренән ымлыҡтары булған алты һөйләм табығыҙ, ымлыҡтарҙың һөйләм киҫәктәре булыу-булмауҙарын әйтегеҙ.

29. Һөйләмдәрҙән ымлыҡтарҙы табып, уларҙың мәғәнәләрен асыҡлағыҙ.

Ҡайҙа барып төртөлөргә белмәй йөрөй торғас, "Камера хранения" тигән яҙыу күҙемә ташланды. Әһә, сумаҙанды ошонда тапшырырға мөмкиндер бит! Уф, шул саҡта ниҙәр кисергәнемде белһәң ине. Эй-йй ҡоҙағыйҡайым, был донъя мәшәҡәтенән һис кенә лә бушанып булмай. Бәй-бәй килен, көпә-көндөҙ ниндәй юҡ-бар ҡарап ултыраһың ул? Ай-һай, үҙең дә һере кеше икәнһең, - тип баш сайҡап ҡаршылана уны Байрамғол. –Килеп етә алмаҫһың тигәйнем. Сеү, ҡысҡырма, анау кеше тағы атып ебәрһә...

(Н.Мусин.)

30. Тексты иғтибар менән уҡығыҙ. Оҡшатыу һүҙҙәрен табып, тыныш билдәләренең ҡуйылышын аңлатығыҙ. Үҙегеҙ белгән телдәрҙәге оҡшатыу һүҙҙәрен ҡулланып, тексты дауам итегеҙ.

Кем ниндәй тауыш сығара?

Яңғыҙ ҙа – "ҡарҡ-ҡарҡ", күмәк тә - "ҡарҡ-ҡарҡ", ҡурҡһа ла – "ҡарҡ-ҡарҡ", балаларын саҡырһа ла – "ҡарҡ-ҡарҡ". Бына шуның өсөн был ҡошто ҡарға тип исемләгәндәр. Башҡорт телендә тәбиғәттәге күп кенә ҡоштарҙы сығарған тауыштары буйынса атап йөрөтәләр: кәкүк, һеҙһөт, сәүкә, сыйырсыҡ, торна, тартай, сарлаҡ, сәпсек, килейек, ҡағараҡ, сипылдаҡ, тәтелдәүес...

Бер үк тауышты төрлө телдәрҙә төрлөсә бирәләр: этәс башҡорттарҙа "ки-ке-ри-күк", немецтарҙа "ки-ке-ри-ки", рустарҙа "ку-ка-ре-ку", французлдарҙа "ко-ко-ро-ко", итальяндарҙа "чи-ки-ри-ки", инглиздәрҙә "кок-э-дуидл-ду", ҡытайҙарҙа "во-во" тип ҡысҡыра икән.

Төрлө илдәрҙә этәстәр төрлөсә ҡысҡыра микән? Юҡ, бындай оҡшаш тауыштарҙы һәр халыҡ үҙ телендәге өн үҙенсәлектәренән сығып тапшыра.

Рус менән поляктан бер юлы: "Нимә "квак-квак" тип ҡысҡыра?" – тип һораһаң, рус: "Телмәрйен", - тип, ә поляк: "Өйрәк", - тип яуап ҡайтарыр ине. (Э.Ишбирҙин.)

31. Мәҡәлдәрҙең һүҙбәйләнештәрен схемала бирелгәнсә айырып күрһәтегеҙ. Мәҡәлдәрҙең мәғәнәләрен аңлатығыҙ.

Аҡҡа ҡара тиҙ тейә. Алтын сүплектә лә ялтырай. Һандуғас юҡ йылды ҡарға дан тотор. Шайтан таяғын ҡырау һуҡмай. Күҙең менән күрмәгәнде ауыҙың менән һөйләмә. Яман хәбәр тиҙ тарала. Уҡымаған күҙлене уҡыған һуҡыр еңгән. Ҡәләм ҡылыстан үткер.

32. Бирелгән һүҙбәйләнештәрҙән башта теҙмә юл, һуңынан эйәртеүле юл менән барлыҡҡа килгәндәрен күсереп алығыҙ. Эйәртеүле һүҙбәйләнештәрҙең төрҙәрен билдәләгеҙ.

Ҡаланан ҡайттыҡ, урманға тиклем барҙыҡ, ат менән һыйыр, атҡа ла, һыйырға ла, иланы ла иланы, шөп йүгерә, бысраҡ юл, ҡысҡырып һөйләшә, тау бите, атайымдың портфеле, кәзә һөтө, мөхәббәт һәм нәфрәт, яҡшы уҡый, сыҡҡан да киткән, еләк йыя, ат ҡарай, матур күлдәк, ул ҡайтты.

33. Түбәндәге һүҙҙәрҙең төүге төркөмөн эйәртеүсе, икенселәрен эйәреүсе итеп, һүҙбәйләнештәр төҙөгөҙ. Уларҙың бәйләнеш төрҙәрен әйтегеҙ.

1. *Ҡала, урманы, ярата, һәләтле, йөрөй, күркәм, ҡәләм, тейеш, кәрәк.*
2. *Ҡыҙыл, уҡығандың, яҡшы, эшкә, ҡарағай, былай, һеҙҙең, хушлашыу, шаярып.*

34. Түбәндәге һөйләмдәрҙе һүҙбәйләнештәргә тарҡатығыҙ, уларҙың мәғәнә мөнәсәбәтен һәм грамматик бәйләнеш төрөн күрһәтегеҙ, эйәртеүсе киҫәген билдәләгеҙ.

Тора-бара үҙенең холҡон күрһәтә башланы: көн дә тиерлек эсеп ҡайта, Ғәлиәгә юҡ-бар өсөн дә бәйләнә, тауыш ҡуптара торған булып китте. (Н.Мусин). *Ғибат үҙе аяҡсы булып йөрөгән булған.* (Ж. Кейекбаев). *Ул иҫтәлекле иртәлә Флүрә үҙенең бүлмәһендә ултыра һәм ҡото осоп сәғәткә ҡарай ине.* (Ш. Хажиәхмәтов). *Солан тупһаһынан тайып киттмәҫ өсөн, көмөш һаплы таяғын һаҡ ҡына алдан төшөрҙө, уның артынса аяҡтарын шыуҙырҙы.* (Р. Ураҙғолов).

35. Текстан бер составлы һөйләмдәрҙе табығыҙ, төрөн билдәләгеҙ.

Аяҙ күктә, бейектә-бейектә, торналар тубы оса. Уларҙың моңло сыңрауы һауаларҙы ярып алыҫтарға тарала. Тыуған ерҙән туймаһалар ҙа, ҡышҡылыҡҡа туйыныуҙлыҡ ерҙәргә – йылы яҡтарға китәләр.

Беҙҙең яҡтарҙа торналарҙың 14 төрө билдәле булһа ла, иң киң таралғаны – һоро торна. Оҙон ҡара муйынлы был ҡоштоң томшоғо йәшкелт һары төҫтә була, башында аҡ ҡуырһындар үҫә, ҡойроғо ҡуйы, оҙон ҡауырйылы, ҡарараҡ төҫтә, аяҡтары ҡара. Һоро торналар һаҙлыҡтарҙа, тәпәш ҡыуаҡтар араһында, ер өҫтөнә оя ҡора. Ғәҙәттә ике йомортҡа һалып, бала сығара. Улар үҫемлек, төрлө бөжәктәрҙе, тәлмәрйендәрҙе, кеҫәрткеләрҙе, ваҡ киимереүселәрҙе ашай.

Был ҡоштарҙы атыу бөтә ерҙә лә тыйылған. Башҡорттарҙа борондан ҡалған юрау ҙа бар – торна атһаң, ҡаҙа килә, тиҙәр. Шуға ла халыҡта торналарҙың ояларын туҙҙырмайҙар.

(Е. Кучеровтан.)

36. Һөйләмдәрҙе башҡорт теленә тәржемә итегеҙ. Ниндәй һөйләм киҫәктәре айырымланған?

Дом, довольно большой, когда-то беленый, с блестящей мокрой крышей, стоял на совершенно голом месте. (И.Бунин). Из спальни вела куда-то еще одна дверь, тоже затворенная. (А.Чехов). Прошел Макаров, в черном, строгом костюме, стройный, седой, с нахмуренными бровями. (М.Горький). Вернувшись в гостиницу, Лопатин лег в постель,так и не поев в этот день. (К.Симонов). Зайцы, спасаясь от лыжников, путали сложные петли. (К.Паустовский). Русские литераторы-дворяне, за исключением всеведавшего Александра Пушкина, не обратили внимания на фольклор, крайне богатый драматическими материалом. Своим делом он занимался спустя рукава, потому что больница все еще строилась. (Мамин-Сибиряк). На другой день, часу в первом, Литвинов отправился к Осининым.(С.Тургенев.)

37. Өҙөктө уҡығыҙ. Ҡурай тураһында әйтелгән фекерҙәр менән риҙаһығыҙмы? Иҫбатлап һөйләгеҙ. Тиң киҫәктәрҙе табығыҙ: улар һөйләмдең ниндәй киҫәге булып, ниндәй һүҙ төркөмдәренән килгәндәр, үҙ-ара нисек бәйләнгәндәр?

Ҡыҫҡырмай Аҫылбай, күкрәк менән йырлай, рәхмәт төшкөрө, моңо, әйтерһең, йөрәгенән һығылып сыға. Электән, бала саҡтан уҡ тыныс ҡына тыңлай алмай ҡурай моңон Әхмәтҙәки. Ҡайҙалыр йыраҡҡа, сал тарихҡа, аҡбуҙаттар, Урал батырҙар тормошона алып киткәндәй, онотолған тойғоларҙы, йоҡомһораған тамырҙарҙы терелтеп ебәргәндәй ҡурай моңо... Тыпыр-тыпыр аттар уҙышҡаны, йәшел туғайҙарҙа ҡойроҡ сәнсеп ҡолондар

сабышҡаны, тау яғалап ҡыйҙар йөрөгәне, үләндәр, йылғалар һөйләшкәне лә, балаларын юғалтҡан инә бүре илауы, ер һыҡтауы ла бар унда... Тәбиғәттә үҫкәнгә шулай тәбиғи моңдар сығара микән ул? Их ҡурай, моңло ҡурай...

(Р.Байымов.)

38. Тейешле тыныш билдәләрен ҡуйып, һөйләмдәрҙе күсереп алығыҙ. Тиң киҫәктәрҙе һәм уларҙы дөйөмләштереүсе һүҙҙәрҙе табып, аҫтарына һыҙығыҙ, уларҙың ниндәй һөйләм киҫәге булыуын белегеҙ.

Мансур һиҙҙермәй генә Мәрзиәгә күҙ һалды. Үҙгәргәнме? Әйтерҙе ҡыйын ине. Көлгән саҡта башын артҡа ташлай биреүе битенең уйылып китеүе ҡаштарының үргә сөйөлөүе бөтәһе лә элекке Мәрзиәне хәтерләткәндәй. Эйе, ете йыл әҙ ғүмер түгел. Үҙгәргән Мәрзиә. Элгәре ул һис кенә лә тик ултырмаҫ йә берәй мәҙәк табыр йә синыфташтарын эшкә егер ине. Хәҙер иһә... уйы менән әллә ҡайҙа гиҙә ҡарашы бер һүнә бер тоҡанып ҡуя. Моғайын, һуғыш хәтирәләре зиһенен айҡайҙыр. Етмәһә, ҡыҫҡа итеп ҡырҡылған сәсе йылмайғанда йылтырап киткән алтын теше һәммәһе лә сырайына ятыраҡ һыҙаттар өҫтәй.

(Ә.Хәкимов.)

39. Тейешле тыныш билдәләрен ҡуйып, өҙөктө күсереп яҙығыҙ. Айырымланған эйәрсән киҫәктәрҙе табып, аҫтарына һыҙығыҙ, уларҙың ни өсөн айырымланып ҡулланылыуын аңлатығыҙ.

Беҙҙең халыҡтың башҡорттарҙың ата-бабаларҙан ҡалған бер сифаты бар. Уны был сифатты ул бер ҡасан да онотмай. Ул да булһа, батырлыҡ, һуғышсанлыҡ сифаты. Урыны килгәндә уның менән маҡтанып ебәрергә лә ярата. Әйтәйек, урыҫ ғәскәрҙәре сафында Наполеонды ҡыуып Парижға беренсе булып барып инеүен дә онотмай. Петроградты ҡамаған Юденичяуҙарын тар-мар итеүҙә ҡатнашыуын да ҙур ғорурлыҡ менән иҫкә ала. Ә бына үҙенең әсә теленә хөрмәт тәрбиәләргә кәрәклекте ул онота. Улай ғына ла түгел, хатта үҙенең туған теленән көмһенә. Борондан батша заманынан тороп ҡалған хата ҡараш. Бына шул ҡараштан сығып ул балаһын үҙ телендә асылған мәктәпкә бирергә теләмәй тора. Ул ахмаҡ урыҫ йәки татар телен генә хөрмәт итә, уларға мәктәп теле, белем теле тип ҡарай. Ә үҙ теле – ҡара халыҡ теле... Бына бит ниндәй хата ҡарашҡа өйрәнгәнбеҙ беҙ тилеләр! Ә бит беҙҙең бик борондан килгән ғәжәп бай, сәсән, йор телебеҙ бар. Үлмәҫ йырҙарыбыҙҙы, моңдарыбыҙҙы, хикмәтле хикәйәттәребеҙҙе, легендаларыбыҙҙы шул телдә тыуҙырған бит халыҡ!

(З.Биишева.)

40. Түбәндәге инеш һүҙҙәрҙе ҡулланып, бәйләнешле текст яҙығыҙ: *билдәле, һис шикһеҙ, беҙҙеңсә, беренсенән, ахыры, моғайын, ҡыуанысҡа күрә, әйтеүҙәренә ҡарағанда, эйе.*

41. Бирелгән инеш һөйләмдәргә синтаксик анализ эшләгеҙ, гәзит-журналдарҙан инеш һөйләмдәр яҙып алығыҙ.

Эйе, уҡыу тураһында хәҙер миңә эштә лә, йәштәр ойошмаһында ла, өйҙә әсәйем дә (әсәйемде мин бында күптән күсереп алып килдем, ул хәҙер йәш ҡаланың төп кешеләренең береһе) иҫкәртеп кенә торалар. (З.Биишева). Күҙлекле, аҡ сәсле директор (ул Әхнәф дауалаған госпиталдең хирургына бик оҡшаған) Әхнәфте цех начальнигына ебәрҙе. (И. Абдуллин). Башҡортса моңло итеп оҙон көйҙәргә йырлап ебәрергә ярай (шуны ла асыҡлап китәйем: беҙҙең ауылда элек ҡыҫҡа көйҙәрҙебоҙоборак булһа ла татарса йҫырлай торғайнылар). (С. Агиш) Беҙҙең класс етәксеһе теге Кәримә апай(беҙ башланғыс мәктәпте бөткәнсе, ул, ситтән тороп уҡып институтты тамамлап алғанлыҡтан, һаман беҙҙең класс етәксеһе булып ҡалды) һәр бер балаға характеристика бирер сығырға ярата. (З. Биишева). Әле бахыр шинель әллә ҡайҙа көмһенеп ята кеүек мөйөштә (ҡара пальто тәнгә хужа булғас, эшләп булмай инде бер эш тә). (Б.Ишемғол). Һөйәм уны шундай булғаны өсөн, тәрлә булған өсөн көндәре (әгәр ерҙә гел яҙ ғына булһа, ни яҙлығы уның, ни йәме?). (Н. Нәжми). Украина яландарында ҡурай үҫмәй, имеш (мин уны, әлбиттә, артыҡ төпсөмәнем, был яңылыш булған булһа, мине ғәфү итегеҙ). (С. Агиш).

42. Әҙәби әҫәрҙәрҙән түбәндәге схемаларға ярашлы һөйләмдәр табып яҙығыҙ.

1. "Т, – а. – Т?"
2. "Т? – а. – Т".
3. "Т! – а. – Т".
3. "Т, – а, – т".

43. Тейешле тыныш билдәләрен ҡуйып яҙығыҙ. Тура телмәрҙең ниндәй төрҙәре ҡулланылған.

Райком сәркәтибе менән колхоз рәйесе килеп төшкәндә, сөгөлдөрсөләр төшкә туҡтаған саҡ ине. Уларҙы ла табынға саҡырҙылар. Ғәлим Аллабирҙинға ла таҫтамал тоторҙо аш бешереүсе.

Шишмәгә төшөп йыуынып алығыҙ. Хәл кереп китер.

Йыуынып–һөртөнөп, Аллабирҙин егеттәр янына килде.

Аштар тәмле булһын, тине ул, иҫәнлек–һаулыҡ һорашҡас.

Уға ялан кухняһынан боҫорап торған аш һалып бирҙеләр. Улар һөйләшә-һөйләшә ашаны.

Эштәр нисек, егеттәр?

Хәҙергә арыу кеүек.

Күп кәметтегеҙме әле?

Яртылашып киләбеҙ инде.

Уңыш ни рәүешлерәк?

Гектарҙан өс йөҙ центнерҙан кәм түгел шикелле.

Аллабирҙин ҡуйын дәфтәрен алды. Ҡапыл, нимәлер иҫенә төшөп, Айсыуаҡҡа боролдо.

Ә теге иртә сәселгән ерҙе сығарҙығыҙмы әллә?

Кисә һуңғы машиналарҙы оҙаттыҡ.

Хажиәхмәт ҡушылды:

Уның гектарынан өс йөҙ иллешәр центнер сыҡты!

Өс йөҙ иллешәр?

Эйе.

Бына быныһы уңыш исмаһам. Аллабирҙин тулҡынланыу менән егеттәрҙең ҡулын ҡыҫты. Ҙур эш быныһы...

(Т. Килмөхәмәтов.)

44. Тура телмәрҙе һәм автор һүҙҙәрен табып, өҙөктө дөрөҫ интонация менән уҡығыҙ. Тейешле тыныш билдәләрен ҡуйып, күсереп яҙығыҙ.

Әбүбәкер башын күтәрҙе, арҡаһын үҙе ятҡан карауатҡа терәп, ҡыуанысынан аяҙ көндө мөлдөрәп ятҡан диңгеҙҙәй балҡыған күҙҙәрен түшәмгә төбәне мин бер ҡыҙ менән таныштым, Лидия Николаевна

Ҡыҙ... Лидия баҙнатһыҙ ғына күҙен күтәрҙе һуңғы осор музыкаға ҡарағанда һинең тормошңда ҡыҙҙар күберәк урын билә й башламанымы икән?

О, Лидия Николаевна! Ғәйеплемен, яҙыҡтарым юҡ түгел, ләкин... бындай ҡыҙҙы һис осратҡаным юҡ ине. Күҙҙәрендә уның берсә йәшел урман, берсә диңгеҙ, берсә күк йөҙө. Ә буй-һыны, атлап китеүҙәре... Их! Лидия Николаевна, әллә ул минең күҙемә генә күренде ме икән? Әллә ул ... күктән төшкән берәй ҙат булдымы икән?!

Ысынлап шулай сибәрме?

Бына инде Әбүбәкер тороп, арлы-бирле йөрөштөрҙө, ҡыҙҙың һылыулығын тасуирларға һүҙҙәр таба алмай интекте. Шағир булһам, биллаһи, шиғыр яҙыр инем!

(Т.Ғарипова.)

45. Шиғырҙы уҡығыҙ, һөйләм төрҙәрен асыҡлағыҙ. Тыныш билдәләренең ҡуйылышын аңлатығыҙ.

Һынайҙар

Был донъяға килгән минуттан уҡ
Әҙәм затын һынау башлана.
Тикшерәләр ятыш-торошторҙы,
Күҙ һирпәләр төҫкә, башҡа ла,
Һынай урам, мәктәп, юлдар һынай,

Һынай мәжлес, һабан туйҙары.
Ҡыҙлы эсә егеттәрҙе һынай,
Уллы ата һынай ҡыҙҙарҙы.
Һынай хеҙмәт, һәм тәбиғәт һынай,
Дым көрәктә утта яндырып.
Урған-һуҡҡан саҡта үс иткәндәй
Көнө-төнө ямғыр яуҙырып...
Көтмәгәндә була ул тормоштоң
Һағыштарға һалған бер мәле.
Әҙәм балаһының юҡтыр ҙа ул
Һыналмайса торған көндәре.

(Ҡ.Әүхәтов.)

46. Бирелгән һөйләмдәргә тулы синтаксик анализ эшләгеҙ.

Ҡош һауала ғына осҡан кеүек, балыҡ һыуҙа йәшәгән кеүек, үҙ халҡына – эшселәргә барҙы баһадирҙай йәшәргә егет. (М. Хәй). Елеп тә генә елеп үтер инем, менгән дә генә атым кир булһа, башҡайымды алып китер инем, ышыҡланып торор ер булһа. (Халыҡ йыры). Һылыу Днепр менән уйсан Ағиҙелде меңәр саҡырымдар айырһа ла улар араһындағы юлдарҙы дәһшәтле һуғыш йылдарында ут-ялҡындар көртәләп торһа ла, Украина менән Башҡортостан араһындағы дуҫлыҡ юлының һис ҡасан өҙөлгәне юҡ. (Р. Бикбаев). Сәрмәсән буйындағы әрәмәлектә быйыл ҡара бөрлөгән шул тиклем уңды, сентябрь етеүгә ҡарамаҫтан, кешеләр күнәк тултырып йыйып ҡайталар. (Р.Ғабдрахманов). Ҡарсығалар ҡая һайлағандар, олатайҙар тауҙы һайлаған, шуға ла улар нигеҙ ташын далаларға барып һалмаған. (Ғ.Дәүләтов). Кешеләрҙең төштәренә күк күкрәүе бомба шартлаған кеүек кермәһен өсөн тағы ла уяуыраҡ торам һаҡта. (Ғ.Ибраһимов). Урман батыр, ахыр сиктә, асыуланып ҡылысы менән һаҙға һелтәп ебәрәһә, ҡылыс инеп киткән урындан урғып һыу сыға башлаған. (Ж. Кейекбаев). Яуап биреүсе булмағас, Касьянов күсер киткән яҡҡа бер-ике аҙым яһаны ла кире боролдо. (Я. Хамматов). Аяҡтары талғансы, Ҡасҡын тау артынан ҡояш күтәрелгәнсе, Ҡаҙаяҡ буйында йөрөйҙәр Әхмәт менән Сания. (Ә.Хәкимов).

47. Түбәндәге ҡушма һөйләмдәрҙең теркәүес менән килгәндәрен бер бағанаға, теркәүесһеҙләрен икенсе бағанаға бүлеп яҙығыҙ, синтаксик анализ эшләгеҙ.

Ул мине йоҡонан бик иртә уятты ла, мин ат эҙләргә киттем. (Ә. Чаныш). Алтын да бар Уралда, көмөш тә бар Уралда, Урал – бай тау ул. (Ҡ. Даян). Үтте ҡыш, килде матур яҙ, боҙло ҡарҙар иренеләр, көҙ көнө киткән матур ҡоштар тағы ла килделәр. (М.Ғафури). Көслө елдәр,штормдар булды, хатта баржалар Кама менән Волга ярҙарына

ырғытылды. (Ә.Бикчәнтәев). Кис менән ҡайһыһы ашай, эсә, ҡайһылары балаларын йоҡлата, ҡайһылары бисәһе менән талаша, ҡайһылары йыйылып ултыралар ҙа күргәндәрен, белгәндәрен һөйләшәләр. (А. Таһиров).

Иртәнгеһенә иртәнсәк иптәштәре урманға киткән, ә Аҡъял батыр өйҙә ҡалған. ("Аҡъял батыр" әкиәте). Башҡорт халҡының ике яратҡан әйбере бар: уның береһе ҡымыҙ, икенсеһе – сәй. (М.Тажи). Был һуғыштвр ауыр булды, бик күп ҡандар түгелде, йәп-йәш кенә меҫкен йәндәр ҡара ергә күмелде. ("Рус- төрөк һуғышы бәйете"). Тау араһынан барғанда ҡояш рәтле күренмәй: йә уны эре ағастар ҡаплай, йә бейек тауҙар был ерҙән йәшереп торалар. (М. Ғафури). Ҡояш балҡыр, ер әйләнеп торор,яҙҙар булыр, ағыр йылғалар. (Б.Бикбай). Күлде ҡамыш матурлай, ирҙе намыҫ матурлай. (Халыҡ мәҡәле). Мине икенсе бригадаға ебәрергә маташып ҡараны – булманы. (А. Карнай). Ҡушма һөйләм. Теркәүесле теҙмә ҡушма һөйләм. Теркәүесһеҙ теҙмә ҡушма һөйләм. Теҙмә ҡушма һөйләм өлөштәре араһында тыныш билдәләре.

48. Күрһәтелгән схема буйынса һөйләмдәр төҙөп яҙығыҙ.

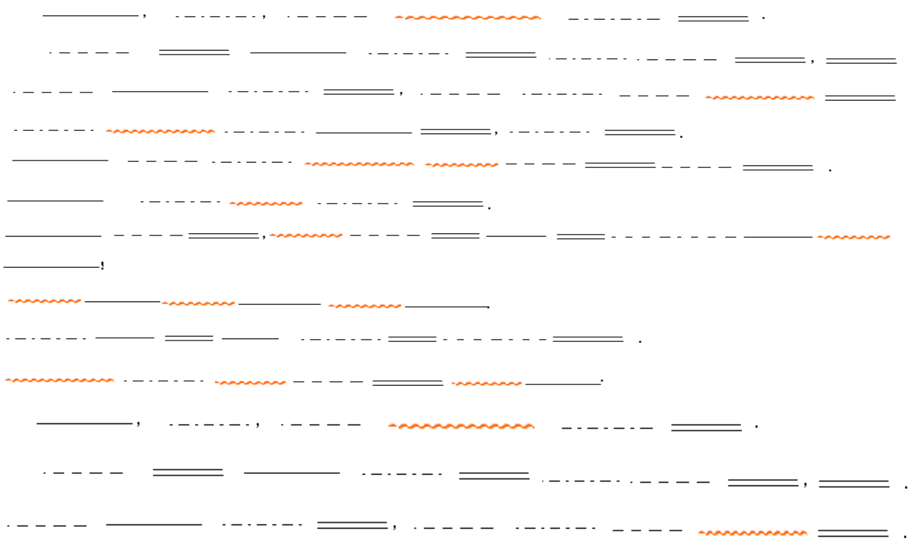

49. Уҡығыҙ. Теркәүестәрҙең нимәләрҙе бәйләп килеүен асыҡлағыҙ. Тыныш билдәләренә иғтибар итеп, теркәүесле теҙмә ҡушма һөйләмдәрҙе һайлап күсерегеҙ. Ҡалын хәрефле һүҙҙәргә синонимдар табығыҙ.

Саң һәм һыу бағаналары

Планетабыҙҙың өҫтөндә ҡайһы саҡ **иҫ киткес** ҡеүәтле ҡойондар барлыҡҡа килә. Ҡырҙан ҡарағанда, ҡойон һығылмалы ғәйәт ҙур шлангығы оҡшаш. Уның бер осо болоттарға **олғашҡан**, ә икенсе осоергә тоташҡан була. Ҡойондарҙың диаметры йөҙәр метрға, ә ҡайһы саҡ 2 – 2,5 километрға етә. Ҡойон эсендә һауа иҫ киткес ҙур көс менән өйрөлә, хатта өйрөлөү тиҙлеге секундына 120 метрға етә. Ҡойон эсендә баҫым бик ныҡ кәмей, һәм һауа ҙур

ҡеүәт менән ерҙән болоттарға атлыға. Шул саҡта ҡойон **гигант** һурғысҡа оҡшай.

Ҡеүәтле ҡойондар ваҡытында барлыҡҡа килгән саң һәм һыу бағаналары "Аждаһа күтәрелеү" экиәттәрен килтереп сығарған.

(Д.Бураҡаев буйынса.)

50. Схемалар буйынса һөйләмдәр төҙөп яҙығыҙ. (О – тиң киҫәктәр, [ ] – һөйләм.)

1. [О ҙә О]. 2. [ ] ҙә, [ ]. 3. [О, хатта О]. 4. [О, ләкин О]. 5. [ ], һәм [ ]. 6. [ ], тик [ ]. 7. [ ], [ ]. 8. [ ] – [ ]. 9. [ ]: [ ].

51. Бирелгән һөйләмдәрҙең тыныш билдәләрен ҡуйып, эйәрсән һөйләмдәрҙең төрөн билдәләгеҙ.

Кем үткәрә баштан ауыр ҡайғы шул ныҡ белә йәшәү ҡәҙерен тормош матурлана барған һайын һалҡыныраҡ тоя ҡәберҙе. (Б.Бикбай). Тик шуныһы аңлашылмай ниңә минең атай ауырыуға шатланалар улар. (Ә.Чаныш). Инһәк картина шундай бүлмәләге башҡа тороусылар береһе лә юҡ. (А.Карнай). Һуғыш арҡаһында аҙыҡ-түлек хаҡтары күтәрелеп киткән ҡалаға ҡыш сыҡҡансы ит май тейәп бер нисә тапҡыр барып ҡайта Собханғол старшина. (З. Биишева). Әгәр ҙә беҙ әйткән китап журналды ебәрмәһәң бөтәбеҙ ҙә үпкәләрбеҙ. (Д. Юлтый). Сөмбөлдөң баҡсасылары янына Гүзәл менән бригадир алып килгән колхозсылар ҙа ҡушылғас яр буйы бөтөнләй йәнләнеп китте. (И. Ғиззәтуллин). Нигеҙен халыҡ ҡорған ҙур бинаны ил ҡушҡанса һалдыҡ беҙ дошмандарҙың һөжүменән һаҡлап еңеүселәр булып ҡалдыҡ беҙ. (С.Ҡудаш). Мин ышанам беҙ әҙерләгән ошо бригада ла йөҙгә ҡыҙыллыҡ килтермәс. (Ф. Исәнғолов). Атайым да ҡышын бөткәс Ырымбурҙан ҡайтҡан һайын Көпөлө урманын йәйәүләп уҙыуы бигерәк тә ҡыйын булды тип һөйләй торғайны. (З.Биишева). Мотор тауышы ҡамасаулағанлыҡтан Кәрим әйткәнде ишетмәгән Әбүҙәр бер ни ҙә аңламайынса башын ҡалҡытып ҡараны. (Я. Хамматов).

52. Мәҡәл һәм әйтемдәрҙе уҡығыҙ. Эйәртеүле ҡушма һөйләмдәрҙе тикшереп, эйәрсән һөйләм төрҙәрен мәҡәлдәр бирелгән тәртиптә яҙығыҙ. Үҙегеҙ эйәртеүле ҡушма һөйләмдәрҙән төҙөлгән мәҡәлдәр табып яҙығыҙ.

Ауыҙың ни әйтһә, ҡолағың шуны ишетһен. Көн тыуғас, айҙың төҫө китер. Һыйыры барҙың һыйы бар. Тирә-яғың яу булһа, өйөң эсе һау булмаç. Кем тапҡан, шул баҡһын. Күктән кейеҙ яуһа ла, ҡолға олтораҡ теймәç. Ҡорал кемдеке – заман шуныҡы. Йөҙөң нindәй булһа, көҙгөң шулай күрһәтер. Күҙ ҡайҙа булһа – күңел шунда. Өлкән өйҙәге көлгәнгә, кесе өйҙәге ыржайған. Һандуғас һайрай тип, ҡарға ҡысҡырған.

53. Башҡорт халыҡ йырҙары менән экиәттәренән баш һөйләмгә килеш ялғауҙары ярҙамында бәйләнгән эйәрсән һөйләмле алты эйәртеүле ҡушма һөйләм яҙып алығыҙ, эйәрсән һөйләмдәрҙең төрҙәрен әйтегеҙ, тыныш билдәләренең ҡуйылышын аңлатығыҙ.

54. Ҡатмарлы синтаксик конструкцияларҙың схемаһын һыҙығыҙ.

Минең теләк шул: Аҡташ шишмәһенә киләсәктә лә юл өҙөлмәһен, уның һуҡмағын үлән ҡапламаһын. (Ғ.Аллаяров). Хәҙер миңә быға тиклем әҙәм күҙе күрмәгән, әҙәм ҡолағы ишетмәгән сер асыласаҡ. (М.Кәрим). Мин, был йортҡа бер ваҡытта ла ҡайғы-хәсрәт һуғылмағандыр, донъя шауҡымы теймәгәндер, тип уйлағайным. (Ш. Янбаев). Иртәнсәк ҡояш ҡалҡҡанда, кис ҡояш байығанда, эре, ауыр бойҙай башаҡтары ҡалын ҡамыл араһында ялтырап күренеүсән булалар. (һ.Дәүләтшина). Мин һеҙҙең менән китергә, күп кешеләр эшләй торған ергә, шатлыҡ күберәк ергә китергә теләйем. (Ф. Исәнғолов). Сыҡмаған йән тәндә булғас, йән эйәһе бәндә булғас, күҙе һиңә ҡарап торғас, ташларға көс етмәй икән. (М. Кәрим). Был һоҡланыу шундай көслө ине, хатта йәрәхәттең һулҡылдап һыҙлауы онотолдо, ҡурғаштай күҙ ҡабаҡтары еңеләйеп киткәндәй тойолдо. (Ш. Янбаев). Һылыу Днепр менән уйсан Ағиҙелде меңәр саҡрымдар айырһа ла, улар араһындағы юлдарҙы дәһшәтле һуғыш йылдарында ут-ялҡындар кәртәләп торһа ла, Украина менән Башҡортостан араһындағы дуҫлыҡ юлының һис ҡасан өҙөлгәне юҡ. (Р. Бикбаев). Һағынам мин, сабырлығым бөткәнсе, йөрәктәрем шартлай яҙып типкәнсе. (К.Кинйәбулатова).

55. Күп эйәрсәнле эйәртеүле ҡушма һөйләмдәрҙе башҡорт теленә тәржемә итегеҙ. Рус телендәге һөйләмдәр менән сағыштырығыҙ.

Но барыни, нам не внимая, садились на извозчиков и уезжали, - из чего вы видите, что нам с Яшкой совсем не везло. (М. Горький). Самгин чувствовал, что это на него упала мягкая тяжесть, приплюснув к земле так, что подогнулись колени. (М.Горький). Если бы не духота и не спертый запах ржаного хлеба, укропа и лозы, от которого то захватывало дыхание, то тут, под соломенную крышею, отлично было бы прятаться от гостей. (А.Чехов). Часто осенью я следил за опадающими листьями, чтобы поймать ту незаметную долю секунды, когда лист отделяется от ветки и начинает падать на землю. (К. Паустовский). Тетка закрыла глаза, чтобы поскорее уснуть, так как она знала по опыту, что чем скорее уснешь, тем скорее наступит утро. (А.Чехов). Сделайте города такими, чтобы ими можно было гордиться, чтобы в них можно было работать, думать и отдыхать. (К. Паустовский). Я совершенно уверен, что у этого лорда есть что-то очень смешное, чего он стыдится, что тайно мучает его и отчего он так злобно пишет свои книги. (М. Горький).

56. Түбәндәге теҙемдәрҙе дөрөҫ, тасуири итеп уҡығыҙ, уларҙың төрҙәрен билдәләгеҙ, баш киҫәктәр менән эйәрсән киҫәктәрҙе табығыҙ.

Шыр урманда маһайып,
Лап-лоп баҫыр айыулы;
Һылыу ҡыҙҙай биҙәнгән
Ҡара бауыр төлкөлө;
Кемуҙарҙан һайраған,
Сыр-сыр килгән ҡош-ҡортло;
Һарайҙағы хан һымаҡ,
Эре йәшәр бөркөтлө;
Алдынан ҡош уҙғармаҫ
Күк ҡарсығы, ҡыйғырлы;
Ҡарасай, өйрәк көлөшкән
Ҡамышлы күл, йылғалы;
Йырсы менән ярышып,
Моңон бөркәр ҡурайлы;
Тулы ҡойроҡ, ялбыр ял,
Өйөр һаҡлар айғырлы. –
Бына шундай Уралым. (Ҡобайыр)

Күлен һағынып осҡан аҡҡош булып,
Тынлыҡ ҡайтһын өсөн йорттарға,
Ҡайғы, һөрөмдәрен уйҙай ҡыуып,
Шатлыҡ килһен өсөн ҡарттарға;
Йәш һылыуҙар һөйгән егеттәрен
Ҡаршы алып ҡапҡа төбөндә,
Муйынына һарылып, вәғәҙәләшеп,
Хаҡлы булһын өсөн үбергә;
Көр тауыштар яңрап торһон өсөн
Мәжлестәрҙә, табын янында,
Йәберләнгән ерҙең һәр аҙымын
Буя, иптәш, фашист ҡанына!

(Х.Кәрим)

Тестовые задания

Морфология һәм орфография

Исем

1. *Студентмын* һүҙендә ниндәй ялғау бар?

А. Күплек ялғауы Б. Хәбәрлек ялғауы

В. Килеш ялғауы Г. Эйәлек ялғауы

Д. Бер ялғау ҙа юҡ

2. Калининск (ҡала исеме) һүҙенең урын-ваҡыт килеш формаһы ҡайһы осраҡта дөрөҫ яҙылған?

А. Калининскта Б. Калининсктә

В. Калининмкиҙә Г. Калининскиҙа

Д. Калининскийҙа

3. Бына һиңә ҡурайымды ҡалдырам. Был һөйләмдә исем ниндәй килештә бирелгән:

А. Төп килештә Б. Төбәү килештә

В. Сығанаҡ килештә Г. Төшөм килештә

Д. Эйәлек килештә

1. Күплек ялғауы ҡабул итмәгән һүҙҙе күрһәтегеҙ:

А. Уйҙарым Б. Китаптар В. Йырҙан

Г. Ҡәләмдәремде Д. Ҡолондар

5. Кейенеүе лә ябай, тыйнаҡ. Аҫтына һыҙылған һүҙҙең ниндәй килештә торғанын билдәләгеҙ:

А. Төп килештә Б. Төбәү килештә

В. Сығанаҡ килештә Г. Төшөм килештә

Д. Эйәлек килештә

6. Исемгә хас булмаған грамматик категорияны күрһәтегеҙ:

А. Килеш Б. Эйәлек категорияһы

В. Хәбәрлек категорияһы Г. Йүнәлеш

Д. Һан

7. Кемеһен? Нимәһен? Был һорауҙар ниндәй килештеке?

А. Төп килеш Б. Төбәү килеш В. Сығанаҡ килеш

Г. Төшөм килеш Д. Эйәлек килеш

1.Кемдәр бирҙе <u>икмәк, аҡыл</u> иҫләп,

Кемдәр бирҙе йөкләп кәңәшен (Ф.Туғыҙбаева). Аҫтына һыҙылған һүҙҙәрҙең килешен билдәләгеҙ:

А. Төп килештә Б. Төбәү килештә

В. Сығанаҡ килештә Г. Төшөм килештә

Д. Эйәлек килештә

2.Әсәһемен һүҙендә ниндәй ялғауҙар бар?

А. Күплек һәм эйәлек заты ялғауы

Б. Эйәлек һәм хәбәрлек заты ялғауы

В. Килеш һәм эйәлек заты ялғауы

Г. Эйәлек заты ялғауы

Д. Бер ялғау ҙа юҡ

3.Беҙ <u>дуҫбыҙ</u>. Аҫтына һыҙылған һүҙ ниндәй ялғау ҡабул иткән?

А. Эйәлек категорияһының I зат берлеге

Б. Эйәлек категорияһының I зат күплеге

В. Хәбәрлек категорияһының I зат берлеге

Г. Хәбәрлек категорияһының I зат күплеге

Д. Күплек һанда

4.Бирелгән һүҙҙәр араһынан яңғыҙлыҡ исемде күрһәтегеҙ:

А. Китап Б. Толпар В. Башҡорт

Г. Кеше Д. Ҡала

5.Күплектә, эйәлек категорияһының III зат берлеге, төшөм килештә бирелгән һүҙҙе табығыҙ:

А. Атыбыҙҙы Б. Аттарыбыҙ В. Атығыҙ

Г. Аттарығыҙҙы Д. Аттарын

6.Исемгә хас булған грамматик категорияны билдәләгеҙ:

А. Йүнәлеш Б. Һөйкәлеш В. Килеш

Г. Дәрәжә Д. Заман

7.Бирелгән эйтемдәрҙә урын-ваҡыт килештәге исем ҡайһы юлда бар?

А. Тыуған иләндә һаҡлау – ата-әсәңде яҡлау.

Б. Ас балыҡ ҡармаҡҡа тиҙ ҡаба.

В. Балды тоҙламайҙар.

Г. Иң татлы емеш – хеҙмәт емеше.

Д. Донъяла ер һөрөүҙән дә изге эш юҡ.

15. Ишмулла Дилмөхәмәтов – ҡурайсылыҡ <u>сәнғәтенең</u> традицияларына тоғро ижадсы (Р.Шәкүр). Аҫтына һыҙылған һүҙ ниндәй килештә?

А. Төп килештә Б. Төбәү килештә

В. Сығанаҡ килештә Г. Төшөм килештә

Д. Эйәлек килештә

Сифат

1. Артыҡлыҡ дәрәжәһендәге сифатты билдәдәләгеҙ:

А. Ҡыҙғылт Б. Ҡы:ыл В. Ҡыҙылыраҡ

Г. Ҡып-ҡыҙыл Д. Ҡыҙыл ғына

2. Сифатҡа хас булған грамматик категорияны билдәләгеҙ:

А. Заман Б. Дәрәжә В. Килеш

Г. Йүнәлеш Д. Һөйкәлеш

3. *Был ваҡытта Ҡормош (1)байҙарҙың (2) ерән (3) айғырын (4) һаллаҡ (5) ҡына (6) юрттырып (7) сей һары (8) кешмир (9) йоҡа (9) шәл бөркәнгән ҡатынды һул яғына ултыртып, Байгилде ағай үргә остан урамға килеп ингәйне* (З.Биишева). Был һөйләмдә ҡайһы һүҙҙәр сифат?

А. 1-се, 2-се, 3-сө, 4-се һүҙҙәр

Б. 2-се, 4-се, 9-сы, 10-сы һүҙҙәр

В. 3-сө, 9-сы, 10-сы һүҙҙәр

Г. 3-сө, 9-сы, 10-сы, 11-се һүҙҙәр

Д. 3-сө, 6-сы, 9-сы, 10-сы һүҙҙәр

4. *Беҙҙең яҡтың ҡайындары*

Һипкеллерәк саҡ ҡына... (Д.Талхина). Һөйләмдә сифатты табып, уның дәрәжәһен билдәләгеҙ:

А. Төп дәрәжә Б. Сағыштырыу дәрәжәһе

В. Артыҡлыҡ дәрәжәһе Г. Аҙһытыу дәрәжәһе

Д. Һөйләмдә сифат юҡ

2. Ҡайһы рәттә шартлы сифаттар бирелгән?

А. Киң урам, матур һүрәт, тар һуҡмаҡ

Б. Алтын сәғәт, ҡышҡы юл, һауалағы торна

В. Түңәрәк күл, бейек тау, тәрән соҡор

Г. Аҡ ҡағыҙ, ерән сәс, ҡара ҡаш

Д. Оҙон буйлы,зәңгәр күҙле, бөҙрә сәсле

3. Ҡып-ҡыҙыл, бик яҡты сифаттары ниндәй дәрәжлә?

А. Төп дәрәжә Б. Сағыштырыу дәрәжәһе

В. Артыҡлыҡ дәрәжәһе Г. Аҙһытыу дәрәжәһе

Д. Был һүҙҙәр сифат түгел

7. *Еңел табыш елгә оса.* Һөйләмдә төүге һүҙ ниндәй һүҙ төркөмөнә ҡарай?

А. Исем Б. Ҡылым В. Алмаш

Г. Сифат Д. Рәүеш

8. Бер предметтың икенсе бер предметҡа йәки төшөнсәгә ниндәй ҙә булһа бер мөнәсәбәтен билдә итеп күрһәткән, ваҡыт, урын, материал яғынан билдәләгән сифат нисек атала?

А. Төп сифат Б. Шартлы сифат

В. Артыҡлыҡ дәрәжәһе Г. Сағыштырыу дәрәжәһе

Д. Аҙһытыу дәрәжәһе

9. Сағыштырыу дәрәжәһендәге сифатты табығыҙ:

А. Һәйбәтерәк урын, ҡыҙыҡлыраҡ китап

Б. Матур күлдәк, ҡыҙыл алма

В. Ап-аҡ ҡар, иң ҙур бүлмә

Г. Күкһел тауҙар, һорғолт ботинка

Д. Йәйге көн, тимер юл

10. Ҡайһы рәттә төп сифаттар бирелгән?

А. Ағас өҫтәл, гөлсәр ваза

Б. Ҡулындағы турғай, алыҫтағы йондоҙ

В. Киске аш, ҡышҡы урман

Г. Йоҡа шәл, алһыу сәскә

Д. Дөрөҫ яуап юҡ

Һан

1. *Ете ҡат үлсә, бер ҡат киҫ* (Мәҡәл). Һөйләмдә һанды табып уның төркөмсәһен билдәләгеҙ:

А. Төп һан Б. Тәртип һаны В. Бүлем һаны

Г. Йыйыу һаны Д. Сама һаны

2. Ҡушма һанды табығыҙ:

А. Етмеш Б. Һигеҙ В. Йөҙ ҙә алты

Г. Мең Д. Егерме

3. Ҡайһы вариант ҡағиҙә буйынса дөрөҫ яҙылған?

А. 43-өнсө күнегеү Б. 43-нсө күнегеү

В. 43-сө күнегеү Г. 43-се күнегеү

Д. 43-ө күнегеү

4. *Һәр төркөмдә алтышар уҡыусы бар.* Һөйләмдә һанды табып, уның төркөмсәһен билдәләгеҙ:

А. Төп һан Б. Тәртип һаны В. Бүлем һаны

Г. Йыйыу һаны   Д. Сама һаны

5. Составында бүлем һаны булған һөйләмде күрһәтегеҙ:

А. Берәүҙән икәү яҡшы.

Б. Егәрлененең ҡулы – етәү.

В. Бишәүләп эшләгәнсе, берҙе еренә еткер.

Г. Балаларға икешәр алма тура килде.

Д. Ете ҡат үлсә, бер ҡат киҫ.

6. Уларҙың беренсеһенә, барыһынан да олорағы Федяға, һеҙ ун дүрт йәш бирер инегеҙ (И.Тургенев). һөйләмдә ниндәй төркөмсәгә ҡараған һандар бар?

А. Төп һан, бүлем һаны   Б. Тәртип һаны, төп һан

В. Сама һаны, бүлем һаны   Г. Тәртип һаны, йыйыу һаны

Д. Сама һаны, бүлем һаны

7. Ябай һанды табығыҙ:

А. Миллион   Б. Етмеш   В. Мең

Г. Ете   Д. Бөтәһе лә ябай һан

8. Эйәлек категорияһының II зат күплек ялғауы ҡабул иткән һанды табығыҙ:

А. Алтының, ундың   Б. Алтың, унң

В. Алтығыҙ, уныгыҙ   Г. Алтылар, ундар

Д. Алтыларҙың, ундарҙың

9. Моратша байҙың утыҙ туғыҙлыһы. Һөйләмдә бирелгән һан ниндәй мәғәнәлә ҡулланылған?

А. Улы   Б. Малайы   В. Утыҙ туғыҙ улы

Г. Аҡылға теүәл булмаған улы   Д. Аҡылға камил улы

10. –ау/-әү ялғауҙары менән ниндәй һан төркөмсәһе яһала?

А. Төп һан   Б. Тәртип һаны   В. Бүлем һаны

Г. Йыйыу һаны   Д. Сама һаны

Алмаш

1. Исем, сифат, һан һәм башҡа һүҙ төркөмдәре урынында ҡулланылған һүҙҙәр ниндәй һүҙ төркөмөнә ҡарай?

А. Ҡылым   Б. Алмаш   В. Теркәүес

Г. Ымлыҡ   Д. Рәүеш

2. *Мин сәғәт етелә уянам.* Һөйләмдә алмашты табып, уның төркөмсәһен билдәләгеҙ:

А. Зат алмашы　　　Б. Күрһәтеү алмашы

В. Билдәләү алмашы　　　Г. Һорау алмашы

Д. Билдәһеҙлек алмашы

3. *Уның хаҡында нисек кенә еңелерәк итеп һөйләп бирергә һеҙгә?* (Ғ.Әмири). билдәләнгән һүҙ ниндәй һүҙ төркөмөнә ҡарай һәм ниндәй килештә тора?

А. Исем, төп килештә　　　Б. Алмаш, эйәлек килештә

В. Алмаш, төбәү килештә　　　Г. Алмаш, төшөм килештә

Д. Һан, сығанаҡ килештә

4. Ҡайһы юлдағы алмаштар сығанаҡ килештә генә бирелгән.

А. Беҙҙең, һеҙҙең, уларҙың　　　Б. Беҙҙән, һеҙҙән, уларҙан

В. Беҙҙе, һеҙҙе, уларҙы　　　Г. Беҙҙә, һеҙҙә, уларҙа

Д. Беҙгә, һеҙгә, уларға

5. Бирелгән һөйләмдә алмашты табып, уның төркөмсәһен билдәләгеҙ: *Бөтә ер дерелдәй* (Ғ.Әмири).

А. Зат алмашы　　　Б. Күрһәтеү алмашы

В. Билдәләү алмашы　　　Г. Һорау алмашы

Д. Билдәһеҙлек алмашы

6. Һорау алмаштарын күрһәтегеҙ:

А. Үҙем, үҙең, үҙебеҙ, үҙегеҙ

Б. Ҡайҙа, ҡасан, кем, ниндәй

Г. әллә кем, кемдер, нимәлер

Д. Мин, һиңә, уны, беҙҙә

4. Күрһәтеү алмаштарын күрһәтегеҙ:

А. Үҙем, үҙең, үҙебеҙ, үҙегеҙ

Б. Ҡайҙа, ҡасан, кем, ниндәй

В. Был, ошо, шул, теге

Г. Әллә кем, кемдер, нимәлер

Д. Мин, һиңә, уны, беҙҙә

8. *Кемдер ишек шаҡый.* Һөйләмдә алмашты табып, уның төркөмсәһен билдәләгеҙ:

А. Зат алмашы　　　Б. Күрһәтеү алмашы

В. Билдәләү алмашы　　　Г. Һорау алмашы

Д. Билдәһеҙлек алмашы

9. Эйәлек килештәге билдәһеҙлек алмашын күрһәтегеҙ:

А. Кемдеңдер, нимәнеңдер Б. Кемдерҙең, нимәлерҙең

В. Кемдең, нимәнең Г. Кемемдер, нимәмдер

Д. Кемдер, нимәлер

10. Ул бөтәһен дә бер юлы һөйләп китте (С.Агиш). Һөйләмдә билдәләү алмашын табып, уның грамматик категорияларын билдәләгеҙ:

А. 3-сө эйәлек заты берлектә, төп килештә

Б. 3-сө эйәлек заты берлектә, төбәү килештә

В. 3-сө эйәлек заты берлектә, сығанаҡ килештә

Г. 3-сө эйәлек заты берлектә, төшөм килештә

Д. 3-сө эйәлек заты берлектә, эйәлек килештә

Ҡылым

1. Йыйылыш башланған. Был һөйләмдәге ҡылым ниндәй замандыбелдерә?

А. Хәҙерге заман Б. Шаһитлы үткән заман

В. Шаһитһыҙ үткән заман Г. Билдәле киләсәк заман

Д. Билдәһеҙ киләсәк заман

2. Эшләштем ҡылымының йүнәлешен билдәләгеҙ:

А. Төп йүнәлеш Б. Ҡайтым йүнәлеше

В. Төшөм йүнәлеше Г. Уртаҡлыҡ йүнәлеше

Д. Йөкмәтеү йәнәлеше

3. Икенсе затҡа ҡараған һәм күплектә торған ҡылымды табығыҙ:

А. Уҡыйҙар Б. Киләбеҙ В. Йоҡлай

Г. Яҙаһығыҙ Д. Уҡыйым

4. Хат <u>ташыусы</u> апай бөгөн дә беҙгә инмәне. Һөйләмдә ниндәй ҡылымдың аҫтына һыҙылған?

А. Исем ҡылым

Б. Сифат ҡылымдың хәҙерге заман формаһы

В. Хәл ҡылым

Г. Сифат ҡылымдың үткән заман формаһы

Д. Уртаҡ ҡылым

5. Һөйләүсенең булып үткән эш-хәлде күреп-белеп һөйләүен ҡылымдың ниндәй заман формаһы белдерә.

А. Хәбәр һөйкәлешенең шаһитлы үткән заманы

Б. Шарт һөйкәлеше

В. Теләк һөйкәлеше

Г. Хәбәр һөйкәлешенең шаһитһыҙ үткән заманы

Г. Хәбәр һөйкәлешенең хәҙерге заманы

6. *Барыһы ла уны йотлоғоп тыңлай.* Һөйләмдә ҡылымды табып, уның һөйкәлешен билдәләгеҙ:

А. Бойороҡ һөйкәлеше Б. Хәбәр һөйкәлеше

В. Шарт һөйкәлеше Г. Теләк һөйкәлеше

Д. Ниәт-маҡсат һөйкәлеше

7. Ҡылымға хас булмаған грамматик категорияны билдәләгеҙ:

А. Заман Б. Дәрәжә В. Зат

Г. Йүнәлеш Д. Һөйкәлеш

8. *Сигенмәҫкә!* Ҡылымдың төркөмсәһен билдәләгеҙ:

А. Исем ҡылым

Б. Сифат ҡылымдың хәҙерге заман формаһы

В. Хәл ҡылым

Г. Сифат ҡылымдың үткән заман формаһы

Д. Уртаҡ ҡылым

9. Ҡылымдың ниндәй һөйкәлеше – *һа/-һә* ялғауҙары менән яһала:

А. Бойороҡ һөйкәлеше Б. Хәбәр һөйкәлеше

В. Шарт һөйкәлеше Г. Теләк һөйкәлеше

Д. Ниәт-маҡсат һөйкәлеше

10. *Әйткән<u>мен</u>.* Билдәләнгән ялғау ниндәй категорияны белдерә:

А. Эйәлек заты ялғауы

Б. I зат хәбәрлек заты ялғауы

В. III зат хәбәрлек заты ялғауы

Г. II зат хәбәрлек заты ялғауы

Д. Килеш ялғауы

11. Эш-хәрәкәтте башҡарырға теләүҙе йәки уны үтәргә саҡырыуҙы ҡылымдың ниндәй һөйкәлеше белдерә?

А. Бойороҡ һөйкәлеше Б. Хәбәр һөйкәлеше

В. Шарт һөйкәлеше Г. Теләк һөйкәлеше

Д. Ниәт-маҡсат һөйкәлеше

12. Оҙаҡламай күк үлән өҫтөнә балаҫ түшәп, ишек алдына сәй урыны әҙерләнде (З.Биишева). билдәләнгән ҡылым ниндәй йүнәлештә?

А. Төп йүнәлеш Б. Ҡайтым йүнәлеше

В. Төшөм йүнәлеше Г. Уртаҡлыҡ йүнәлеше

Д. Йөкмәтеү йөнәлеше

13. Шарт һөйкәлеше булған һөйләмде билдәләгеҙ:

А. Бөгөн мин унда бармаҡсымын

Б. Йөрөүҙәрем бушҡа булмаһы

В. Ул беҙгә кисә килгән

Г. Күп көлһәң, иларһың.

Д. Бөгөн көн әҙерәк асылды.

14. Ҡылымдың заман категорияһы ниндәй һөйкәлешкә хас:

А. Бойороҡ һөйкәлеше Б. Хәбәр һөйкәлеше

В. Шарт һөйкәлеше Г. Теләк һөйкәлеше

Д. Ниәт-маҡсат һөйкәлеше

15. Башланғыс формала бирелгән ҡылымды билдәләгеҙ:

А. Башла Б. Башланы В. Башлаһын

Г. Баш Д. Башлайыҡ

Рәүеш

1. Ғәли тиҙ яҙа, шәп уҡый. Был һөйләмдәге рәүештәрҙең төрөн билдәләгеҙ:

А. Хәл рәүеше Б. Ваҡыт рәүеше

В. Урын рәүеше Г. Сәбәп-маҡсат рәүеше

Д. Күләм-дәрәжә рәүеше

2. Атай, йортоң тәҙрәләре
Үтә лә ҙур уйылған. (Д.Талхина)

Һөйләмдә рәүеште табып, дәрәжәһен билдәләгеҙ:

А. Аҙһытыу дәрәжәһе Б. Артыҡлыҡ дәрәжәһе

В. Сағыштырыу дәрәжәһе Г. Төп дәрәжә

Д. Һөйләмдә рәүеш юҡ

3. Ул алпан толпан баҫып сығып китте. Һөйләмдә парлы рәүеште табып, уның дөрөҫ яҙылышын билдәләгеҙ:

А. Айырым яҙыла

Б. Ҡушып яҙыла

В. Һыҙыҡ аша яҙыла

Г. Араларында өтөр ҡуйыла

Ď. Һөйләмдә рәүеш юҡ

4. Сәрбиямал хужаларса ҡыйыу атлап өйгә инде (З.Биишева). Билдәләнгән һүҙ ниндәй рәүеш төркөмсәһенә ҡарай?

А. Төп рәүеш		Б. Оҡшашлыҡ рәүеше

В. Ваҡыт рәүеше		Г. Урын рәүеше

Ď. Күләм–дәрәжә рәүеше

5. Ҡайһы юлда күләм–дәрәжә рәүештәре бирелгән:

А. Юҡҡа, юрый, юрамал

Б. Бер аҙ,әҙ-мәҙ, бер юлы, күп

В. Беҙҙеңсә, уларса, йәштәрсә

Г. Юғары, яҡын, алыҫ

Ď. Иртәгә, аҙаҡ, тиҙҙән

6. Рәүеш ниндәй грамматик үҙенсәлектәре буйынса сифатҡа оҡшаған?

А. Предметтың билдәһен белдерә һәм дәрәжә менән үҙгәрә

Б. Эш–хәлдең билдәһен белдерә һәм дәрәжә менән үҙгәрә

В. Билдәне белдерә һәм дәрәжә менән үҙгәрә

Г. Билдәне белдерә

Ď. Дәрәжә менән үҙгәрә

7. Ваҡыт рәүеше булған һөйләмде табығыҙ:

А. Айҙар шатлығынан үрле–ҡырлы һикерҙе.

Б. Малай олатаһының уға юрамал асыуланыуын аңланы.

В. Муса Гәрәев һауаға 250 тапҡыр күтәрелә.

Г. Ямғыр кискә ҡарай ҡапыл туҡтаны.

Ď. Көпә-көндөҙ йоҡлаған көн күрмәҫ.

8. Рәүештең сағыштырыу дәрәжәһе ... аффикстары ҡушылып яһала:

А. –лата/-ләтә

Б. –дай/-дәй, ҙай/-ҙәй, -лай/-ләй, -тай/-тәй

В. –раҡ/-рәк, -ыраҡ/-ерәк, -ораҡ/-өрәк

Г. –са/-сә

Ď. –ын/-ен, -он/-өн.

9. Ҡайһы юлда тамыр рәүештәр бирелгән?

А. Тегеләй, былай, башҡортса, инглизсә, йәшләй

Б. Йыш, элек, тиҙ, һуң, шәп

В. Быйыл, иртәнсәк, бөгөн

Г. Илке–һалҡы, иртәле–кисле, һирәк–һаяҡ, үрле–ҡырлы

Д. Аяҡ үрә, ялан баш, баш түбән, көн оҙон

10. Артыҡлыҡ дәрәжәһендәге рәүеш булған һөйләмде табығыҙ:

А. Атай йырҙың һүҙҙәрен бик асыҡ әйтеп йырланы.

Б. Саф һауала күберәк йөрөргә кәрәк.

В. Көн дә иртәнсәк бүлмәне елләтергә кәрәк.

Г. Ауыл советы канцелярияһында шәмгә ут башҡа өйҙәргә ҡарағанда һуңыраҡ алынды.

Ярҙамсы һүҙ төркөмдәре

1. *Дуҫың менән кәңәшләш.* Бәйләүес ниндәй килештәге һүҙҙән һуң килгән?

А. Төп килештәге Б. Эйәлек килештәге

В. Төшөм килештәге Г. Сығанаҡ килештәге

Д. Төбәү килештәге

2. Түбәндәге теркәүестәрҙең төрөн билдәләгеҙ: *шуға, шуға күрә, шунлыҡтан, шуның һөҙөмтәһендә*

А. Бүлеү теркәүестәре

Б. Ҡабатлау теркәүестәре

В. Һығымта яһау теркәүестәре

Г. Ҡаршы ҡуйыу теркәүестәре

Д. Йыйыу теркәүестәре

3. Киҫәксәләрҙе күрһәтегеҙ:

А. Сөнки, әгәр, хатта, йә, йәки

Б. Ах, ох, ух, эх, ай–һай, ура

В. Ғына, генә, ҡына, кенә

Г. Өсөн, кеүек, тураһында, һымаҡ

Д. Бар, юҡ, түгел, буғай, кәрәк

4. *Гөрһөлдәү бер алыҫлашып, бер яҡынлашып һаман дауам итте* (З.Биишева). Һөйләмдә теркәүестәрҙе табып, уларҙың төрөн билдәләгеҙ:

А. Йыйыу теркәүестәре

Б. Ҡаршы ҡуйыу теркәүестәре

В. Бүлеү теркәүестәре

Г. Аныҡлау теркәүестәре

Д. Эйәртеү теркәүестәре

5. Бәйләүестәрҙе күрһәтегеҙ:

А. Сөнки, әгәр, хатта, йә, йәки

Б. Ах, ох, ух, эх, ай–һай, ура

В. Ғына, генә, ҡына, кенә

Г. Өсөн, кеүек, тураһында, һымаҡ

Д. Бар, юҡ, түгел, буғай, кәрәк

6. Ҡапҡа төбөндә Иштуған ғына тороп ҡалды (З.Биишева). Һөйләмдә киҫәксәне табып, уның төркөмсәһен билдәләгеҙ:

А. Көсәйтеү, раҫлау киҫәксәһе

Б. Икеләнеү киҫәксәһе

В. Һорау киҫәксәһе

Г. Сикләү киҫәксәһе

Д. Билдәләү киҫәксәһе

7. Ымлыҡтарҙы билдәләгеҙ:

А. Әгәр, сөнки, хатта, йә, йәки

Б. Их, эх, уф–ф, ай–һай, эй–й

В. Ғына, генә, үк, кенә

Г. өсөн, сәбәпле, менән, кеүек

Д. Бар, юҡ, кәрәк, дөрөҫ, түгел

8. Мөнәсәбәт һүҙ булған һөйләмде табығыҙ:

А. Ул аталарса ярҙам итте.

Б. Хәлимәнең был турала күп ишеткәне бар.

В. Өмәгә былардан тыш байтаҡ ҡына егеттәр саҡырылған.

Г. Ауылға табан юл тотайыҡ, юҡһа һәләк булырбыҙ бит

Д. Көтөүсе шунда уҡ риза булды.

Синтаксис һәм пунктуация

1. Өндәш һүҙ эргәһендә тыныш билдәләре дөрөҫ ҡуйылған һөйләмде табығыҙ:

А. Ҡайҙа юл тоттоң әле Әхмәт?

Б. Һау бул йәндәй күргән өләсәйем.

В. Ә һин Хәмит атыңды мен дә хәҙер үк Ташбатҡанға кит.

Г. Йә, Әхмәҙи ағай, иҙәнеңде тигеҙләп алайыҡ.

Д. Егеттәр әйҙәгеҙ булмаһа һыу инеп алайыҡ.

2. Өлкән сержант, йәғни беҙҙең командир, миңә күҙ төшөрөп алды. (Ғ. Аллаяров) Был һөйләмдә өтөрҙәрҙең ни өсөн ҡуйылғанын аңлатығыҙ:

А. Өҫтәлмәлекте айырыу өсөн

Б. Өндәш һүҙ эргәһендә

В. Тиң эйәләр эргәһендә

Г. Өтөрҙәр урынында һыҙыҡтар ҡуйылырға тейеш

Д. Инеш һүҙбәйләнеш эргәһендә ҡуйылған

3. Ҡарағат, бөрлөгән, муйыл, балан – бөтәһе лә бар. Был һөйләмдә һыҙыҡтың ни өсөн ҡуйылғанын аңлатығыҙ:

А. Дөйөмләштереүсе һүҙ алдында ҡуйылған

Б. Баш һөйләм менән эйәрсән һөйләм араһында ҡуйылған

В. Инеш һүҙҙе айырыу өсөн ҡуйылған

Г. Бер үк һүҙ төркөмөнән килгән эйә менән хәбәр араһында ҡуйылған

Д. Теркәүесһеҙ теҙмә ҡушма һөйләмдәр араһында ҡуйылған

4. Ямғыр төндә туктаған. Был һөйләмдә ямғыр һүҙе ниндәй һөйләмкисәге булып килгән?

А. Эйә Б. Хәбәр В. Тултырыусы

Г. Аныҡлаусы Д. Хәл

1. Хәбәр һөйләмде күрһәтегеҙ:

а. Ете ҡат үлсә, бер ҡат киҫ.

Б. Ҡайҙа юл тоттоң?

В. Ҡыш көндәре үтеп, яҙ етте.

Г. Тау-таш ярыр ир-азаматтары һыната буламы?

Д. Дан һиңә, дан, Башҡортостаным!

6. Ул <u>дыуамал</u> һөргөн китә инде. Аҫтына һыҙылған һүҙ эргәһендә ниндәй тыныш билдәләре ҡуйылырға тейеш?

А. Ике яғынан да һыҙыҡ ҡуйыла

Б. Бер яғынан һыҙыҡ, икенсе яғынан өтөр ҡуйыла

В. Бер ниндәй ҙә тыныш билдәһе ҡуйылмай

Г. Ике яғынан да өтөр ҡуйыла

Д. Башҡа бер тыныш билдәһе ҡуйыла

7. Бөгөн бик һыңлап торолдо. Һөйләмдең төрөн билдәләгеҙ

А. Билдәле эйәле һөйләм

Б. Билдәһеҙ эйәле һөйләм

В. Дөйөм эйәле һөйләм

Г. Эйәһеҙ һөйләм

Д. Атама һөйләм

8. Кинйәголдар барғанда, өсөнсө смена эштән туктамағайны әле. Был ниндәй һөйләм?

А. Ябай һөйләм

Б. Эйәртеүле ҡушма һөйләм

В. Теркәүесле теҙмә ҡушма һөйләм

Г. Теркәүесһеҙ теҙмә ҡушма һөйләм

Д. Бер составлы һөйләм

9. Түбәндәге һөйләмдә ниндәй тыныш билдәһе ҡуйырға кәрәк: *Ер йөҙөндә яңынан һуғыш дауылы ҡупмаһын (?) бөтә әсәләрҙең теләге шул.*

А. Өтөр Б. Һыҙыҡ В. Ике нөктә

Г. Нөктәле өтөр Д. Тыныш билдәһе кәрәкмәй

10. Эйәрсән һөйләмдең төрөн билдәләгеҙ: *Томан таралғас, көн асылды.*

А. Урын һөйләм Б. Ваҡыт һөйләм

В. Рәүеш һөйләм Г. Күләм-дәрәжә һөйләм

Д. Сәбәп һөйләм

11. Теркәүесһеҙ теҙмә ҡушма һөйләмдә ябай һөйләмдәр бер-береһе менән ниндәй бәйләнештә тора икәнен асыҡлағыҙ: Һөйләшеү араһында берәү бейергә төшөп китә, берәү һыҙҙырып гармунда уйнай, берәү йырлай.

А. Һанап китеү

Б. Ҡаршы ҡуйыу

В. Дөйөмләштереү

Г. Икенсеһенең мәғәнәһен асыҡлау

Д. Икенсеһенең мәғәнәһен тултырыу

12. Эйәрсән һөйләме тултырыусы һөйләм булған вариантты күрһәтегеҙ:

А. Гөлйөҙөмдөң хаты яҙылып бөтөүгә, Хәмдиә килеп инде.

Б. Күңел ни ҡушһа, ҡул шуны башҡара.

В. Матур килде быйыл бал яҙы.

Г. Ат аунаған ерҙә төк ҡала.

Д. Аҙыҡ мул ерҙә ауырыу булмай.

13. Теҙмә ҡушма һөйләмде билдәләгеҙ:

А. Аяҡ аҫты дерелдәп тора, сөнки күтерлек башлана.

Б. Хөрмәт иткән хөрмәт күрер.

В. Урман ҡалын, ағастары бик бейек булғанлыҡтан, юлға ҡояш төшмәй.

Г. Ҡулың оҫта булһын, һүҙең ҡыҫҡа булһын

Д. Ямғыр тымғанда, төн уртаһы еткәйне инде.

14. *Хәмдиә әбей кеше менән һүҙгә килешмәҫ, ғәйбәт һөйләмәҫ, берәүҙе лә тикшермәҫ.* Төҙөлөшө буйынса был ниндәй һөйләм?

А. Йыйнаҡ һөйләм

Б. Кәм һөйләм

В. Ҡушма һөйләм

Г. Тиң киҫәктәр менән ҡатмарландырылған һөйләм

Д. Бер составлы һөйләм

15. Аҡселән өҫтөндә таң тантана итә, ҡоштар һайраша, аҡһыл күк томан күтәрелә, тотош офоҡ киң ҡыҙыл байраҡ тартҡан һымаҡ алһыуланып яҡтыра бара, иртәнге тынлыҡты ярып, тракторҙар эшкә тотона. Был ҡушма һөйләм нисә ябай һөйләмдән төҙөлгән?

А. Ике Б. Өс В. Дүрт

Г. Биш Д. Алты

16. Өй алдында оҙаҡ ҡына һөйләшеп ултырҙылар. Аҫтына һыҙылған һүҙҙәр ниндәй һүҙбәйләнеш төрөнә ҡарай?

А. Ярашыу Б. Башҡарылыу

В. Йәнәшәлек Г. Һөйкәлеү

Д. Теҙмә һүҙбәйләнеш

17. Был донъяла көслө түгел, еңә, балам, түҙемле. Һөйләмдә эйәне табып, уның ниндәй һүҙ төркөмөнән килеүен билдәләгеҙ:

А. Исем Б. Сифат В. Һан

Г. Ҡылым Д. Алмаш

18. Эйәрсән һөйләмдең баш һөйләмгә бәйләнеү сараһын билдәләгеҙ. Әгәр умарталағы инә ҡорт үлһә, ҡалған ҡорттар теләһә ҡайһы яҡҡа таралып бөтәләр.

А. Килеш ялғауҙары ярҙамында

Б. Интонация ярҙамында

В. Бәйләүес ярҙамында

Г. Шарт һөйкәлеше ярҙамында

Д. Теркәүес ярҙамында

19. Тиң булмаған аныҡлаусылары булған һөйләмде табығыҙ:

А. Хәбир сажин буйлы, баһадир кәүҙәле, ыласын кеүек ҡыйыу, яҡты ҡарашлы, шат, шаян егет булып үҫте.

Б. Һеҙҙә эре биҙәкле ҡыҙыл тауарҙар күп буғай.

В. Батыр йөрәкле, аҙ һүҙле, сабый күңелле беҙҙең командир ана шунда ул.

Г. Күҙҙең яуын алалар аҡ, һары, ал сәскәләр.

Д. Тәҙрә ҡапҡастары күк, зәңгәр төҫтәргә буялған.

20. Составында инеш һүҙ булған һөйләмде табығыҙ:

А. Һин, Рәжәпов, минән бәхетлерәк – әсәйең бар.

Б. Һинеңсә эшләп ҡарарбыҙ.

В. Был һеҙгә, йәштәргә, ҡарата әйтелмәгән.

Г. Минеңсә, эште бер ҡасан да шикләнеп башларға ярамай.

Д. Мин, ябай һалдат кеше, уға ҡаршы һүҙ таба алмайым.

Өҙөктө уҡығыҙ. Ҡурай тураһында әйтелгән фекерҙәр менән ризаһығыҙмы? Иҫбатлап һөйләгеҙ.

Ҡысҡырмай Аҫылбай, күкрәк менән йырлай, рәхмәт төшкөрө, моңо, әйтерһең, йөрәгенән һығылып сыға. Электән, бала саҡтан уҡ тынып ҡына тыңлай алмай ҡурай моңон Әхмәтҙәки. Ҡайҙалыр йыраҡҡа, сал тарихҡа, аҡбуҙаттар, Урал батырҙар тормошона алып киткәндәй, онотолған тойғоларҙы, йоҡомһораған тамырҙарҙы терелтеп ебәргәндәй ҡурай моңо... Тыпыр-тыпыр аттар уҙышҡаны, йәшел туғайҙарҙа ҡойроҡ сәнсеп ҡолондар сабышҡаны, тау яғалап ҡуйҙар йөрөгәне, үләндәр, йылғалар һөйләшкәне лә, балаларын юғалтҡан инә бүре илауы, ер һыҡтауы ла бар унда... Тәбиғәттә үҫкәнгә шулай тәбиғи моңдар сығара микән ул? Их ҡурай, моңло ҡурай...

(Р.Байымов.)

Мәҡәлдәрҙең мәғәнәләрен аңлатығыҙ.

Аҡҡа ҡара тиҙ тейә. Алтын сүплектә лә ялтырай. Һандуғас юҡ йылды ҡарға дан тотор. Шайтан таяғын ҡырау һуҡмай. Күҙең менән күрмәгәнде ауыҙың менән һөйләмә. Яман хәбәр тиҙ тарала. Уҡымаған күҙлене уҡыған һуҡыр еңгән. Ҡәләм ҡылыстан үткер.

Күп нөктәләр урынына тейешле бәйләүес йәки теркәүес ҡуйып, хикәйәне уҡығыҙ, йөкмәткеһен киңәйтеп һөйләгеҙ.

ҮРЛӘҮ

Бер бала ағасҡа үрмәләй. Өҫкә менгән һайын баҫҡан бер ботағын тырышып-тырышып һындырып төшөрә бара. Ағастың осона еткәс, ниндәйҙер ғорурлыҡ менән тирә-яҡты байҡап тора, һәм кире төшә башлай. Аяҡтары менән һындырған ботаҡ урындарын һәрмәп ҡарай, әммә улар таяныс булырлыҡ түгел шул инде. Шунлыҡтан ул, олонға йәбешеп, ҙур ҡыйынлыҡ менән аҫҡа шыла, тотонорға хәле етмәй, шыуып төшөп китә лә ботон, беләктәрен ҡанға туҙҙырғансы һыҙырта.

Үрләгәндә баҫҡан ботаҡтарҙың төшкәндә лә кәрәк буласағын онотҡайны шул был бала...

(З.Ураксин.)

Критерии оценки (в баллах) (должны строго соответствовать рейтинг плану по макс. и мин. колич. баллов и только для тех, кто

учится с использованием модульно-рейтинговой системы обучения и оценки успеваемости студентов):

Тестирование проводится после завершения изучения частей речи. При опросе пользоваться конспектами лекций и учебниками не разрешено. Длительность проведения устного опроса – 7-10 мин.

По разделам **"Исем"**, **"Сифат"**, **"Һан"**, **"Алмаш"**, **"Ҡылым"**, **Рәүеш"**, "**Синтаксис һәм пунктуация"** за каждый правильный ответ студент получает 0,2 балла. По разделу "**Ярҙамсы һүҙ төркөмдәре"** за каждый правильный ответ предусмотрен 0,25 балла. За тестовые задания студент в итоге может набрать максимум 20 баллов.

Устный опрос проводится после тестирования. Каждый студент отвечает на теоретические вопросы устно. При опросе пользоваться конспектами лекций и учебниками не разрешено. Длительность проведения устного опроса – 10-15 мин.

Критерии оценивания:

13-15 баллов - студент показывает полные и глубокие знания программного материала, логично и аргументировано отвечает на поставленный вопрос; демонстрирует полное понимание проблемы;

10 – 120 баллов - студент показывает глубокие знания программного материала, однако при ответе допускает несущественные погрешности; демонстрирует значительное понимание проблемы;

7 - 9 баллов - студент показывает достаточные, но не глубокие знания программного материала, отсутствует должная связь между анализом, аргументацией и выводами; демонстрирует неполное понимание проблемы;

6 и менее балла - студент показывает недостаточные нания программного материала, не может решать поставленные задачи; демонстрирует непонимание проблемы; нет ответа; не было попытки решать задачу.

Письменная работа проводится после тестирования и устного опроса. Каждый студент выполняет индивидуальные задания (фонетические, лексические, грамматические) в письменном виде. При выполнении письменной работы пользоваться конспектами лекций и учебниками не разрешено. Длительность проведения письменной работы – 10-15 мин.

Критерии оценивания:

13 - 15 баллов - задание выполнено правильно на 90-100 %;

10 - 12 баллов - задание выполнено правильно на 75-90 %;

7 - 9 баллов - задание выполнено правильно на 60-75 %;

6 и менее балла - задание выполнено правильно на 59 % и меньше.

Задания для рубежного контроля

Описание контрольной работы:

Рубежный контроль проводится в форме тестирования и письменной итоговой контрольной работы. После завершения каждого раздела языкознания проводится тестирование.

ТЕСТОВЫЕ ЗАДАНИЯ

Үҙ аллы һүҙ төркөмдәрен ҡабатлау өсөн тест

1. Бирелгән һүҙҙәрҙең ҡайһыһы артыҡ:

А. Нәфисә Б. Ауыл В. Сибай

Г. Төйәләҫ Д. "Арҡайым"

2. Исем ниндәй грамматик категориялар менән үҙгәрә:

А. Һан, заман, килеш, эйәлек заты

Б. Һан, дәрәжә, килеш, хәбәрлек заты

В. Һан, эйәлек заты, хәбәрлек заты, килеш

Г. Һөйкәлеш, килеш, һан

Д. Килеш, һан, йүнәлеш, зат

3. Ата байлығы <u>улға</u> йоҡмаҫ, әсә байлығы <u>ҡыҙға</u> йоҡмаҫ. Билдәләнгән һүҙҙең килешен билдәләгеҙ:

А. Эйәлек килеш	Б. Төшөм килеш

В. Төбәү килеш	Г. Сығанаҡ килеш

Д. Урын–ваҡыт килеш

4. Ауылдаштарымдың һүҙендә ниндәй категория ялғауҙары бар?

А. Хәбәрлек заты, килеш

Б. Күплек, эйәлек заты

В. Эйәлек заты, килеш

Г. Күплек, эйәлек заты, килеш

Д. Бөтә яуаптар ҙа дөрөҫ

5. Ҡайҙа барма – <u>йәшел</u> шәл бөркәнгән ағастар, урман. Билдәләнгән һүҙҙең дәрәжәһен билдәләгеҙ:

А. Төп дәрәжә

Б. Сағыштырыу дәрәжәһе

В. Артыҡлыҡ дәрәжәһе

Г. Аҙһытыу дәрәжәһе

Д. Бер яуап та дөрөҫ түгел

6. Бирелгән һүҙбәйләнештәр араһынан шартлы сифатты табып билдәләгеҙ:

А. Күк сәскә	Б. Уҫаҡ таҡта

В. Түңәрәк өҫтәл	Г. Иҫке төҙөлөш

Д. Тәмле икмәк

7. Уҡығандың теле икәү. Һанды табып, уның төркөмсәһен билдәләгеҙ:

А. Төп һан	Б. Тәртип һаны	В. Бүлем һаны

Г. Йыйыу һаны	Д. Сама һаны

8. Бүлем һандары булған яуапты табығыҙ

А. Ҡыҙлы өйгә ҡырҡ ат бәйләнер.

Б. Мең туғыҙ йөҙ утыҙ етенсе йыл...

В. Икешәр, өсәр кешегә бүленеп, старателдәр төрлө урындан шурф ҡаҙҙылар.

Г. Ит бешеп сыҡҡас ҡына бирәү ишек туҡылдатҡан.

Д. Меңәрләгән ҡош, бөжәктәр тауышы өҙләкһеҙ ишетелә.

9. Ҡалын ҡар менән ҡапланған яландар <u>әллә ҡайҙарға</u> тиклем күренеп ята. Билдәләнгән алмаштың төркөмсәһен билдәләгеҙ:

А. Зат алмашы Б. Һорау алмашы

В. Билдәләү алмашы Г. Билдәһеҙлек алмашы

Д. Юҡлыҡ алмашы

10. Ҡылым ниндәй грамматик категориялар менән үҙгәрә:

А. Зат, һан, йүнәлеш, күләм, заман

Б. Килеш, зат, һан, заман, күләм

В. Зат, һан, заман, күләм, дәрәжә

Г. Һан, заман, эйәлек, хәбәрлек

Д. Дөрөҫ яуап юҡ

11. Егет әйләнеп ҡайтыр юл тапмаған. Һөйләмдә ҡылымды табып, уның һөйкәлешен билдәләгеҙ:

А. Хәбәр һөйкәлеше Б. Бойороҡ һөйкәлеше

В. Теләк һөйкәлеше Г. Шарт һөйкәлеше

Д. Ниәт-маҡсат һөйкәлеше

12. Хәбәре билдәле киләсәк замандағы ҡылымдан килгән һөйләмде табығыҙ:

А. Ҡалған эшкә ҡар яуыр.

Б. Дөрөҫөн әйтеп һөйләшкәнгә үпкәләмә.

В. Өйгә ҡайтҡас, әсәһе асыуланасаҡ.

Г. Яҡында ғына кәкүк саҡыра.

Д. Муйылбикә лә Мәғфүрәне яҡлашты.

13. Затһыҙ ҡылымдарҙың төрҙәрен билдәләгеҙ:

А. Сифат ҡылым, исем ҡылым, уртаҡ ҡылым, хәл ҡылым

Б. Шарт һөйкәлеше, исем ҡылым

В. Бойороҡ һөйкәлеше, теләк һөйкәлеше, шарт һөйкәлеше

Г. Хәбәр һөйкәлеше

Д. Хәбәр һөйкәлеше, сифат ҡылым

14. Аңғыра айыуҙан Уралдағы ҡурҡҡандай,

Эй туғандар, наҙанлыҡтан <u>ҡурҡыу</u> кәрәк! Билдәләнгән ҡылымдың төркөмсәһен билдәләгеҙ.

А. Сифат ҡылым Б. Исем ҡылым

В. Уртаҡ ҡылым Г. Хәл ҡылым

Д. Дөрөҫ яуап юҡ

15. Алдында торған малайҙың ҡурәләтә алдашыуы бошондорҙо. Һөйләмдә рәүеште табып, уның төркөмсәһен билдәләгеҙ:

А. Хәл рәүеше Б. Ваҡыт рәүеше

В. Урын рәүеше Г. Сәбәп–маҡсат рәүеше

Д. Күләм–дәрәжә рәүеше

Дөйөм курсты ҡабатлау өсөн тест

1. Башҡорт алфавиты ниндәй графика нигеҙендә төҙөлгән?

А. Латин графикаһы Б. Ғәрәп графикаһы

В. Урыҫ графикаһы (кириллица) Г. Грек графикаһы

2. Түбәндә бирелгән һүҙҙәр араһынан хәрефтәр һаны өндәр һаны менән тап килгән һүҙҙе билдәләгеҙ:

А. Емеш Б. Яулыҡ В. Еләк

Г. Акъяр Д. Юрғашты

3. Һуҙынҡы өндән башланған һүҙҙе күрһәтегеҙ:

А. Юлдаш Б. Ямғыр В. Еләк

Г. Йәйғор Д. Урман

4. Түбәндәге һүҙҙәр араһынан сингармонизм законына буйһонмаған һүҙҙе табығыҙ:

А. Полкты Б. Ҡошсолоҡ В. Тормоштоң

Г. Өйҙө Д. Төҙөлөштөң

5. Сания әхәт ҡыҙы Абдуллина профессияһы буйынса – уҡытыусы. Һөйләмдең хәбәрен табып, уның ниндәй һүҙ төркөмөнән килгәнен билдәләгеҙ:

А. Исем Б. Сифат В. Һан

Г. Ҡылым Д. Рәүеш

6. Айырылғанды айыу ашар. Мәҡәлдә тәүге һүҙ һөйләмдең ниндәй киҫәге булып килеүен билдәләгеҙ:

А. Эйә Б. Хәбәр В. Тултырыусы

Г. Аныҡлаусы Д. Хәл

7. *Һөйләшер һүҙ күп әле.* Был һөйләмдә сифар ҡылым ниндәй замандьы белдерә:

А. Хәҙерге заман сифат ҡылым

Б. Үткән заман сифат ҡылым

В. Киләсәк заман сифат ҡылым

Г. Шаһитлы үткән заман

Д. Билдәһеҙ киләсәк заман

8. *Ошо ергә былтыр ҙа еләккә килгәйнек.* Был һөйләмдә алмашты табып, уның төркөмсәһен билдәләгеҙ:

А. Зат алмашы Б. Күрһәтеү алмашы

В. Һорау алмашы Г. Юҡлыҡ алмашы

Д. Билдәһеҙлек алмашы

9. Ҡайһы һүҙ бер генә иҗектән тора:

А. Алтынсы Б. Ауыл В. Тау

Г. Етен Д. Ғилем

10. Һаңғырау тартынҡынан башланған һүҙҙе табығыҙ:

А. Башҡортостан Б. Ҙур В. Ғалим

Г. Ҡарындаш Д. Заман

11. *Ап- аҡ, ифрат матур* сифаттары ниндәй дәрәжәлә?

А. Төп дәрәжәлә Б. Сағыштырыу дәрәжәһе

В. Артыҡлыҡ дәрәжәһе Г. Аҙһытыу дәрәжәһе

Д. Дәрәжәһе юҡ

12. Ҡағиҙә буйынса дөрөҫ яҙылған һүҙҙе күрһәтегеҙ:

А. Киоскта Б. Юристка В. Класстьы

Г. Металдан Д. Лозунгты

13. Һандарҙа ялғауҙарҙың яҙылышы ҡағиҙәгә тап килгән һүҙҙе күрһәтегеҙ:

А. 23-сө апрель Б. 1950-се йыл

В. 1-се һанлы интернат –мәктәп Г. 12-нсе рәт

Д. XX –се быуат

14. *Уларға бары дөрөҫөн генә әйтһендәр.* Был һөйләмдә ҡылымды табып, уның һөйкәлешен билдәләгеҙ:

А. Хәбәр һөйкәлеше Б. Бойороҡ һөйкәлеше

В. Теләк һөйкәлеше Г. Шарт һөйкәлеше

Ḋ. Ниәт-маҡсат һөйкәлеше

15. Ҡайһы һүҙҙең бүленеше юлдан юлға күсереү ҡағиҙәһенә тап килгән:
А. А-тайҙы Б. Йыл-ъяҙма В. Йә-йғор
Г. Ауылдаш-тар Ḋ. Ҡыу-аҡ

16. Урыҫ теленән үҙләштерелгән һүҙҙәрҙә ялғауҙарҙың яҙылышы дөрөҫ булған һүҙҙе күрһәтегеҙ:
А. Сентяберҙә Б. Автомобильдә
В. Шампуньды Г. Класста
Ḋ. Поезда

17. Башҡортмон һүҙендә ниндәй категория ялғауы бар?
А. Эйәлек заты ялғауы
Б. Хәбәрлек заты ялғауы
В. Килеш ялғауы
Г. Күплек ялғауы
Ḋ. Ялғау юҡ

18. Ҡайһы һүҙҙең яҙылышы дөрөҫ:
А. Көньяҡ Б. Гөльемеш В. Аҡъюлов
Г. Байъегет Ḋ. Аҡъегет

19. Тик үҙгәртеүсе ялғауҙар ғына ҡабул иткән һүҙҙәр бирелгән юлды күрһәтегеҙ:
А. Блсы, юлһыҙ, юлдаш
Б. Эшсе, эшсән, эштә, эшләү
В. Ирекле, ирекнән, ирекке, ирекнең
Г. Ташсы, ташлы, ташһыҙ
Ḋ. Елкәй, елһеҙ, елләтеү

20. Йығылыу, тәгәрәү, ҡолау, ауыу һүҙҙәрен мәғәнәләре буйынса нисек атап була?
А. Синонимдар Б. Антонимдар
В. Омонимдар Г. Омографтар
Ḋ. Омофондар

21. Ҙур – бәләкәй, ауыр – еңел һүҙҙәре мәғәнәләре буйынса нисек атала?
А. Синонимдар Б. Антонимдар
В. Омонимдар Г. Омографтар
Ḋ. Омофондар

22. Батыр бер үлер, куркак кырк үлер. Мәкәлендә икенсе һүҙҙең һөйләмдә ниндәй хәл икәнлеген билдәләгеҙ:

А. Рәүеш хәле Б. Ваҡыт хәле В. Кире хәл

Г. Шарт хәле Д. Күләм–дәрәжә хәле

23. Аҡ алъяпҡыс быуҙым да,

Ҡулдарымды йыуҙым да

Ваҡ бәлештәр бешерҙем... (К.Кинйәбулатова). Был һөйләмдәге исемдәр һөйләмдең ниндәй киҫәге булып килгән?

А. Эйә Б. Хәбәр В. Тултырыусы

Г. Аныҡлаусы Д. Хәл

24. Һөйләмдәге тиң киҫәктәрҙең төрөн билдәләгеҙ: Ниңә һуң үҙең мине түҙергә, сыҙарға, көнөлөргә, көтөргә өгөтләйһең?

А. Тиң эйәләр Б. Тиң хәбәрҙәр

В. Тиң тултырыусыларГ. Тиң аныҡлаусылар

Д. Тиң хәлдәр

25. Яңғыҙлыҡ исемдәрҙең ҡайһыһында ялғауҙар дөрөҫ яҙылған.

А. Брестка Б. Кирилды В. Донбасста

Г. Томскиҙә Д. Шмидте

26. Ул университетка уҡырға быйыл инде. Һөйләмдә рәүеште табып, уның төркөмсәһен билдәләгеҙ:

А. Урын рәүеше Б. Төп рәүеш

В. Күләм–дәрәжә рәүеше Г. Ваҡыт рәүеше

Д. Оҡшашлыҡ рәүеше

27. Исемгә хас грамматик категорияны билдәләгеҙ:

А. Заман Б. Дәрәжә В. Килеш

Г. Йүнәлеш Д. Һөйкәлеш

28. Күк йөҙөндә яҙғы ҡояш балҡый. Һөйләмдәге өсөнсө һүҙҙең ниндәй һүҙ төркөмөнә ҡарауын билдәләгеҙ:

А. Исем Б. Сифат В. Һан

Г. Ҡылым Д. Рәүеш

29. Был турала белеүсе кеше булманы. Һөйләмдә ҡылымды табып, уның төркөмсәһен билдәләгеҙ:

А. Исем ҡылым Б. Хәл ҡылым

В. Уртаҡ ҡылым Г. Сифат ҡылым

Д. Һөйләмдә ҡылым юҡ

30. *Баланың китабы* һүҙбәйләнешенең төрөн билдәләгеҙ:

А. Ярашыу Б. Башҡарылыу

В. Һөйкәлеү Г. Йәнәшәлек

Д. Дөрөҫ яуап юҡ

31. *Һыбайлылар, юлға һыйыша алмай, юл эргәһендәгесиҙәмлектән килләр ине.* Һөйләмдә эйәне табып, уның ниндәй һүҙ төркөмөнән килеүен билдәләгеҙ:

А. Исемдән Б. Сифаттан В. Алмаштан

Г. Исем ҡылымдан Д. Сифат ҡылымдан

32. *Ул һайрай мең телдә, булғанға күп илдә.* Һөйләмдә хәлде табып, уның төрөн билдәләгеҙ:

А. Рәүеш хәле Б. Ваҡыт хәле В. Кире хәл

Г. Шарт хәле Д. Күләм-дәрәжә хәле

33. *Үҙем генә беләм юлдар бикле*

Уҙғандарға кире ҡайтырға... (Р.Бикбаев). Һөйләмдә ниндәй тыныш билдәһе ҡуйырға кәрәк:

А. Өтөр Б. Һыҙыҡ В. Нөктәле өтөр

Г. Ике нөктә Д. Тырнаҡ

34. *Йәнғол кеҫәһенән махорка сығарып төрөгә булғайны – ҡағыҙы булмай сыҡты.* (Һ. Дәүләтшина). *Был теркәүесһеҙ теҙмә ҡушма* һөйләмдә *ябай* һөйләмдәр *бер-береһе менән ниндәй мәғәнә мөнәсәбәтендә тора?*

А. Һанап китеү

Б. Ҡаршы ҡуйыу

В. Дөйөмләштереү

Г. Икенсеһенең мәғәнәһен асыҡлау

Д. Икенсеһенең мәғәнәһен тултырыу

35. *Үҙең теләп кейгән ҡамытың муйыныңды ҡырмаһын.* Эйәрсән һөйләмде табып, уның төрөн билдәләгеҙ:

А. Тултырыусы һөйләм Б. Асыҡлаусы һөйләм

В. Хәл һөйләм Г. Эйә һөйләм

Д. Хәбәр һөйләм

36. *Ә, ләкин, әммә, тик, шуға ҡарамаҫтан.* Теркәүестәрҙең төрөн билдәләгеҙ:

А. Бүлеү теркәүестәре

Б.Һығымта теркәүестәре

В. Йыйыу теркәүестәре

Г.Ҡабатлау теркәүестәре

Д. Ҡаршы ҡуйыу теркәүестәре

37. *Әсәйем – уҡытыусы, атайым – инженер.* Был һөйләмдә һыҙыҡтың ҡуйылышы ҡайһы ҡағиҙә менән аңлатыла?

А. Дөйөмләштереүсе һүҙ алдында ҡуйылған.

Б. Баш һөйләм менән эйәрсән һөйләм арһында ҡуйылған.

В. Инеш һүҙҙе айырыу өсөн ҡуйылған.

Г. Бер үк һүҙ төркөмөнән килгән эйә менән хәбәр араһында ҡуйылған.

Д. Теркәүесһеҙ теҙмә ҡушма һөйләмдәр араһында ҡуйылған.

38. *Польшала, Венгрияла, Германияла гастролдә йөрөп ҡайттыҡ.* Бер составлы һөйләмдең төрөн билдәләгеҙ:

А. Билдәле эйәле һөйләм

Б. Билдәһеҙ эйәле һөйләм

В. Атама һөйләм

Г. Эйәһеҙ һөйләм

Д. Дөйөм эйәле һөйләм

39. Күләм–дәрәжә эйәрсән һөйләмле эйәртеүле ҡушма һөйләмде табығыҙ:

А. Кеше ни тиклем күберәк тел белһә, уның культура кимәле лә шул тиклем юғарыраҡ.

Б. Ҡайҙа йәштәр, шунда шаян һүҙ, шау-шыу, уйын-көлкө

В. Кем эшләмәй, шул ашамай

Г. Йәҙ һум аҡсаң булғансы, йөҙ дуҫың булһын.

Д. Килбәте ниндәй – күләгәһе шундай.

40. *Хәҙер, Аллаға шөкөр, донъя тыныс.* Был һөйләмдә сифат һөйләмдең ниндәй киҫәге булып килгән?

А. Эйә Б. Хәбәр В. Тултырыусы

Г. Аныҡлаусы Д. Хәл

Критерии оценки (в баллах) *(должны строго соответствовать рейтинг плану по макс. и мин. колич. баллов и только для тех, кто учится с использованием модульно-рейтинговой системы обучения и оценки успеваемости студентов):*

По разделу **“Морфология”,** за три правильных ответа студент получает 1 балл. За каждый правильный ответ в тесте **“Дөйөм курсты ҡабатлау өсөн тест”** студент получает0,5 балла. За тестовые задания студент в итоге может набрать максимум 25 баллов.

Пример варианта контрольной работы:

I вариант

1. Күрһәтелгән һүҙҙәргә морфологик анализ яһарға, һүҙ составын билдәләргә. Һөйләмдәргә тулы синтаксик анализ эшләргә.

Күп тә үтмәне, кайҙандыр калкып сығып өлгөргән вак болоттар, бергә кушылып, ер тетрәтергә, уттарын сәсергә тотондолар. (И. Насыри).

2. Бер кушма һан алып, унан мөмкин тиклем төрлө юл менән яһалған сама һандары яҙығыҙ.

3. Ике төп (хәл) һәм ике вакыт рәүеше алып, уларҙың дәрәжә формаларын яҙығыҙ, бер–икеһе менән һүҙбәйләнеш төҙөгөҙ. Һүҙбәйләнештәрҙең бәйләнеү ысулын, төрҙәрен күрһәтегеҙ.

4. «Туғандар» һүҙен эйәлек категорияһы затының берлек һәм күплек формаларында үҙгәртергә.

5. Сифат урынында кулланылыусы күрһәтеү алмаштары менән ике һөйләм яҙығыҙ. Һөйләмгә тулы синтаксик анализ эшләгеҙ.

II вариант

1. Күрһәтелгән һүҙҙәргә морфологик анализ эшләгеҙ. Һөйләмдәргә тулы синтаксик анализ эшләргә.

Беҙҙең быуын өсөн Ватан тағы шуғаикеләтә ғәзиз: уның именлеге өсөн күп атайҙар менән ағайҙар ғүмерҙәрен бирҙеләр. (М.Кәрим).

2. Бер сама һаны менән кушма уртаклык исемдән һүҙбәйләнеш төҙөп, килеш менән үҙгәртегеҙ.

3. Эйәлек категорияһының III зат формаһындағы бер һорау алмашын эйәлек һәм төбәү килештәрҙә алып,берәр һөйләм яҙығыҙ. Һөйләмгә тулы синтаксик анализ эшләгеҙ.

4. Тамыр, яһалма һәм парлы рәүештәргә икешәр миҫал яҙып, уларҙың ниндәй мәғәнәүи төркөмгә карағанлығын әйтегеҙ, берәүһенең дәрәжә формаларын бирегеҙ.

5. Коллектив (төркөмлө) күплекте аңлатыусы исем менән һөйләм яҙығыҙ. Һөйләмгә тулы синтаксик анализ эшләгеҙ.

III вариант

1. Күрһәтелгән һүҙҙәргә морфологик анализ эшләгеҙ. Һөйләмдәргә тулы синтаксик анализ эшләргә.

Нисектеркыҙыңдың исеме,
Белмәйем, корҙаш, уны;
Тик беләм: ул – алма битле,
Һәмбикбәләкәй кулы.

(Р.Ниғмәти).

2. Предметтың, хәл – күренештең билдәле бер урынға һәм ваҡытҡа ҡарағанлығын белдереүсе икешәр сифат яҙығыҙ. Уларҙың ниндәй сифат икәнен әйтегеҙ.

3. Төрлө юл менән яһалған ҡ юҡлыҡ алмашы яҙығыҙ, береһен килеш менән үҙгәртегеҙ.

4. Нумератив һүҙҙәр менән бим һүҙбәйләнеш яҙығыҙ. Һүҙбәйләнештәрҙең бәйләнеү ысулын, төрҙәрен күрһәтегеҙ.

5. «Ҡәнәғәт» һүҙен хәбәрлек категорияһының зат формаларында яҙығыҙ, береһе менән һөйләм төҙөгөҙ. Һөйләмгә тулы синтаксик анализ эшләгеҙ.

IV вариант

1. Күрһәтелгән һүҙҙәргә морфологик анализ эшләгеҙ. Һөйләмдәргә тулы синтаксик анализ эшләргә.

Күҙ ҡараштарындаук баҫалкы аҡыллылыҡ, ниндәйҙер яғымлы йылылыҡ һәм ҡыйыулыҡ, рухи көс бөркөлөп тора. (С.*либаев).

2. -ғыс/-гес, -ҡыс/-кес, -ғос/-гөс аффикстарының береһе менән яһалған икешәр исем һәм сифат яҙығыҙ. Исемде күплектә алып, эйәлек категорияһының I зат күплек формаһына ҡуйығыҙ.

3. Ике оҡшатыу рәүеше алып, һүҙбәйләнештәр яҙығыҙ. Һүҙбәйләнештәрҙең бәйләнеү ысулын, төрҙәрен күрһәтегеҙ.

4. Алыҫтағы нәмәгә ҡарата ҡулланылы торған ике күрһәтеү алмашы яҙып, килеш менән үҙгәртегеҙ.

5. Бер яһалма сифатты артыҡлыҡ дәрәжәһенең төрлө биреләү формаларында яҙығыҙ.

Описание методики оценивания:

Письменная контрольная работа проводится после тестирования и устного опроса. Каждый студент выполняет индивидуальные задания (фонетические, лексические, грамматические) в письменном виде. При выполнении письменной контрольной работы пользоваться конспектами лекций и учебниками не разрешено. Длительность проведения письменной работы – 40-45 мин.

Критерии оценивания:

19-25 баллов - задание выполнено правильно на 90-100 %;
12-18 баллов - задание выполнено правильно на 75-90 %;
5-11 баллов - задание выполнено правильно на 60-75 %;
4 и менее балла - задание выполнено правильно на 59 % и меньше.

Задания для поощерительных баллов

Фонетика һәм графика

1. Өндәр һәм хәрефтәр һаны тап килмәгән һүҙҙе күрһәтегеҙ:

А. Зыян Б. Тауар В. Кейәү

Г. Хайуан　　　Ɗ. Тойоу

2.Тартынҡы өндән башланған һүҙҙе күрһәтегеҙ:

А. Эркет　　　Б. Ыҫмала　　　В. Ярыш

Г. Ирҡә　　　Ɗ. Әһәмиәт

3.Яңғырау тартынҡыға тамамланған һүҙҙе билдәләгеҙ:

А. Бишек　　　Б. Тараҡ　　　В. Толоп

Г. Васыят　　　Ɗ. Ɗауыл

4.Асыҡ иҗектән генә торған һүҙҙе билдәләгеҙ:

А. Клуб　　　Б. Тире　　　В. Ферма

Г. Бысҡы　　　Ɗ. Балауыҙ

5.Етен һүҙендә нисә тартынҡы, нисә һуҙынҡы өн бар?

А. 3 тартынҡы, 2 һуҙынҡы өн

Б. 2 тартынҡы, 3 һуҙынҡы өн

В. 2 тартынҡы, 2 һуҙынҡы өн

Г. Бөтәһе лә һуҙынҡы өн

Ɗ. Бөтәһе лә тартынҡы өн

6.Ябыҡ иҗеккә бөткән һүҙҙе билдәләгеҙ:

А. Кеше　　　Б. Ялан　　　В. Һары

Г. Тәҙрә　　　Ɗ. Йәйә

7. Һаман һүҙендә баҫым ҡайһы иҗеккә төшә?

А. Баҫым юҡ　　　Б. Икенсе иҗеккә

В. Беренсе иҗеккә　　　Г. Һүҙ бер генә иҗекле

Ɗ. Өсөнсө иҗеккә

8. Тик ябыҡ иҗектәрҙән генә торған һүҙҙе билдәләгеҙ:

А. Йырсы　　　Б. Нәфис　　　В. Шиғыр

Г. Кәртә　　　Ɗ. Тотҡон

9. Күләүек һүҙендә нисә тартынҡы, нисә һуҙынҡы?

А. 2 һуҙынҡы, 5 тартынҡы

Б. 3 һуҙынҡы, 4 тартынҡы

В. 4 һуҙынҡы, 3 тартынҡы

Г. 5 һуҙынҡы, 2 тартынҡы

Ɗ. Ɗөрөҫ яуап юҡ

10. Башҡорт алфавиты нисә хәрефтән тора?

А. 32 хәрефтән Б. 38 хәрефтән

В. 40 хәрефтән Г. 41 хәрефтән

Д. 42 хәрефтән

11. Башҡорт алфавитында нисә хәреф ике өндә белдерә?

А. Өс Б. Дүрт В. Биш

Г. Ике өн белдергән хәреф юҡ Д. Алты

12. Ҡайһы һүҙҙең бүленеше юлдан-юлға күсереү ҡағиҙәһенә тап килә?

А. Кит-ап Б. Интервь-ю В. А-том

Г. Аҡъ-яр Д. Ил-ьяс

13. Һорау киҫәксәһе булған һүҙҙәрҙә баҫым ҡайһы ижеккә төшә?

А. Беренсе ижеккә Б. Икенсе ижеккә

В. Һорау киҫәксәһе алдындағы ижеккә

Г. Һуңғы ижеккә Д. Һорау киҫәксәһенә

14. Ҡайһы рәттә һуҙынҡы өндәр генә бирелгән:

А. А, о, у, ы, ө, э, я, ә, е Б. А, о, у, ы, е, ю, ү, ә, и

В. А, о, у, и, ы, я, ү, е, ө Г. А, о, ә, ө, и, ү, э, у, ы

15. Үҙләштерелгән һүҙҙәрҙең әйтелешен еңелләштереү маҡсатында һүҙ алдына һуҙынҡы өн ҡушыу нисек атала?

А. Протеза Б. Эпентеза В. Элизия

Г. Редукция Д. Дөрөҫ яуап юҡ

Һүҙьяһалыш һәм орфография

1. ГАИ, РФ, колхоз һүҙҙәре нисек яһалған?

А. Тамырҙарҙы ҡабатлау юлы менән

Б. Тамырҙарҙы ҡушыу юлы менән

В. Тамырҙарҙы парлау юлы менән

Г. Нигеҙҙәрҙе ҡыҫҡартыу юлы менән

Д. Яһаусы ялғау ярҙамында

2. Тик яһалма сифаттарҙан ғына торған юлды күрһәтегеҙ:

А. Тарихи, киске, тәртипле, морфологик, яҙғы

Б. Көсһөҙ, түбәнге, яҙғы, ҙур, синфи

В. Матур, бәләкәй, боронғо, яҡшы

Г. Йоҙроҡтай, йөрөмтәл, объектив, ғилми, йылы

Д. Һары, оялсан, аҡ, музыкаль, ҡара

3. Тик үҙгәртеүсе ялғауҙар ҡабул иткән һүҙҙәр бирелгән юлды билдәләгеҙ:

А. Эшсе, эшле, эшһеҙ, эшһеҙлек, эшсән

Б. Сүпле, сүпләү, сүплек, сүпләнеү

В. Яҙма, яҙыу, яҙыусы, яҙышыу

Г. Ауыл, ауылдаш, ауылса, ауылһыҙ

Д. Уҡыны, уҡый, уҡыясаҡ, уҡыр

4. Бейек-бейек, илай-илай, йүгерә-йүгерә, матур-матур һүҙҙәре нисек яһалған?

А. Яһаусы ялғау ярҙамында

Б. Тамырҙарҙы ҡушыу юлы менән

В. Тамырҙарҙы бәйләү юлы менән

Г. Тамырҙарҙы ҡабатлау юлы менән

Д. Дөрөҫ яуап юҡ

5. Яҙмаусыларға һүҙенең тамырын билдәләгеҙ:

А. Яҙ Б. Яҙма В. Яҙмау

Г. Яҙмаусы Д. Яҙмаусылар

6. Һандарҙа ялғауҙарҙың яҙылышы ҡағиҙәгә тап килгән һүҙҙе күрһәтегеҙ:

А. 3-сө рәт Б. XX-се быуат

В. 1966-сы йыл Г. 31-се ғинуар

Д. 20-нсе мәктәп

7.Ҡайһы юлдағы һүҙҙәр тик тамырҙаш һүҙҙәрҙән генә тора?

А. Юл, юлсы, юлаусы, юлһыҙ, юлдаш

Б. Уҡы, уҡыу, уҡыусы, уҡ, уҡсы

В. Яҙма, яҙыу, яҙыусы, яҙышыу, яҙҙарыбыҙ

Г. Осло, осһоҙ, осла, осонда, осоусы

Д. Һан, һана, һанһыҙ, һандыҡ

8. Кеше, бала, ағас, таш, күл һүҙҙәре нисек яһалған?

А. Яһаусы ялғау ярҙамында

Б. Тамырҙарҙы ҡушыу юлы менән

В. Тамырҙарҙы бәйләү юлы менән

Г. Тамырҙарҙы ҡабатлау юлы менән

Д. Был һүҙҙәр яһалма һүҙҙәр түгел, тамыр һүҙҙәр

9. Ауылдаштарымды һүҙендә нисә морфема?

А. Алты морфема Б. Биш морфема

В. Ике морфема   Г. Бер морфема
Ɗ. Ете морфема

10. Малай шалай, карт коро һүҙҙәре нисек яҙыла?
А. Ҡушылып яҙыла   Б. Араларында һыҙыкса ҡуйыла
В. Айырым яҙыла   Г. Араларында өтөр ҡуйыла
Ɗ. Дөрөҫ яуап юҡ

11. Урыҫ һәм башҡа сит телдәрҙән үҙләштерелгән һүҙҙәргә ...
А. Һәр ваҡыт нәҙек ялғау ҡушыла
Б. Һәр ваҡыт ҡалын ялғау ҡушыла
В. Нәҙек ялғау ҙа, ҡалын ялғау ҙа ҡушыла
Г. Ялғау ҡушылмай
Ɗ. Дөрөҫ яуап юҡ

12. Ураҡсыларҙан һүҙенең тамыры ҡайһы?
А. Ураҡ   Б. Ураҡсы   В. Ураҡсылар
Г. Ураҡсыларҙан   Ɗ. Ур

13. Тамырында йә нигеҙендә о,ө өндәре генә булған һүҙҙәргә ниндәй килеш ялғауҙары ҡушылғанда о,ө һаҡлана?
А. Төбәү һәм төшөм килеш
Б. Сығанаҡ һәм урын-ваҡыт килеш
В. Эйәлек һәм төшөм килеш
Г. Төбәү һәм эйәлек килеш
Ɗ. Сығанаҡ һәм төшөм килеш

14. Ҡайһы юлда һүҙҙәргә ялғау дөрөҫ ғушылмаған?
А. Митингыла, отпускыла   Б. Киоскыға, банкыға
В. Класта, конгреста   Г. Донбасска, Скоттка
Ɗ. Митингҡа, отпускка

15. Һүҙ -ск хәрефтәренә тамамланһа, ялғау алдынан ...
А. Бер хәреф тә өҫтәлмәй
Б. -и- хәрефе өҫтәлә
В. -ы- хәрефе өҫтәлә
Г. -ы- йәки -и- хәрефе өҫтәлә
Ɗ. Дөрөҫ яуап юҡ

Критерии оценки (в баллах) *(должны строго соответствовать рейтинг плану по макс. и мин. колич. баллов и только для тех, кто учится с использованием модульно-рейтинговой системы обучения и оценки успеваемости студентов):*

За каждый правильный ответ студент получает 0,1 балла. За тестовые задания студент в итоге может набрать максимум 3 балла.

Творческая проблемно-ориентированная самостоятельная работа
Темы для эссе и творческие задания

1. "Бер телдән дә телем кәм түгел..." темаһына инша яҙығыҙ.

2. Фразеологик берәмектәрҙе ккулланып, "Мөғжизәле һандар" темаһына ижади эш әҙерләгеҙ.

3. Тамыр, яһалма, ҡушма, сифаттарҙы файҙаланып, иптәшегеҙгә тасуирлама яҙығыҙ.

4. Иҫкергән һүҙҙәрҙе ҡулланып, тарихи хикәйә яҙығыҙ.

5. Омонимдарҙы рифмалаштырып, төрлө һүҙ уйнатыуҙарға ҡоролған шиғыр яҙығыҙ.

Задания для работы со словарем

1. Түбәндәге үҙләштерелгән һүҙҙәргә төп башҡорт һүҙҙәренән синонимдар табығыҙ. Уларҙы ҡулланып өс һөйләм төҙөгөҙ.

Ғөмүми, мосафир, нәтижә, фәҡәт, ҡәҙер, фекер, ватан, заман, ғазап, вәғәҙә, ғәйрәт, ғүмер, сәфәр, ғәзиз, фәҡир, мөрәжәғәт, инҡар итеү, тәҡдир, хәсрәт, хәүеф, диуана, мөхәббәт, януар.

2. Бирелгән һүҙҙәргә тура килгән фразеологизмдар яҙығыҙ, улар менән һөйләмдәр төҙөгөҙ:

Өндәшмәү, алдау, шатландырыу, ҡамасаулау, ялҡау, асығыу, ҡурҡыу, аптырау, хәйләкәр, эреләнеү, яҡлау, күңелһеҙ, тиҙ, буйһоноу, туҡмау, зыянһыҙ кеше, үпкәсел, сит кеше, мотлаҡ.

3. Бирелгән фразеологизмдарға антоним фразеологизмдар яҙығыҙ:

Баш бирмәү, ер аяғы ер башы, аҡыллы баш, асыҡ ауыҙ, баш етеү, күҙ асып йомғансы, танау сөйөү, кәбеҫтә һурпаһын әҙ эскән, тир түгеү, арҡыры төшөү, бер ҡашыҡ һыуға һалып йоторлоҡ, ауыҙға алғыһыҙ, ауыҙыңа бал да май, баҙары артыу, бармаҡ менән һанарлыҡ.

4. Бирелгән фразеологизмдарға синоним фразеологизмдар яҙығыҙ:

Ағас атҡа атландырыу, аҡты ҡара (ҡараны аҡ) тип әйтеү, аҡылға бер төрлө, асыу ҡабарыу, ләм-мим тип әйтмәү, түбәһе күккә тейеү, балтаһы һыуға төшөү, берҙе биш итеү, энә күҙенән үткәреү, дөйә ҡойроғо ергә еткәс, ете диңгеҙ аръяғы, ике ҡанат – бер ҡойроҡ, ике тамсы һыу кеүек, йәшен тиҙлеге менән, ҡайыш аҫты бушау.

5. Түбәндә бирелгән фразеологик берәмектәрҙе һүҙ төркөмө буйынса айырып яҙығыҙ, мәғәнәләрен аңлатығыҙ (ҡылым фразеологизмдар, сифат

фразеологизмдар, рәүеш фразеологизмдар, исем фразеологизмдар, ымлыҡ фразеологизмдар).

Йөрәк ҡурҡыу, ауыҙ астырмау, күҙ сығарғансы (әйтеү), йөрәк сығыу, йоморо баш, йөрәк ҡубыу, соҡор елкә, башы һау булһын, йөрәк өшөү, йөрәк ярылыу, йөрәк яныу, ҡуш йөрәк, күҙе менән ашарҙай булып (ҡарап тороу), йөрәк етмәү, туң йөрәк, йөрәк һыҡрау, ауыҙ итеү, ҡул ҡаушырып (тик ултырыу, тик тороу), ауыртмаған башҡа тимер таяҡ, ҡара йөрәк, ҡурҡаҡ йөрәк, йөрәк табанға төшөү, ярһыу йөрәк, ныҡ йөрәк, саф йөрәк, башы сәсрәһен (сәсрәгер(е)), күҙе сыҡҡыр(ы), бәләһенән баш– аяҡ, ауыҙ асып йөрөү, ауыҙ бешеү, ауыҙ йырыу, йоҡа елкә, ауыҙына бал да май, ауыҙынан ел алһын, ауыҙыңа май, мәшәү баш, башы иҫән булһын, аяҡ– ҡулы һыҙлауһыҙ (иҫән– һау) булһын, осло күҙ, ҡоро һүҙ, оло башын кесе итеп (килеү), баш баҫып (эшләү), йөрәк һалып (башҡарыу).

Индивидуальные задания

1. Түбәндәге һөйләмдәрҙе һүҙбәйләнештәргә тарҡатығыҙ, уларҙың мәғәнә мөнәсәбәтен һәм грамматик бәйләнеш төрөн күрһәтегеҙ, эйәртеүсе киҫәген билдәләгеҙ.

Эйе, кешенең күңелендә әллә ни тиклем уйҙар ҡайнаша ине. Бөгөн таң һарыһы менән тороп, итек йөҙлөгөнә ысыҡ һирпелдереп, урманға сығып китте ул. Әллә ни саҡлым юл үтте, үҙе гиҙгән ерҙәр, урман–һыуҙар хаҡында оҙһоҙ–ҡырыйһыҙ уйҙарға сумды; ер күрке урмандың үткәнен, бөгөнгөһөн, киләсәген күҙ алдына килтерергә тырышты.

Бына әле ҡурай тартып алғас, уның ошо уйҙары асыҡлана төшкәндәй тойолдо, улар бер епкә теҙелеп ағырға кереште.

Һай урманым, урманым, күпте күргән урмандарым минең. Һинән башҡа – ерҙе, һинән айырып һыуҙы, үҙем һулаған һауаны күҙ алдына килтереп буламы? Һин юҡ икән – ерҙең йәме, күрке юҡ; һин туплаған дым бөтмөмө - йылғалар ҡорой, һин шифалы һутыңды сәсмәнеңме – тыны ҡурылыуҙан ерҙә әҙәм заты ҡалмаҫ ине. Эйе, һин әҙәм балаларын утлы, һыулы, ризыҡлы, йорт–ерле иткәнһең, Ер йөҙөндә тереклек башланғандан бирле кешеләр һинән ни саҡлы изгелек күрҙе икән? Иҫәпләп бөткөһөҙҙөр. Ләкин бына улар бөгөн ошо хаҡта ныҡлап уйлап ҡарайҙармы? Үткәндәрҙе иҫкә алып ҡына ҡалмайынса, алдағы ғүмереӊ тураһында ла хәстәрлек күрәләрме? (Н.Мусин.)

2. Тексты һөйләмдәргә бүлегеҙ һәм тейешле тыныш билдәләрен ҡуйып күсереп яҙығыҙ, һөйләмдәрҙең төрөн билдәләгеҙ.

Балыҡ ҡармаҡларға күптән ваҡыт инде Юлдаш йәтеш кенә һикәлтә булып һыу эсенә ослайып ингән яҫмаҡ ташҡа атланып ултырҙы ла

аяҡтарын һыуға тыҡты ҡыҙыҡһыныпмы әллә суртандан ҡасыпмы таш араһында емһәнеп йөрөгән ҡыҙылҡанаттар алабуғалар уның аяҡ тирәһенә йыйылды Ҡыҙырас унан аҙ ғына арыраҡ ултырҙы улар кисә тиреҫлектән ҡаҙып әҙерләп ҡуйған бер банка селәүсендең иң һимеҙҙәрен ҡаптырып ҡармаҡтарын һыуға ырғыттылар бында балыҡ ҡармаҡлауы бик ҡыҙыҡлы ине һыу өҫтө күҙгә күҙгә кеүек яҡты үтә күренмәле бик алыҫҡа тиклем ҡайҙа ниндәй балыҡ йөрөгәне тотош күренеп тора хатта ҡармаҡ та күренә шулай ҙа балыҡтар һис тә абайлап тормай килә лә ҡаба тимәк уларҙың бында ҡармаҡҡа ҡабып ауыҙҙары бешмәгән әле. (З.Биишева.)

3. Һөйләм киҫәктәренең урыны боҙоп бирелгән өҙөктө, дөрөҫ тәртиптә урынлаштырып, күсереп яҙығыҙ.

Берлин университеты доценты

Маргарет Эрсен-Раш 1995 йылда Берлин университеты доценты башҡортса яһап сығыш Бөтә донъя башҡорттары бик күптәрҙе ҡоролтайында хайран ҡалдырҙы. Саф башҡортса һөйләне үҙе тураһында ошоларҙы:

– Килдем Германиянан мин. Эшләйем Азат университетының Берлиндағы Тюркология институтында үҙем. Төрөк, башҡорт, татар, әзербайжан унда уҡытам телдәрен.

1992 йылда ҡыҙыҡһына башланым мин башҡорт теле менән. Төрөк телен уҡытырға мин килгәйнем Өфөгә ул йылда Башҡорт дәүләт педагогия институтына. Булды күп дәрестәр, ваҡыт өйрәнергә башҡорт телен ҡалды әҙ. Ҡайтҡас Германияға, өйрәнә етди башҡорт телен башланым. 1993 йылдың үҙем менән март айында ала инем һөйләшә башҡортса ҡысҡырып. Ә башҡорт телен талиптарға уҡыта башланым апрелендә. Башҡорт теле, музыкаһы, бейеүе менән бер нисә бик ҡыҙыҡһынды студентым. 1993, 1994 йылдарҙа булды Башҡортостанда улар.

Берлиндан тыш, уҡыттым етеҙ ысул менән Майнц университетында башҡорт телен. Шундағы Михаэль Гесс үҙе хәҙер талиптарымдың береһе Майнцта уҡыта башҡорт телен. Тәржемә итте башҡорт әкиәттәрен тиҫтәләгән ул немецсаға. ("Башҡортостан")

4.Тексты уҡығыҙ, һәр һөйләмдең эйәһен һәм хәбәрен табығыҙ, уларҙың ниндәй һүҙ төркөмдәренән килеүен билдәләгеҙ.

Май һауаһы шул тиклем хуш еҫле, һулап туйғыһыҙ, тротуарҙың ике яғынан да аллы-гөллө сәскәләр теҙелеп киткән. Көн кискелеккә ауышҡас, ҡояш нуры ҡыҙарып, бөтә үҫемлектәрҙе, уларҙы ғына түгел, тирә-яҡтағы барса тәҙрәләрҙе лә сағылып, балҡытып ебәргән. Ҡыуаҡлыҡтарҙа турғайҙар сырҡылдаша. Бөтә ерҙә йәнлелек, күтәренкелек. Хатта ҡаршыға осраған

кешеләрҙең күҙҙәрендә, йөҙҙәрендә лә йылмайыу балҡый, ниндәйҙер һил тантана уларҙы эстән яҡтыртҡандай тойола.

Салауат һәйкәленә ҡаршы майҙанға еңел машиналар каруаны килеп туҡтаған. Һәр береһенә таҫмалар, төрлө төҫтәге шарҙар, сәскә бәйләмдәре тағып ебәргәндәр. Ә иң алдағыһының түбәһенә пар ҡулса беркетелгән. Бына шуныһынан оҙон аҡ күлдәк кейгән бәхетле кәләш килеп сыҡты, күп тә үтмәй үҙен ыҫпай ҡара костюмлы кейәү егет ҡултыҡлап та алды. Арттарынан сәскә гөлләмәләре күтәргән йәштәр, дуҫ-иштәре, ата-әсәләр төркөмө һуҙылды. Улар хәҙер батыр һәйкәленә сәскә һаласаҡ, шунда йәштәр парлашып фотоға төшәсәк, мәңге бәхетле булырға һүҙ ҡуйышасаҡ... (Д.Бүләков.)

Критерии оценки (в баллах) *(должны строго соответствовать рейтинг плану по макс. и мин. колич. баллов и только для тех, кто учится с использованием модульно-рейтинговой системы обучения и оценки успеваемости студентов).*

Задания для поощрительных баллов студент выполняет индивидуально и по выбору.

- **5 – 7 баллов** студент получает, если а) подготовил доклад или реферат по предложенной теме и выступил с докладом перед группой, ответил на вопросы, выразил свою точку зрения; б) написал эссе по предложенной теме, в которой отражены примеры из жизни, выражено индивидуальное мнение, имеется связь с будущей профессией; в) на 90-100% правильно выполнил задания для работы со словарем; г) на 90-100 % правильно выполнил индивидуальные задания;
- **2 – 5 баллов** студент получает, если а) подготовил доклад или реферат по предложенной теме и не выступил с докладом перед группой, затруднялся в ответах на вопросы, не смог выразить свою точку зрения; б) написал эссе по предложенной теме, индивидуальное мнение не доказано, свою точку зрения отстаивать не смог; в) на 75-89% правильно выполнил задания для работы со словарем; г) на 75-89 % правильно выполнил индивидуальные задания;
- **2 и менее баллов** студент получает, если а) подготовил доклад или реферат по предложенной теме, но отказывался выступать перед публикой; б) написал эссе по предложенной теме, в котором имеются орфографические, пунктуационные и фактические ошибки; в) на 50% правильно выполнил задания для работы со словарем; г) на 50 % правильно выполнил индивидуальные задания;

5. Учебно-методическое и информационное обеспечение дисциплины

5.1. Перечень основной и дополнительной учебной литературы, необходимой для освоения дисциплины

Основная литература:

1. Башкирский язык [Электронный ресурс]: учебник для студентов филологического факультета высших учебных заведений / Г.Р. Абдуллина [др.]. — Уфа: Китап, 2012. — Электрон. версия печ. публикации. — на баш.яз. — Доступ возможен через Электронную библиотеку БашГУ. — <URL:https://elib.bashedu.ru/dl/corp/Valieva i dr_Bashkirskijjazyk_dlja vuzov_2012.pdf>.

2. Латыпова Р.М. Лингвистический анализ: Учебно методическое пособие и упражнения для студентов филологических факультетов вузов (электр.)//https://bashedu.bibliotech.ru/Reader/Book/1008 — <URL:https://elib.bashedu.ru/dl/read/LatypovaLingvistAnaliz.pdf>.

Дополнительная литература:

3. Кейекбаев, Ж. Ғ. Башҡорттелененфонетикаһы; Фонетика башкирского языка :Тасуириһәмсағыштырма-тарихитикшеренеүтәжрибәһе : Опыт описательного и сравнительно-исторического исследования .— 2-е изд. — Уфа : БГУ, 2002 .— 212 бит. // http: // http://ecatalog.bashlib.ru

4. Кейекбаев Ж.Ғ. Хәҙергебашҡорттелененлексикаһыһәмфразеологияһы = Лексика и фразеология современного башкирского языка : уҡыуҡулланмаһы : учеб. пособие / Ж. Ғ. Кейекбаев .— Уфа : БашГУ, 2002 .— 264 б. // http://ecatalog.bashlib.ru

5. Латыпова Р.М., Сөләймәнова Л.Р., Ласынова Н.А. Хәҙергебашҡорт теле: уҡыу-уҡытыу методик ҡулланмаһы (юғарыуҡыуйорттарыныңбашҡорт теле һәмәҙәбиәтебүлегестуденттарыөсөн). – Сибай: Сибай ҡалатипографияһы – БР “БашҡортостанРеспубликаһы” нәшриәтйорто ДУП-ы филиалы, 2017. – 100 б. (5 экз.)

6. Ласынова Н.А., Сөләймәнова Л.Р., Латыпова Р.М. Башҡорт теле. Грамматика. Күнегеүҙәр: уҡыу-уҡытыу методик ҡулланмаһы. – Өфө: БДУ РНҮ, 2015. – 68 б. (2 экз.)

6.Материально-техническая база, необходимая для осуществления образовательного процесса по дисциплине

Для проведения аудиторных занятий и организации самостоятельной работы по данной дисциплине имеются:

- учебные аудитории, кабинеты, компьютерные классы.
- технические средства обучения: мультимедийный комплекс (ноутбук, проектор, экран), телевизор, видеокамера, видеомагнитофон, ПК, видео- и DVD проигрыватели, мониторы, наличие доступа к сети Интернет;
- учебно-наглядные пособия: аудиозаписи и видеозаписи для изучения фонетических явлений, орфоэпию данного языка, наборы слайдов, таблиц /мультимедийных наглядных материалов по различным разделам дисциплины и др.

Наименование специальных* помещений и помещений для самостоятельной работы	Оснащенность специальных помещений и помещений для самостоятельной работы	Перечень лицензионного программного обеспечения. Реквизиты подтверждающего документа
1. *учебная аудитория для проведения занятий семинарского типа:* аудитория №215. Лаборатория иностранных языков, № 414 (учебно-лабораторный корпус), аудитория № 417 (учебно-лабораторный корпус), аудитория № 420 (учебно-лабораторный корпус). ***2.учебная аудитория для проведения групповых и индивидуальных консультаций:*** аудитория № 414 (учебно-лабораторный корпус), аудитория № 417 (учебно-лабораторный корпус), аудитория № 420 (учебно-лабораторный корпус). ***3. учебная аудитория для текущего контроля и промежуточной аттестации:*** аудитория № 414	**Аудитория № 414** Учебная и специализированная мебель, технические средства обучения, учебное оборудование, наборы демонстрационного оборудования, учебно-наглядные пособия с тематическими иллюстрациями, доска, стенд, трибуна, мультимедиа-проектор BenQ MX502, переносный напольный экран Appolo-t STM-1103, ноутбук Toshiba **Аудитория № 417** Учебная и специализированная мебель, технические средства обучения, учебное	1.Операционная система «Альт Образование» на базе Linux 4.9. Лицензионный договор на свободное программное обеспечение 2. Антивирус Касперского Kaspersky Endpoint Security Договор№ 1004/19 от 10.04.2019 3. LibreOffice 6.2.0 свободно распространяемый офисный пакет (Mozilla Public License Version 2.0) 4. Система дистанционного обучения Moodle 3.6 Свободное программное обеспечение (GNU GENERAL PUBLIC LICENSE)

(учебно-лабораторный корпус), аудитория № 417 (учебно-лабораторный корпус), аудитория № 420 (учебно-лабораторный корпус). ***4. помещение для самостоятельной работы:*** аудитория № 313 (учебный корпус), аудитория № 325 (учебно-лабораторный корпус), аудитория №248 (учебно-лабораторный корпус), ***5. помещение для хранения и профилактического обслуживания учебного оборудования:*** аудитория № 503 (учебно-лабораторный корпус), аудитория № 507 (учебно-лабораторный корпус).	оборудование, наборы демонстрационного оборудования, учебно-наглядные пособия с тематическими иллюстрациями, доска, стенд, трибуна, мультимедиа-проектор BenQ MX502, переносный напольный экран Appolo-t STM-1103, ноутбук Toshiba **Аудитория № 420** Учебная и специализированная мебель, технические средства обучения, учебное оборудование, наборы демонстрационного оборудования, учебно-наглядные пособия с тематическими иллюстрациями, доска, стенд, трибуна, мультимедиа-проектор BenQ MX502, переносный напольный экран Appolo-t STM-1103, ноутбук Toshiba **Аудитория № 313** Учебная и специализированная мебель, технические средства обучения, компьютерная техника с возможностью подключения к сети «Интернет» и обеспечением доступа в электронную информационно-образовательную среду Сибайского института (филиала) УУНиТ, экран настенный **Аудитория № 325** Учебная и специализированная мебель, технические средства обучения, компьютерная техника с возможностью подключения к сети «Интернет» и обеспечением доступа в электронную информационно-образовательную среду Сибайского института (филиала) УУНиТ, экран настенный **Аудитория № 215** Лабораторное оборудование. Учебная и специализированная мебель, технические средства обучения, учебно-наглядные пособия, доска, компьютеры объединенные в локальную сеть с выходом в Интернет – 15 шт., мультимедиа-проектор BenQ MX502, переносный напольный экран Appolo-t	

	STM-1103, ноутбук Toshiba **Аудитория № 248** Учебная и специализированная мебель, технические средства обучения, компьютерная техника с возможностью подключения к сети «Интернет» и обеспечением доступа в электронную информационно-образовательную среду Сибайского института (филиала) УУНиТ, экран настенный **Аудитория № 503** Столы – 2 ед. **Аудитория № 507** Столы, стеллажи.	

Приложение 1

ФЕДЕРАЛЬНОЕ ГОСУДАРСТВЕННОЕ БЮДЖЕТНОЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ
«УФИМСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ»

СОДЕРЖАНИЕ РАБОЧЕЙ ПРОГРАММЫ

дисциплины Практический курс башкирского языка на 1 семестр
(наименование дисциплины)
заочная
форма обучения

Вид работы	**Объем дисциплины**
Общая трудоемкость дисциплины (ЗЕТ / часов)	2/72
Учебных часов на контактную работу с преподавателем:	4
лекций	-
практических/ семинарских	4
лабораторных	-
других (групповая, индивидуальная консультация и иные виды учебной деятельности, предусматривающие работу обучающихся с преподавателем) (ФКР)	
из них, предусмотренные на выполнение курсовой работы/курсового проекта	-
Учебных часов на самостоятельную работу обучающихся (СР)	68
из них, предусмотренные на выполнение курсовой работы/курсового проекта	-
Учебных часов на подготовку к экзамену/зачету/дифференцированному зачету (Контроль)	-

Форма контроля: -

ФЕДЕРАЛЬНОЕ ГОСУДАРСТВЕННОЕ БЮДЖЕТНОЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ
«УФИМСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ»

СОДЕРЖАНИЕ РАБОЧЕЙ ПРОГРАММЫ

дисциплины Практический курс башкирского языка на 2 семестр
(наименование дисциплины)
заочная
форма обучения

Вид работы	Объем дисциплины
Общая трудоемкость дисциплины (ЗЕТ / часов)	2/72
Учебных часов на контактную работу с преподавателем:	5,7
лекций	-
практических/ семинарских	4
лабораторных	-
других (групповая, индивидуальная консультация и иные виды учебной деятельности, предусматривающие работу обучающихся с преподавателем) (ФКР)	1,7
из них, предусмотренные на выполнение курсовой работы/курсового проекта	-
Учебных часов на самостоятельную работу обучающихся (СР)	57,3
из них, предусмотренные на выполнение курсовой работы/курсового проекта	-
Учебных часов на подготовку к экзамену/зачету/дифференцированному зачету (Контроль)	9

Форма контроля: экзамен, К

№ п/п	Тема и содержание	Форма изучения материалов: лекции, практические занятия, семинарские занятия, лабораторные работы, самостоятельная работа и трудоемкость (в часах)				Основная и дополнительная литература, рекомендуемая студентам (номера из списка)	Задания по самостоятельной работе студентов	Форма текущего контроля успеваемости (коллоквиумы, контрольные работы, компьютерные тесты и т.п.)
		ЛК	ПЗ	ФКР	СРС			
1	2	4	5	6	7	8	9	10
1.	Морфология. Исем. Уртаҡлыҡ һәм яңғыҙлыҡ исемдәр. Исемдәрҙең һан, эйәлек, хәбәрлек, килеш категорияһы. Исемдәргә грамматик анализ.		1		10	1, 2, 5, 6	Упражнения, работа со словарем	Тест, устный опрос
2.	Сифат. Төп һәм шартлы сифат. Сифатдәрәжәләре. Сифаттарға грамматик анализ.		1		10	1, 2, 5, 6	Упражнения, эссе	Тест, устный опрос
3.	Һан. Һан төкөмсәләре. Һандарҙың дөрөҫ яҙылышы. Һандарға грамматик анализ.		1		10	1, 2, 5, 6	Упражнения, эссе	Тест, устный опрос
4.	Алмаш. Алмаш төркөмсәләре. Алмаштарға грамматик анализ.				10	1, 2, 5, 6	Упражнения, доклад	Тест, устный опрос
5.	Ҡылым. Ҡылымдың башланғыс формаһы. Ҡылымдың барлыҡ-юҡлыҡ, кәсемлелек-кәсемһеҙлек, зат, һан, заман, һөйкәлеш, йүнәлеш категорияһы. Ҡылымтөркөмсәләре. Ҡылымдарға грамматик анализ.				10	1, 2, 5, 6	Упражнения	Тест, устный опрос
6.	Рәүеш. Рәүеш төркөмсәләре. Рәүеш дәрәжәләре, уларҙың яһалышы. Рәүештәргә грамматик анализ.		1		10	1, 2, 5, 6	Упражнения	Тест, устный опрос
7.	Ярҙамсы һүҙ төркөмдәре. Теркәүестәр. Бәйләүестәр. Киҫәксәләр. Модаль һүҙҙәр.				10	1, 2, 5, 6	Упражнения, эссе	Тест, устный опрос

	Ымлыҡтар. Оҡшатыу һүҙҙәре.							
8.	Синтаксис. Пунктуация. Һүҙбәйләнеш. Теҙмә һәм эйәртеүле һүҙбәйләнеш. Эйәртеүле һүҙбәйләнештә һүҙҙәрҙең синтаксик бәйләнеш юлдары.				10	1, 2, 5	Упражнения, индивидаульные задания	Тест, устный опрос
9.	Ябай һөйләм синтаксисы. Ике составлы һөйләм. Бер составлы һөйләмдәр.		1		5	1, 2, 5	Упражнения, индивидаульные задания	Тест, устный опрос
10.	Баш һәм эйәрсән киҫәктәр. Тиң киҫәкле һөйләмдәр. Айырымланған эйәрсән киҫәкле һөйләмдәр. Өндәш һүҙҙәр. Инеш һүҙҙәр һәм инеш һөйләмдәр.		1		5	1, 2, 5	Упражнения, индивидаульные задания	Тест, устный опрос
11.	Тура телмәр һәм ситләтелгән телмәр. Тура телмәрҙә тыныш билдәләре.				10	1, 2, 5	Упражнения, индивидаульные задания	Тест, устный опрос
12.	Ҡушма һөйләм. Теркәүесле теҙмә ҡушма һөйләм. Теркәүесheҙ теҙмә ҡушма һөйләм. Теҙмә ҡушма һөйләм өлөштәре араһында тыныш билдәләре.				10	1, 2, 5	Упражнения, индивидаульные задания	Тест, устный опрос
13.	Эйәртеүле ҡушма һөйләм. Баш һәм эйәрсән һөйләм. Эйәрсән һөйләмдәрҙең төрҙәре. Эйәртеүле ҡушма һөйләмдә тыныш билдәләре.		1		5	1, 2, 5	Упражнения, индивидаульные задания	Тест, устный опрос
14.	Ҡатмарлы синтаксик конструкциялар. Күп эйәрсәнле ҡушма һөйләмдәр, уларҙа эйәртеүле бәйләнеш ысулдары. Күп эйәрсәнле ҡушма һөйләмдәрҙә тыныш билдәләре.		1		10,3	1, 2, 5	Упражнения, индивидаульные задания	Тест, устный опрос
15.	ФКР							
15.	Всего часов		8		125,3			